

Ingvild Tjønneland

Tabula plena-urbanisme

– en mulighet for sosial bærekraft i byutviklingen?

Videreutdanningsmaster i urbanisme

Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo

Veileder: Even Smith Wergeland

Dato for innlevering: 1. desember 2021

Alle fotografier og illustrasjoner i avhandlingen er av Ingvild Tjønneland, med mindre annet er oppgitt.

Forord

Denne masteravhandlingen er skrevet ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo og markerer avslutningen på mitt treårige deltidsstudium i urbanisme (2019–2021). Videreutdanningsmasteren i urbanisme er gjennomført ved siden av full jobb, og har gitt faglig påfyll og utvidet kompetanse så vel som refleksjon og inspirasjon. Arbeidet med avhandlingen har også gitt meg mulighet til å fordype meg i sosial bærekraft i byutviklingen. Et tema jeg er særlig opptatt av.

Jeg vil rette en stor takk til informantene som tok seg tid til å delta i studien. Det har vært verdifullt og lærerikt å lytte til deres perspektiv og erfaringer.

En særlig takk går også til min veileder, førsteamanuensis Even Smith Wergeland ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo. Takk!

Alt godt!

Ingvild Tjønneland, 1. desember 2021.

Sammendrag

Bærekraftig byutvikling handler om å utvikle byer og lokalsamfunn som ivaretar og balanserer alle de tre bærekraftsdimensjonene – miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. Gjenbruk av eksisterende bygninger og sirkulærøkonomiske prinsipper er derfor viktig for en klima- og miljøvennlig byutvikling ettersom det blant annet vil kunne redusere avfall, forurensning og klimagassutslipp. Men kan eksisterende bygninger også bidra til sosial bærekraft i byutviklingen?

Jeg tar i masteravhandlingen for meg denne aktuelle utfordringen ved å se på hvordan en «tabula plena-urbanisme», som tar utgangspunkt i bygninger som allerede finnes, kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen. Jeg tar for meg temaet ut ifra følgende problemstilling: *Hvordan kan eksisterende bygninger bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet?* Temaet drøftes med utgangspunkt i to prosjekter i byutviklingsprosjektet Hovinbyen i Oslo: Petersborghuset på Ensjø, som er blitt et nabolagshus, og PEX-tårnet på Haraldrud, som er en midlertidig kulturarena. Urbanisme er et tverrfaglig fagområde, og jeg trekker veksler på sosiologiske og samfunnsvitenskapelige tilnærminger, så vel som arkitektur- og kulturminnefaglige. Jeg bygger drøftingen min blant annet på forståelsen av byen som både «urbs» og «civitas», og jeg trekker inn tilpasset gjenbruk, eksperimentell bevaring og sirkulær økonomi.

Avhandlingen er et bidrag til mer kunnskap om den sosiale bærekraftsdimensjonen ved at den tar opp hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet. På den måten er ønsket å bidra til en bredere forståelse av hva som kan bidra til sosial bærekraft.

Abstract

Sustainable urban development has to balance the three dimensions of sustainability – environmental, social and economic sustainability. Reuse of existing buildings and principles of the circular economy are therefore important for achieving a climate and environmentally friendly urban development. This would contribute to the reduction of waste, pollution and greenhouse gas emissions. But could existing buildings also contribute to an urban development that is socially sustainable?

This master's thesis addresses this current issue by investigating how a «tabula plena» approach in urbanism – that is, an urbanism based on existing buildings – can contribute to a socially sustainable urban development. I base my discussion on two projects in the urban development project «Hovinbyen» in Oslo, Norway: «Petersborghuset» at Ensjø which is been given new use as a meeting place for the neighborhood, and the tower PEX at Haraldrud that is currently being used as a cultural arena (temporary use). Urbanism is an interdisciplinary field. My approach is therefore based on both sociology and social science, as well as perspectives from architecture and cultural heritage. I build my discussion on the understanding of the city as both «urbs» and «civitas», and I draw in recent theory about adaptive reuse, experimental preservation and the circular economy.

This master's thesis contributes to more knowledge regarding social sustainability, by addressing how existing buildings can contribute to social urban sustainability through factors like use, process and sense of place. By doing so, the thesis contributes to a broader understanding of what could help forward social sustainability in the urban development.

Innholdsfortegnelse

Innledning	9
i Oppgavens problemstilling og studieobjekter	9
ii Avgrensninger av oppgaven	10
iii Metode og empiri	10
Om utvalget av informanter og gjennomføring av intervjuene	11
Metoderefleksjoner	12
iv Masteravhandlingens tittel	12
v Masteravhandlingens struktur	13
Del I Bærekraftsdiskursen og forståelser av sosial bærekraft	
1 Bærekraftig utvikling og bærekraftsdimensjonene	15
1.1 Miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft	15
1.2 Sterk og svak bærekraft	17
1.3 2030-agendaen og bærekraftsdiskursen	17
1.4 Bærekraftig utvikling gjennom kompakt byutvikling	18
2 Hva er sosial bærekraft?	20
2.1 No blueprint definition	20
2.2 Begrepet sosial bærekraft	21
2.3 Sosial bærekraft som prosess og dynamisk begrep	23
2.4 Bruk, prosess og stedsidentitet	24
Del II Hovinbyen og nyere norsk byutvikling	
3 Byutvikling i Norge anno 2021 – et riss	30
3.1 Urbanisering og byforedling	30
Transformasjon, fortetting og gjenbruk	31
3.2 Prosjektbasert byutvikling	32
Bitvis byutvikling og strategisk planlegging	33
Stort aktørbilde	34
3.3 Medvirkning	35
3.4 Kulturbasert byutvikling	37
Den attraktive byen	37
4 Hovinbyen – byen i byen	40
4.1 Fra jordbruk og industri til boliger og by	40
4.2 Et langsiktig byutviklingsprosjekt – fra grått til grønt	41
4.3 Hvordan omtales sosial bærekraft i de overordna planene?	43
Ikke glemt, men noe gjemt	44
4.4 Delområdene Ensjø og Haraldrud	46
Boligbyen på Ensjø	46
Fabrikkområdet på Haraldrud	48

Del III Sosial bærekraft i byutviklingen – sett fra to prosjekt i Hovinbyen

5 Petersborghuset på Ensjø og PEX-tårnet på Haraldrud	52
5.1 Petersborghuset – nabolagshuset	52
Fra løkke til fabrikk	52
Et nabolagshus blir til	53
5.2 PEX-tårnet – kulturtårnet	57
Kabelfabrikken med det høye kabeltårnet	57
Fra kabler til kultur	58
5.3 Noen oppfatninger av sosial bærekraft	61
6 Sosial bærekraft gjennom medvirkning	63
6.1 Noe mer enn et teknisk krav	63
6.2 Byen som urbs og civitas	63
6.3 Byen som fellesskapsarena	66
6.4 Møteplasser og tredje plasser	68
7 Muligheter i det eksisterende	71
7.1 Sirkulær økonomi – en mulighet for nytenkning	71
7.2 Tabula plena som tilnærming	73
Mer «editing», mindre «writing»	73
Tilpasset gjenbruk og eksperimentell bevaring	76
7.3 Eksperimentering som svar på komplekse utfordringer	77
7.4 Steder med identitet	79
Statisk og dynamisk stedsforståelse	80
Levbare byer	82
Oppsummering og avsluttende refleksjoner	84
Litteraturliste	86
Vedlegg	
Vedlegg 1: Kopi av informasjonsskriv	
Vedlegg 2: Eksempel på intervjuguide	

Innledning

Bærekraftig byutvikling handler om å utvikle byer og lokalsamfunn som ivaretar og balanserer alle de tre bærekraftsdimensjonene – miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. Gjenbruk av eksisterende bygninger og sirkulærøkonomiske prinsipper er derfor viktig for en klima- og miljøvennlig byutvikling ettersom det blant annet vil kunne redusere avfall, forurensning og klimagassutslipp. Det finnes allerede en del forskning og empiri som viser hvordan det vil bidra til den miljømessige bærekraftsdimensjonen. Men kan eksisterende bygninger også bidra til sosial bærekraft i byutviklingen?

Jeg tar i masteravhandlingen for meg denne aktuelle utfordringen ved å se på hvordan en «tabula plena-urbanisme», som tar utgangspunkt i bygninger som allerede finnes, kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen. Temaet drøftes med utgangspunkt i to prosjekt i transformasjonsprosjektet Hovinbyen i Oslo: Petersborghuset på Ensjø, som er blitt et nabolagshus, og PEX-tårnet på Haraldrud, som er et midlertidig kulturtårn/kulturarena. Urbanisme er et tverrfaglig fagområde, og jeg trekker veksler på sosiologiske og samfunnsvitenskapelige tilnærminger, så vel som arkitektur- og kulturminnefaglige, i avhandlingen. Jeg bygger drøftingen min blant annet på forståelsen av byen som både «urbs» og «civitas», og jeg trekker inn tilpasset gjenbruk, eksperimentell bevaring og sirkulær økonomi. Jeg trekker også inn byutviklingsprosjektet Île de Nantes i Frankrike for å kaste lys over transformasjonen i Hovinbyen. Formålet med dette er å perspektivere materialet mitt i drøftingen.

Avhandlingen er et bidrag til mer kunnskap om den sosiale bærekraftsdimensjonen ved at den tar opp hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet. På den måten er ønsket å bidra til en bredere forståelse av hva som kan bidra til sosial bærekraft.

i Oppgavens problemstilling og studieobjekter

Denne masteravhandlingen tar for seg sosial bærekraft i byutviklingen ut ifra følgende problemstilling:

Hvordan kan eksisterende bygninger bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet?

Problemstillingen blir belyst og drøftet med utgangspunkt i to prosjekt i Oslo: Petersborghuset på Ensjø, som er blitt et nabolagshus, og PEX-tårnet på Haraldrud, som er et midlertidig kulturtårn. De to prosjektene utgjør oppgavens studieobjekter, og danner utgangspunkt for å drøfte hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet. Bruk, prosess og stedsidentitet er oppgavens analysebegrep. Det vil si at det er gjennom disse tre faktorene eller innfallsvinklene at studieobjektene vil bli studert ut ifra.

Både Petersborghuset og PEX-tårnet inngår i transformasjonsområdet Hovinbyen, og er valgt for å kunne knytte drøftingen av sosial bærekraft til en norsk byutviklingskontekst anno 2021. Hovinbyen er et pågående byutviklingsprosjekt i Oslo kommune. Det handler om å transformere et allerede delvis bebygd område preget av store lager- og industriarealer, til å bli et attraktivt byområde med boliger og arbeidsplasser. Hovinbyen omfatter et areal på ca. 11 km², og er det største byutviklingsprosjektet i Oslo.

De to studieobjektene er valgt fordi de har elementer av tematikken jeg vil undersøke i masteroppgaven. I tillegg inngår sosial bærekraft og bruk av eksisterende bygninger som ambisjoner i

den strategiske planen for Hovinbyen. Hovinbyen er et byutviklingsprosjekt som skal ligge i front av faglige prinsipper, og danner derfor en aktuell og relevant ramme for å drøfte temaet.

ii Avgrensninger av oppgaven

Det har vært nødvendig å gjøre flere avgrensninger i lys av masteroppgavens rammer, både når det gjelder redegjørelsen for temaet og i valget av studieobjekter.

Sosial bærekraft er et komplekst tema, som presenteres i kapittel 2. Jeg har ikke hatt som ambisjon å gi en uttømmende oversikt over all litteratur som finnes om sosial bærekraft. Jeg har derimot valgt å redegjøre for temaet ved å vise til flere sentrale definisjoner, samt å velge ut tre faktorer som kan brukes for å knytte eksisterende bygninger til den sosiale bærekraftsdimensjonen. Faktorene bruk, prosess og stedsidentitet danner utgangspunkt for analysen av studieobjektene, og drøftingen av hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen.

Når det gjelder valg av studieobjekter, har jeg for det første lagt vekt på at studieobjektene skal være en del av et transformasjonsområde innenfor den allerede bygde byen, slik at de kan tjene som eksempler på nyere norsk byutvikling. For det andre har jeg valgt prosjekter som er gjennomført nært egen samtid, slik at de skal kunne fungere som utgangspunkt for å drøfte dagens byutvikling. Selv om studieobjektene er lokalisert i Oslo, vil avhandlingen også kunne være relevant for by- og stedsutvikling andre steder i landet ettersom transformasjon av allerede bebyggt areal preger byutviklingen mange steder. Om bygningene har verneverdi (kulturminneverdi) har ikke vært av betydning for valget av studieobjekter.

Boligsektoren er selvsagt viktig for sosial bærekraftig byutvikling. For å kunne holde masteroppgaven innenfor rammene, har jeg ikke valgt studieobjekter som er transformert til boliger. Boligsektoren og bomiljø berøres imidlertid ettersom ett av studieobjektene er et nabolagshus i et nytt boligområde.

iii Metode og empiri

Masteroppgaven bygger på litteraturstudier og dokumentanalyse, supplert med kvalitative intervjuer. Litteraturstudier ble valgt for å kunne sette meg inn i relevant forskning og litteratur om temaet og studieobjektene, mens kvalitative intervjuer ble valgt for å kunne komme nærmere de to prosjektene enn hva det skriftlige materialet ga.

For å kunne besvare oppgavens problemstilling, har jeg benyttet meg av et skriftlig kildemateriale som har vært av forskjellig art. For å kunne redegjøre for bærekraftsdiskursen, og særlig sosial bærekraft, har det vært nødvendig å foreta en litteraturgjennomgang av både norsk og internasjonal litteratur. Det er blitt søkt etter publikasjoner om temaet – slik som bøker, tidsskriftsartikler og andre vitenskapelige publikasjoner – i biblioteksdatabaser og Google Scholar. Litteraturtilfanget er også blitt utvidet underveis i arbeidet gjennom å følge kildene til forskningen og akademiske litteraturen som jeg samlet inn.

Saksdokumentene i byggesakene for Petersborghuset og PEX-tårnet, og i plansakene for eiendommene, har vært et annet sentralt kildemateriale. Jeg har foretatt en dokument- og arkivstudie ved å gjennomgå saksdokumenter, skriftlig korrespondanse og vedtak i arkivet til Plan- og bygningsetaten i Oslo kommune (PBE Saksinnsyn). Jeg har i tillegg benyttet meg av omtale og uttalelser om prosjektene i nyhetsartikler og nettpresentasjoner. Å foreta en dokumentanalyse innebærer at kildene både blir vurdert ut ifra relevans, autensitet og troverdighet.¹

¹ Tove Thagaard, *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*, 5. utg. (Bergen: Fagbokforlaget, 2018), 117, 119.

Det skriftlige materialet er supplert med kvalitative intervjuer med et strategisk utvalg aktører som har arbeidet med de to prosjektene som studeres. Kvalitative intervjuer ble valgt for å kunne gå mer i dybden på tematikken og prosjektene.² Intervjumaterialet blir brukt i del III, kombinert med teoretiske perspektiver fra den akademiske litteraturen.

Ettersom masteroppgaven inkluderer kvalitative intervjuer med personer som kan identifiseres, ble forskningsprosjektet meldt inn til Norsk senter for forskningsdata (NSD). NSD vurderte prosjektets håndtering av personopplysninger og godkjente prosjektet våren 2021. Kopi av informasjonsskriv og eksempel på intervjuguide er oppført som vedlegg til avhandlingen.

Om utvalget av informanter og gjennomføring av intervjuene

Jeg har intervjuet et strategisk utvalg aktører som har arbeidet med å utvikle de to prosjektene som studeres. Intervjuobjektene ble kontaktet på e-post, med forespørsel om å delta i intervju. De fikk tilsendt et informasjonsskriv som redegjorde for prosjektet, og hvordan dataene skulle håndteres og brukes i henhold til prinsippet om informert samtykke.³

Når det gjelder Petersborghuset på Ensjø, ble det sendt henvendelser til Ferd Eiendom, Barnas Boligbyggere og Alliance Arkitekter. Av disse valgte Ferd Eiendom ved kommunikasjons- og markedsdirektør Silje Strøm og Barnas Boligbyggere ved daglig leder Reidun Vik å delta i intervju. Når det gjelder PEX-tårnet på Haraldrud, ble Oxe Eiendom, Helene & Hard, A-lab og Natural State kontaktet. Av disse valgte Oxe Eiendom ved prosjektsjef Axel Bryde og Helen & Hard ved arkitekt Aina Telhaug å la seg intervju.

Ved å intervju aktørene som eier og utvikler prosjektene – slik som eiendomsutviklere, arkitekter og konsulenter – var ønsket å komme tettere på de to prosjektene enn det som går fram av det skriftlige materialet. Det ga også en mulighet til å komme tettere på disse aktørene sine oppfatninger av begrepet sosial bærekraft. Det er relevant da det er byutviklingsaktører som dem som overfører begrepet fra et planfaglig prinsipp til en urban praksis. Ettersom eiendomsutviklere har en sentral rolle i dagens prosjektbaserte byutvikling, og eier prosjektene som utvikles, har det vært særlig relevant å intervju representanter fra utviklersiden.

Det er tilstrebet å intervju et likt antall informanter for de to prosjektene. Da enkelte ikke har besvart gjentatte forespørsler om å delta, ble det noen færre intervjuer enn planlagt. Utvalget kan defineres som et tilgjengelighetsutvalg ettersom jeg har vært avhengig av at aktørene har villet og kunne delta.⁴

Intervjuene ble gjennomført som digitalt møte eller per e-post i løpet av perioden april–september 2021. I lys av den pågående koronapandemien, og for å gjennomføre intervjuene på en måte som informantene selv fant mest bekvem og/eller praktisk, fikk informantene selv velge hvilken form intervjuet skulle gjennomføres på. Flertallet av intervjuene foregikk på e-post hvor informantene sendte skriftlige svar på spørsmålene. Intervju gjennomført som digitalt møte ble transkribert av studenten og sendt informanten for gjennomlesning, med mulighet til å gi eventuelle kommentarer og justeringer, like i etterkant av intervjuet.

² Kvalitativ metode går mer i dybden og vektlegger betydning, mens kvantitativ metode har fokus på utbredelse og antall; Thagaard, *Systematikk og innlevelse*, 16.

³ For mer om informert samtykke, se bl.a. Steinar Kvale og Svend Brinkmann, *Det kvalitative forskningsintervju*, oversatt av Tone M. Anderssen og Johan Rygge, 3. utg. (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2015), 104.

⁴ Thagaard, *Systematikk og innlevelse*, 56.

Det ble benyttet en intervjuguide i intervjuene. Intervjuguiden er utformet med utgangspunkt i masteroppgavens tema, og er dramaturgisk bygd opp med noen innledende generelle spørsmål før større og mer utdypende spørsmål.

Metoderefleksjoner

Grunnet koronapandemien ble intervjuene gjennomført digitalt eller per e-post. Intervjuene som ble gjennomført per e-post fikk en karakter av å være spørreskjemaer. Dersom flere av intervjuene hadde blitt gjennomført som digitale eller fysiske møter ansikt-til-ansikt, kunne intervjuene fungert mer som samtaler, såkalte semistrukturelle intervjuer, med flere utdypende spørsmål enn det som var satt opp i intervjuguiden.⁵ For å bøte på dette, har intervjuene gjennomført per e-post inkludert et fritekstfelt hvor informantene har kunnet gi eventuelle andre kommentarer. I tillegg har informantene hatt anledning til å ta kontakt dersom de syntes noe var uklart i intervjuguiden, og de har hatt mulighet til å ta kontakt i etterkant av intervjuene dersom de ønsket å justere eller utdype svarene sine.

Ønsket har vært å komme tettest på byutviklingsaktørene som har ledet prosjektene. Jeg har ikke intervjuet aktører for offentlig forvaltning, selv om intervju med Oslo kommune ved Plan- og bygningsetaten og Byantikvaren i Oslo kunne ha bidratt med mer materiale. Disse aktørene sine synspunkter er imidlertid ivaretatt gjennom det skriftlige materialet som er undersøkt.

Enkelte utdrag fra intervjuene blir benyttet i den tredje delen av avhandlingen. Jeg har valgt å få fram punkter som ligger nært poeng i diskusjonen. Ved å gjøre dette er det en fare for overrepresentasjon av enkelte informanter, men jeg har søkt å balansere det slik at det totalt sett skal bli en balansert framstilling.

iv Masteravhandlingens tittel

Masteravhandlingens tittel er *Tabula plena-urbanisme – en mulighet for sosial bærekraft i byutviklingen?* Jeg har valgt å bruke begrepet «tabula plena-urbanisme» i tittelen ettersom jeg undersøker hvordan dagens byutvikling, som primært foregår innenfor den allerede bygde byen, kan forholde seg til eksisterende bebyggelse og hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosialt bærekraftige byområder. Det latinske begrepet «tabula plena» er det motsatte av «tabula rasa», som betyr ren eller ubeskrevet tavle. Begrepet viser til en skrivetavle som ble brukt i antikken. Etter at en hadde skrevet på tavlen kunne en overstryke overflaten og slik fjerne teksten for å gjøre plass til å skrive noe nytt. En «tabula plena-urbanisme» står derfor i motsetning til det vi kan betegne som «tabula rasa-urbanisme», ettersom «tabula plena» tar utgangspunkt i eksisterende bebyggelse og strukturer istedenfor en byutvikling som baserer seg på sanering og nybygging. På en mer figurativ måte kan en beskrive «tabula plena» som:

(...) The phrase literally means a full tablet; a space where a density of previous markings remains. But moving beyond the metaphor of architecture as writing and the evocation of palimpsests, we can look to the alternative definitions of tabula as a game board or table. Tabula plena then doubles as a game board left in mid-play, with the pieces mapping out strategies and ambitions, or to stretch the Latin further, a table after a dinner party, with the complex arrangements of plates, glasses, and silverware positioned by a series of social negotiations. In either case, the condition of found objects offers an invitation to rearrange.⁶

⁵ Ibid., 91, 95.

⁶ Bryony Roberts (red.), *Tabula Plena: Forms of Urban Preservation* (Zürich: Lars Müller Publishers, 2016), 11-12.

Tittelen er spørrende i formen ettersom jeg vil undersøke og løfte fram på hvilken måte eksisterende bebyggelse kan være en ressurs for sosial bærekraft i byutviklingen. Jeg har søkt å være utforskende og spørrende inn mot tematikken.

v Masteravhandlingens struktur

Masteravhandlingen er delt inn i tre hoveddeler: Del I Bærekraftsdiskursen og forståelser av sosial bærekraft, Del II Hovinbyen og nyere norsk byutvikling og Del III Sosial bærekraft i byutviklingen – sett fra to prosjekt i Hovinbyen.

I den første delen av avhandlingen, i kapittel 1 og 2, redegjør jeg for begrepene «bærekraftig utvikling» og «sosial bærekraft». Sosial bærekraft er et komplekst begrep. Jeg har valgt å redegjøre for begrepet ved å vise til flere sentrale definisjoner, samt å velge ut noen tilnæringer som kan brukes for å kunne drøfte hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen. Jeg presenterer også de tre analysebegrepene bruk, prosess og stedsidentitet, som vil brukes i drøftingen i den tredje delen. Disse tre begrepene er valgt for å kunne knytte eksisterende bygninger opp mot det sosiale bærekraftsbegrepet.

I den andre delen av avhandlingen tar jeg for meg utvalgte trekk ved dagens byutvikling og byutviklingsprosjektet Hovinbyen. I kapittel 3 tar jeg utgangspunkt i noen utvalgte begrep som er relevante for masteroppgaven og samtidig sentrale i dagens byutvikling. Formålet er å gi en kort karakteristik av viktige trekk ved norsk byutvikling som har betydning for utviklingen av Hovinbyen. I kapittel 4 redegjør jeg for hvilke føringer de overordna planene for Hovinbyen gir med tanke på hvordan byutviklingen skal forholde seg til den eksisterende bebyggelsen. I tillegg viser jeg hvordan sosial bærekraft er omtalt i planene. Jeg redegjør også kort for den eksisterende bebyggelsen i området for å tegne et bilde av byområdet før transformasjonen.

I den tredje delen drøfter jeg sosial bærekraft i byutviklingen, med utgangspunkt i de to studieobjektene. I kapittel 5 tar jeg for meg utviklingen av prosjektene i Petersborghuset på Ensjø og PEX-tårnet på Haraldrud. Jeg redegjør først for hva bygningene opprinnelig ble brukt til, før jeg redegjør for utviklingen av prosjektene og hvilken bruk bygningene har i dag. På den måten vil jeg plassere bygningene i en historisk kontekst og i dagens byutviklingskontekst, før prosjektene drøftes nærmere i de påfølgende kapitlene. Jeg tar også for meg hvilke oppfatninger informantene, som har arbeidet med de to prosjektene, har av sosial bærekraft og ser dem i lys av den akademiske litteraturen presentert i kapittel 2. I kapittel 6 og 7 drøfter jeg hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet. I kapittel 6 peker jeg på hvordan medvirkning kan bidra til sosial bærekraft, mens jeg i kapittel 7 belyser mulighetene som kan ligge i en «tabula plena-urbanisme» for å utvikle steder med identitet. I begge kapitlene drøfter jeg utvalgte teorier innen urbanisme og arkitekturvern, deriblant byen som «urbs» og «civitas», tilpasset gjenbruk og eksperimentell bevaring. Formålet med dette er å perspektivere materialet mitt i lys av noen av de mest aktuelle teoriene i dagens byutvikling. Jeg trekker også inn byutviklingsprosjektet Île de Nantes for å kaste lys over transformasjonen i Hovinbyen. I avhandlingens avslutning gir jeg en oppsummering og noen avsluttende refleksjoner.

DEL I

Bærekraftsdiskursen og forståelser av sosial bærekraft

Bærekraftig utvikling og bærekraftsdimensjonene

Bærekraftig utvikling har blitt en dominerende diskurs. I dette kapittelet tar jeg for meg begrepet «bærekraftig utvikling» og de tre bærekraftsdimensjonene. Jeg peker på hvordan bærekraftsdiskursen kommer til uttrykk i byutviklingen gjennom kompakt byutvikling, samt i lowverk og overordnede føringer relevante for dagens byutvikling.

1.1 Miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft

Begrepet «bærekraftig utvikling» ble av Brundtland-kommisjonen i 1987 definert som en «(...) utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov.»⁷ Denne definisjonen har blitt førende for forståelsen av begrepet, og er lagt til grunn for masteravhandlingen.

Miljøperspektivet og ivaretagelse av naturens bæreevne er tydelig innbakt i definisjonen. Brundtland-kommisjonen er samtidig tydelig på at menneskelige behov skal settes i sentrum for utviklingen: «Å tilfredsstille menneskelige behov og forventninger er hovedmålet for utvikling» og «Bærekraftig utvikling forutsetter at alle får dekket de grunnleggende behovene, og at alle får anledning til å tilfredsstille sine forventninger om et bedre liv.»⁸ Kommisjonen skriver at grunnbehovene til verdens fattige bør gis førsteprioritet, og påpeker at målet for en bærekraftig utvikling er dynamisk og vil variere fra land til land. Tolkningene og definisjonene av målet vil derfor variere over tid, og ut ifra lokale behov og forutsetninger.

Bærekraftsbegrepet består av tre dimensjoner: Miljømessig, økonomisk og sosial bærekraft. I deler av litteraturen refereres de til som de tre E'ene – ecology, economy og equity. I grove trekk kan en si at den miljømessige dimensjonen handler om å stanse klimaendringene og å ta vare på naturen, den økonomiske dimensjonen handler om å sikre økonomisk trygghet for mennesker og samfunn, mens den sosiale dimensjonen blant annet handler om å sikre at mennesker får et godt og rettferdig grunnlag for et anstendig liv.⁹ Vi kan ikke oppnå bærekraft uten at alle de tre dimensjonene balanseres og ivaretas. Ivaretagelse av én dimensjon skal ikke gå på bekostning av de andre. Bærekraftig by- og stedsutvikling – å utvikle bærekraftige byer og lokalsamfunn – handler dermed om å utvikle byer og steder som ivaretar og balanserer alle bærekraftsdimensjonene.

Scott Campbell, amerikansk professor i byplanlegging, har utarbeidet et «planleggingstriangel» for å illustrere balanseringen mellom de tre dimensjonene i arealplanleggingen. Triangelet viser at de tre dimensjonene både er avhengige av hverandre for å oppnå en bærekraftig utvikling og at det er mulige interessekonflikter mellom dem. Det kan for eksempel være spenninger mellom hensynet til næringslivets

⁷ Verdenskommisjonen for miljø og utvikling omtales ofte som Brundtland-kommisjonen ettersom kommisjonen ble ledet av statsminister Gro Harlem Brundtland; Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1987), 42.

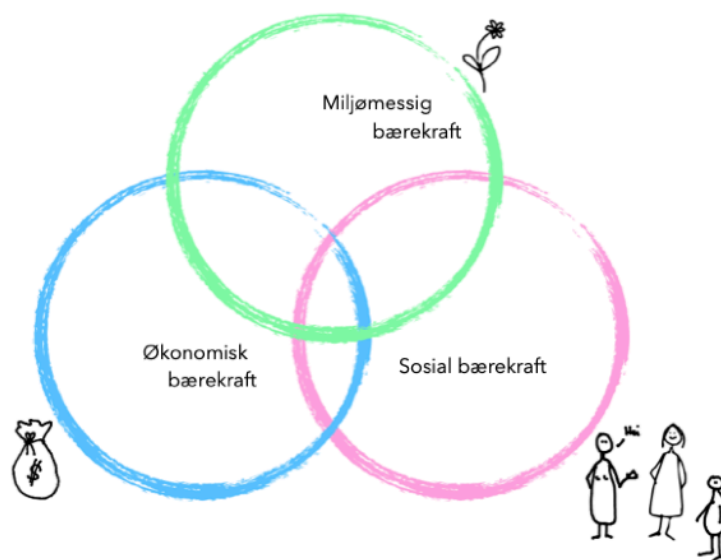
⁸ Ibid.

⁹ FN-sambandet, «Bærekraftig utvikling.» Sist oppdatert 28.10.2021. <https://www.fn.no/tema/fattigdom/baerekraftig-utvikling> (besøkt 30.11.2021).

økonomi og lokalsamfunnets ønske om utvikling av fellesgoder, mellom bruk og vern av naturressurser, og mellom miljø- og klimahensyn og sosial rettferdighet.¹⁰

Det er vanlig å dele inn bærekraftsbegrepet i disse tre dimensjonene, og det er denne inndelingen jeg vil forholde meg til i avhandlingen. Deler av den akademiske litteraturen kritiserer imidlertid denne inndelingen for å mangle en dimensjon.¹¹ Flere tema er blitt foreslått som en mulig fjerde dimensjon, for eksempel kultur, etiske verdier og styresett. Selv om deler av litteraturen peker på at bærekraftsbegrepet bør deles inn i flere dimensjoner, er det allikevel enighet om at den sosiale dimensjonen er en viktig del av bærekraftsbegrepet.¹²

«Triple Bottom Line» – ofte forkortet TBL og omtalt som «den tredelte bunnlinje» – er en operasjonalisering av bærekraftsbegrepet for å vise at det er nødvendig å rapportere på alle de tre dimensjonene. Det er ikke tilstrekkelig å kun rapportere på økonomiske resultater da en bedrift også påvirker andre forhold i samfunnet.¹³ «Triple Bottom Line» ble opprinnelig utviklet av økonom John Elkington på 1990-tallet, som en kontrast til den tradisjonelle bunnlinjen som bedrifter og organisasjoner rapporterer på. Rammeverket er senere ofte blitt illustrert som tre sirkler som overlapper hverandre, slik som illustrasjon 1. Det er ofte blitt referert til som de tre P'ene i bærekraftsbegrepet: People, Planet og Profit. I 2030-agendaen er dette referert til som de fem P'ene eller fem pilarene People, Planet, Prosperity, Peace and Partnership.

Illustrasjon 1:

Miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft illustrert som tre overlappende sirkler (Venn-diagram). Jeg har i denne avhandlingen valgt å illustrere de tre bærekraftsdimensjonene med fargene grønn, rosa og blå.

¹⁰ Scott Campbell, «Green Cities, Growing Cities, Just Cities?: Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development,» *Journal of The American Planning Association* vol. 62, nr. 3 (1996): 296-312, doi:10.1080/01944369608975696; Campbell bl.a. omtalt i Hege Hofstad, «Bærekraftig planlegging for framtida?» i *Plan og bygningsloven 2008 – En lov for vår tid?*, red. Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 206-208.

¹¹ Burford et al., «Bringing the «Missing Pillar» into Sustainable Development Goals: Towards Intersubjective Valued-Based Indicators,» *Sustainability* vol. 5, nr. 7 (2013): 3035-3059, doi:10.3390/su5073035; Henrik Åhman, «Social Sustainability – Society at the Intersection of Development and Maintenance,» *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability* vol. 18, nr. 10 (2013): 1153-1166, doi:10.1080/13549839.2013.788480; Joar Skrede og Sveinung Krokann Berg, «Cultural Heritage and Sustainable Development: The Case of Urban Densification,» *The Historic Environment: Policy & Practice* vol. 10, nr. 1 (2019): 83-102, doi:10.1080/17567505.2019.1558027.

¹² M. Reza Shirazi og Ramin Keivani, «Critical Reflections on the Theory and Practice of Social Sustainability in the Built Environment – A Meta-Analysis,» *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability* vol. 22, nr. 12 (2017): 1526-1545, doi:10.1080/13549839.2017.1379476.

¹³ John Elkington, *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of the 21st Century Business* (British Columbia: New Society Publishers, 1997).

1.2 Sterk og svak bærekraft

Deler av faglitteraturen omtaler sterk og svak bærekraft. Med sterk bærekraft menes en utvikling hvor de fornybare ressursene ikke brukes opp raskere enn at de kan fornye seg. En slik utvikling står i kontrast til svak bærekraft, som betegner en utvikling hvor ressursene er substituerbare og kan erstattes av andre når de brukes opp.¹⁴

Forvaltning av naturressurser brukes gjerne som eksempel på sterk og svak bærekraft, men begrepene er også relevante for to måter å forholde seg til den eksisterende bebyggelsen på. Spørsmålet om å rive eller bevare en eldre, verneverdig bygning kan brukes som en illustrasjon. Dersom en legger til grunn et prinsipp om svak bærekraft, vil en eldre, verneverdig bygning kunne rives og erstattes med en ny som på sikt også vil få en kulturell verdi. I lys av prinsippet om sterk bærekraft, bør bygningen derimot bevares da bygningens kulturelle verdi er knyttet til den konkrete bygningen som ikke lar seg erstatte.¹⁵

1.3 2030-agendaen og bærekraftsmålene

2030-agendaen ble vedtatt av FNs medlemsland i 2015, og er i dag verdens felles arbeidsplan for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stoppe klimaendringene innen 2030.¹⁶ Bærekraftsmålene er universelle og forplikter alle FNs medlemsland.¹⁷ Gjennom erklæringens 17 bærekraftsmål og 169 delmål settes miljømessig, sosial og økonomisk utvikling i sammenheng. Det går fram av 2030-agendaen at bærekraftsmålene henger sammen, og at samarbeid og en helhetlig tilnærming er nødvendig for å kunne nå målene.

Bærekraftig byutvikling er løftet fram gjennom et eget mål: Bærekraftsmål 11 Bærekraftige byer og lokalsamfunn – Gjøre byer og lokalsamfunn inkluderende, trygge, robuste og bærekraftige.¹⁸ I lys av den sterke urbaniseringen, hvor mer enn halvparten av verdens befolkning bor i byer, samt i lys av at byene står for 75 % av alle klimagassutslipp og at slumområder hindrer gode levekår, blir bærekraftig byutvikling en del av løsningen for å oppnå en bærekraftig utvikling.

¹⁴ Neumayer omtaler svak bærekraft som det substituerbare paradigme (substitutability paradigm) og svak bærekraft som det ikke-substituerbare paradigme (non-substitutability paradigm); Erik Neumayer, *Weak versus Strong Sustainability: Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms*, 4. utg. (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013).

¹⁵ Bengt Andersen, Joar Skrede, Hanna Hagen Bjørgaas og Yngvild Margrete Mæhle, «Fortetting som verktøy og mål i Oslo: Interessemotsetninger i byutviklingen,» *Plan* vol. 50, nr. 4 (2018): 16–23, doi:10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-04; Skrede og Berg, «Cultural Heritage and Sustainable Development», 87–88.

¹⁶ Bærekraftsmålene refereres ofte til som The Sustainable Development Goals (SDG). Erklæringen «Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development» er tilgjengelig digitalt, se bl.a. Utenriksdepartementet, «2030-agendaen med bærekraftsmålene.» Sist oppdatert 18.05.2020. https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/utviklingssamarbeid/bkm_agenda2030/id2510974/ (besøkt 30.11.2021).

¹⁷ Bærekraftsmålene gjelder alle land – ikke bare fattige – til forskjell fra tusenårsmålene. Tusenårsmålene (Millennium Development Goals), som ble vedtatt av FNs medlemsland i 2000, var den første globale dagsorden og strategi for utvikling. Tusenårsmålene hadde mål for bærekraftig utvikling og for å møte fattigdomsutfordringene innen 2015. De åtte tusenårsmålene ble avløst av de 17 bærekraftsmålene i 2015.

¹⁸ Målet er formulert som følger på engelsk: Goal 11 Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable. Det ble foretatt en fullverdig oversettelse av bærekraftsmålene til bokmål og nynorsk i 2020; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, «Bærekraftsmåla på nynorsk.» Publisert 24.06.2020. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/bærekraftsmala-pa-nynorsk/id2715819/> (opp søkt 30.11.2021).

1.4 Bærekraftig utvikling gjennom kompakt byutvikling

Bærekraftig utvikling har blitt en dominerende diskurs. I arealplanleggingen gjenspeiler det seg gjennom den kompakte byutviklingen. Kompakt byutvikling har blitt fremmet som et ideal i arealplanleggingen helt siden *Vår felles framtid* (1987).¹⁹ Kompakt byutvikling kjennetegnes av «(...) tett bebyggelse (fortetting) med klar grense til omland, i urbane områder som er bundet sammen med hjelp av offentlig transport, og hvor innbyggerne har kort avstand mellom bosted, arbeidsplasser og servicetilbud.»²⁰

Selv om begrepet «fortetting» nevnes i definisjonen over, bør det presiseres at kompakt byutvikling og fortetting ikke er synonyme. Elin Børrud, arkitekt og professor i by- og regionplanlegging ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, understreker at det er forskjell på fortetting som konsentrerer utbygging og fortetting som prosess som bidrar til kompakthet. Det handler med andre ord ikke bare om en kompakt form, men om å utvikle byer som komplekse urbane systemer.²¹ En bærekraftig by skapes ikke av fortetting alene, men av «(...) en tetthet av fellesgoder, attraktive steder å oppholde seg og en god kollektivtransport for å oppnå effekt på bilbruken.»²²

Bærekraftsdiskursen gjenspeiler seg også i lovverk og overordna føringer for arealplanleggingen, hvor bærekraftsperspektivet har blitt forsterket i løpet av de siste årene. Plan- og bygningsloven (pbl) er et sentralt juridisk rammeverk for byutviklingen ettersom den regulerer forvaltningen og bruken av arealene i Norge. Bærekraftsperspektivet i plan- og bygningsloven ble styrket i 2008 da «bærekraftig utvikling» ble tatt inn som en del av formålet for loven. Formuleringen av formålsbestemmelse § 1-1 – «Loven skal fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner» – henviser tydelig til definisjonen fra Brundtland-kommisjonen.²³ Når det gjelder sosial bærekraft har loven «(...) en klar ambisjon om at planer etter loven skal sikre sosial bærekraftig utvikling for dagens og framtidige generasjoner, og aktivt brukes som et redskap for å fremme befolkningens helse, motvirke sosiale helseforskjeller og bidra til å forebygge kriminalitet.»²⁴

¹⁹ Hanssen et al., «Hvorfor studere den kompakte byen?» i *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, red. Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 13.

²⁰ Ibid.

²¹ Elin Børrud, «Planlegging for kvalitet: Nytt blikk på fortetting som byutviklingsstrategi,» *Plan* vol. 50, nr. 4 (2018): 24-29, doi:10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-05.

²² Elin Børrud, «Planlegging i en allerede bygd by,» i *Utfordringer for norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Ronny Kristiansen og Torill Nyseth (Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2012), 212.

²³ Lov 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven), <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71?q=pbl>; Koblingen til Brundtland-kommisjonen går også fram av lovkommentaren, se Kommunal- og moderniseringsdepartementet, «Lovkommentar til plandelen av plan- og bygningsloven. Revidert utgave 2020.» Publisert 09.06.2020. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/lovkommentar-til-plandelen-av-plan-og-bygningsloven/id2701235/> (besøkt 30.11.2021).

²⁴ Hanssen et al., «En operativ lov? Spenningen mellom lovens intensjoner og planpraksis – behov for forbedring?» i *Plan og bygningsloven 2008 – En lov for vår tid?*, red. Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 496.

De statlige planretningslinjene for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging (2014) understreker at planlegging av arealbruk og transportsystem skal bidra til å utvikle bærekraftige byer og tettsteder, og peker på kompakt byutvikling som byutviklingsmodell.²⁵

I 2019 ble bærekraftsmålene tatt inn som en overordna føring i *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023*, som skal legges til grunn for den regionale og kommunale planleggingen.²⁶ Flere fylkeskommuner og kommuner har også innarbeidet dem i sine planverktøy.²⁷ I stortingsmeldingen om Norges arbeid med bærekraftsmålene fram mot 2030, som ble lagt fram juni 2021, understrekes det at bærekraftsmålene skal utgjøre en overbygning for regjeringens politikk og at planlegging er et av de sentrale verktøyene som skal bidra til utvikling av bærekraftige byer og lokalsamfunn.²⁸ I tillegg trekkes det fram at sosial bærekraft skal være et premiss for boligbygging og områdeutvikling, og at regjeringen vil styrke hensynet til sosial bærekraft i samfunns- og arealplanleggingen.²⁹

²⁵ De statlige planretningslinjene erstattet de rikspolitiske retningslinjene for samordnet areal- og transportplanlegging fra 1993 (T-5/93); Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging* (Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014), tilgjengelig via <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/Statlige-planretningslinjer-for-samordnet-bolig--areal--og-transportplanlegging/id2001539/>.

²⁶ Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019–2023* (Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019), tilgjengelig via <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/vedtak-av-nasjonale-forventninger-til-regional-og-kommunal-planlegging/id2645335/>.

²⁷ Lundberg et al., *Strekk i laget: En kartlegging av hvordan FNs bærekraftsmål implementeres i regional og kommunal planlegging*, NF-rapport nr. 7/2020 (Bodø: Nordlandsforskning, 2020), <https://hdl.handle.net/11250/2723330>.

²⁸ Meld. St. 40 (2020–2021). *Mål med mening – Norges handlingsplan for å nå bærekraftsmålene innen 2030*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 9, 105, 113.

²⁹ *Ibid.*, 111, 117.

Hva er sosial bærekraft?

Selv om ikke sosial bærekraft er blitt viet like mye oppmerksomhet som de andre bærekraftsdimensjonene, er det blitt opparbeidet en del litteratur som tar for seg begrepet fra ulike fagområder. I dette kapitlet redegjør jeg for begrepet og presenterer et utvalg sentrale definisjoner fra den akademiske litteraturen som er relevante for oppgavens tematikk. Jeg presenterer også masteravhandlingens tre analysebegrep, som kan brukes for å koble den eksisterende bebyggelsen til den sosiale bærekraftsdimensjonen.

2.1 No blueprint definition

Mange ulike fagdisipliner har studert, analysert og drøftet bærekraftsbegrepet. Den miljømessige bærekraftsdimensjonen har fått størst oppmerksomhet, mens den sosiale bærekraftsdimensjonen lenge har vært begrenset til fordeling av goder mellom rike og fattige land.³⁰ Den akademiske litteraturen viser at sosial bærekraft først ble anerkjent som en grunnleggende del av bærekraftsbegrepet på slutten av 1990-tallet og utover på 2000-tallet:

It was in the late 1990s that social sustainability was considered a fundamental aspect within the sustainability agenda. Thereafter it gained significant recognition. Despite the enormous amount of work which has been done in this regard in the last decades, there has been no agreement about a comprehensive definition of social sustainability to date, and this notion remains under-theorized to some extent (Åhman, 2013; Jaeger, Tåbara, & Jaeger, 2011; Littig & Griebler, 2005; Weingaertner & Moberg, 2014).³¹

Til tross for den store mengden litteratur som er blitt opparbeidet om sosial bærekraft utover på 2000-tallet, finnes det ikke én dominerende definisjon av begrepet. Ulike fagdisipliner opererer derimot med ulike definisjoner. Carina Weingaertner og Åsa Moberg, begge forskere på bærekraft i henholdsvis England og Sverige, har vist at det ikke finnes en «blueprint definition» av begrepet, men at definisjonene gjerne er avledet av ulike fagdisipliner sine perspektiv fremfor å være generiske.³²

Istedenfor å benytte én entydig definisjon av begrepet, presenterer den akademiske litteraturen ulike faktorer, kriterier og indikatorer ved sosial bærekraft og sosialt bærekraftige lokalsamfunn, og drøfter ulike rammeverk for begrepet. Boksen på side 25-28 viser et utvalg sentrale definisjoner i den akademiske litteraturen om sosial bærekraft.

³⁰ Hege Hofstad, «Folkehelse – vitalisering av sosial bærekraft i kompakt byutvikling?» i *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, red. Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 207; Utviklingen av litteraturen om sosial bærekraft er også omtalt i bl.a. Andrea Colantonio, Tim Dixon, Robin Ganser, Juliet Carpenter og Augustine Ngombe, *Measuring Socially Sustainable Urban Regeneration in Europe* (Oxford: Oxford Institute for Sustainable Development, 2009), 16.

³¹ Aso Haji Rasouli og Anoma Kumarasuriyar, «The Social Dimension of Sustainability: Towards Some Definition and Analysis,» *Journal of Social Science for Policy Implications* vol 4, nr. 2 (2016): 28, doi:10.15640/10.15640/jsspi.v4n2a3.

³² Carina Weingaertner og Åsa Moberg, «Exploring Social Sustainability: Learning from Perspectives on Urban Development and Companies and Products,» *Sustainable Development* vol. 22, nr. 2 (2014): 123, doi:10.1002/sd.536.

2.2 Begrepet sosial bærekraft

Faglitteraturen viser at sosial bærekraft er et komplekst begrep, som rommer et bredt spekter av faktorer. Felles for definisjonene, kan sies å være at de retter søkelyset mot faktorer og behov som er viktige for menneskers trivsel og livskvalitet: «Social sustainability concerns the ability of human beings of every generation to not merely survive, but to thrive.»³³

En norsk litteraturstudie av forskerne Heidi Bergsli og Hege Hofstad ved By- og regionforskningsinstituttet NIBR fra 2017, viser flere aktuelle definisjoner og oppsummerer følgende hovedtrekk: Begrepet retter oppmerksomheten mot menneskene i byen, begrepet rommer både fysiske og ikke-fysiske dimensjoner, samt at begrepet omfatter individuelle behov, interaksjon individ-samfunn og lokalsamfunnets tilstand.³⁴ Litteraturstudien viser også at følgende tema trekkes fram som viktige mål for sosial bærekraft: Å dekke grunnleggende behov, å ta ut det menneskelige potensialet, rettferdig eller lik tilgang til goder og ressurser, sosial kapital og sosial «sammenheng» (social cohesion), stedstilhørighet (sense of place), medvirkning, i tillegg til helsefremmende og gode lokalsamfunn.³⁵

Andrea Colantonio, forsker ved LSE Cities, har vist at det har vært en utvikling i diskusjonen om hva begrepet rommer. Den har gått fra en «hard» sosial bærekraft som har behandlet basale behov og temaer som sysselsetting og fattigdomsbekjempelse til en «myk» sosial bærekraft som tar opp temaer som lykke, livskvalitet, sosial kapital og stedstilhørighet. Denne utviklingen bidrar, ifølge Colantonio, til kompleksiteten i forståelsen og målingen av denne bærekraftsdimensjonen.³⁶

Denne kompleksiteten avspeiler seg blant annet gjennom det brede spekteret av faktorer som den akademiske litteraturen presenterer som viktige for sosial bærekraft i byutviklingen. Av ikke-fysiske faktorer nevnes blant annet utdanning, sosial rettferdighet, deltagelse og demokrati, inkludering, trygghet, sysselsetting, samhörighet, sosiale nettverk, sosial interaksjon, stedstilhørighet og kulturtradisjoner. Av fysiske faktorer nevnes for eksempel urbanitet, attraktive offentlige rom, anstendige boforhold, tilgjengelighet og nabolag.³⁷

På lignende vis ramser Weingaertner og Moberg opp følgende tema som relevante for sosial bærekraft i en urban kontekst: Tilgang til arbeid, byrom, tjenester og ressurser, sosial kapital og nettverk, helse og livskvalitet, sosial sammenheng og inkludering, trygghet, rettferdig inntektsfordeling, sysselsetting, lokaldemokrati, deltagelse og myndiggjøring, kulturarv, utdanning og opplæring, like muligheter, stabile bo- og nabolagsforhold, tilkobling og kommunikasjon, sosial rettferdighet, stedsidentitet og stedstilhørighet, funksjonsblanding, attraktive offentlige rom, lokal miljøkvalitet og

³³ Kristen Magis og Craig Shinn, «Emergent Themes of Social Sustainability,» i *Understanding the Social Dimensions of Sustainability*, red. Jesse Dillard, Veronica Dujon og Mary C. King (New York: Routledge, 2009), 38.

³⁴ Heidi Bergsli og Hege Hofstad, *Folkehelse og sosial bærekraft – en sammenligning og diskusjon av begrepsinnhold, målsettinger og praktiske tilnærminger*, NIBR-rapport 2017:15 (Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2017), 35, 36.

³⁵ Ibid.

³⁶ Andrea Colantonio, «Social Sustainability: A Review and Critique of Traditional Versus Emerging Themes and Assessment Methods,» i *SUE-Mot Conference 2009: Second International Conference on Whole Life Urban Sustainability and its Assessment: Conference Proceedings*, red. M. Horner, A. Price, J. Bebbington og R. Emmanuel (Loughborough: Loughborough University, 2009), 865-885; Andrea Colantonio og Tim Dixon, *Urban Regeneration & Social Sustainability: Best Practice from European Cities* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2011).

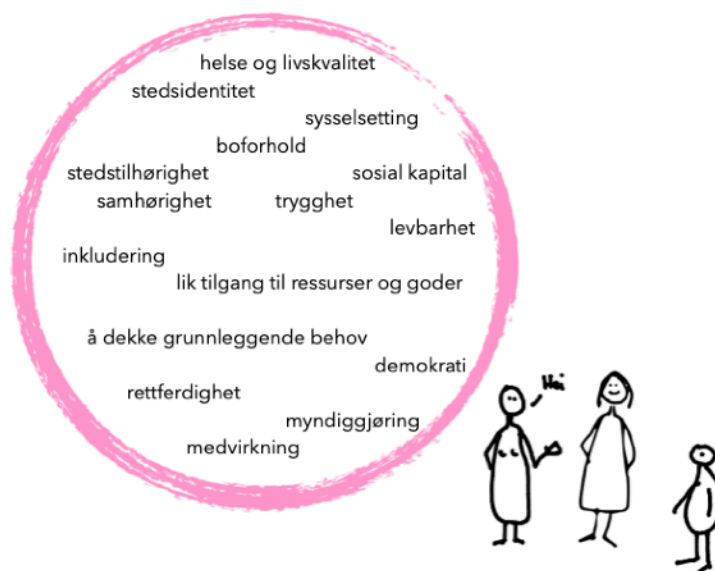
³⁷ Nicola Dempsey, Glen Bramley, Sinéad Power og Caroline Brown, «The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability,» *Sustainable Development* vol. 19, nr. 5 (2011): 291, doi:10.1002/sd.417.

bekvemmeligheter.³⁸ Selv om dette er temaer en lenge har vært opptatt av i byutviklingen, anerkjenner en i dag at dette er komplekse utfordringer som må løses som en del av bærekraftsdebatten og i en lokal kontekst.³⁹

At sosial bærekraft er komplekst går også fram når mulige indikatorer for denne bærekraftsdimensjonen drøftes. Faglitteraturen påpeker at det er behov for målinger og verktøy slik at utviklingen kan følges over tid, og slik at beslutningsprosesser baserer seg på et kunnskapsbasert grunnlag.⁴⁰ Litteraturen understreker behovet for å bruke både objektive og subjektive indikatorer for å kunne gi et best mulig bilde av komplekse fenomen som trygghet, identitet og tilhørighet.⁴¹ I tillegg understrekes viktigheten av å utarbeide indikatorer lokalt, i dialog med lokalsamfunnet.⁴²

En ny litteraturstudie om sosial bærekraft i en lokalsamfunnskontekst understreker også viktigheten av å ta utgangspunkt i lokale forhold. Den etterlyser blant annet mer forskning og empiri om sosial bærekraft sett fra norske og nordiske forhold da en del av den internasjonale litteraturen, som har tatt utgangspunkt i fenomen og problemstillinger i internasjonale storbyer, er noe mindre relevant i Norden.⁴³

Boksen i slutten av dette kapittelet viser noen sentrale definisjoner av sosial bærekraft fra de siste 20-30 årene. Oversikten viser at en rekke begrep knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen, hvilket både bidrar til kompleksitet og til en nyansering av bærekraftsdimensjonen. Begrepene «quality of life», «sense of place», «sense of community», «equity», «democratic», «social cohesion» og «inclusion» er noen av begrepene som går igjen i litteraturen.

Illustrasjon 2:

Illustrasjonen gjengir noen av begrepene fra den akademiske litteraturen, og illustrerer at det er et bredt spekter av faktorer som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen.

³⁸ Weingaertner og Moberg, «Exploring Social Sustainability», 125.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Herb Castillo, Cletus Moobela, Andrew D.F. Price og Vivek Narain Mathur, «Assessing Urban Social Sustainability: Current Capabilities and Opportunities for Future Research,» *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability* vol. 3, nr. 3 (2007): 39-48.

⁴¹ Beate Littig og Erich Grießler, «Social Sustainability: A Catchword between Political Pragmatism and Social Theory,» *Journal of Sustainable Development* vol. 8, nr. 1 (2005): 65-79, doi:10.1504/IJSD.2005.007375; Marit Ekne Ruud, *Indikatorer for sosial bærekraft til bruk i planlegging og utvikling av boligområder*, NIBR-notat 2010:110 (Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2010).

⁴² Stephen McKenzie, «Social Sustainability: Towards some Definition,» Hawke Research Institute Working Paper Series nr. 27 (Magill, South Australia: University of Australia, 2004), 16-17.

⁴³ Hege Hofstad, *Sosialt bærekraftige lokalsamfunn – en litteraturstudie*, NIBR-rapport 2021:7 (Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2021), 41, 42, <https://hdl.handle.net/11250/2767557>.

Enkelte har kritisert dette mangfoldet av definisjoner for å skape en «tåketete» forståelse av begrepet og at begrepet blir brukt som et moteord for en sosialpolitisk diskurs.⁴⁴ Begrepet er også blitt kritisert for å være abstrakt og utfordrende å implementere i praksis.⁴⁵ Andre vil derimot hevde at en må akseptere at begrepet er dynamisk og at begrepet rommer tverrfaglighet, og kan fungere mer som en ramme eller et konseptuelt verktøy for å kunne foreta beslutninger og måle utvikling.⁴⁶

2.3 Sosial bærekraft som prosess og dynamisk begrep

Stephen McKenzie, forsker ved Hawke Research Institute i Australia, har definert sosial bærekraft ikke bare som *tilstanden* i et lokalsamfunn, men også som *prosessen* som leder fram til et livsforbedrende lokalsamfunn: «Social sustainability: a life-enhancing condition within communities, and a process within communities that can achieve that condition.»⁴⁷ Videre definerer McKenzie sosialt bærekraftige lokalsamfunn som «(...) equitable, diverse, connected and democratic and provide a good quality of life.»⁴⁸

Leanne Barron og Erin Gauntlett, forskere ved Western Australian Council of Social Service, er også blant dem som definerer sosial bærekraft som en prosess:

Social sustainability occurs when formal and informal processes, systems, structures and relationships actively support the capacity of future generations to create healthy and liveable communities. Socially sustainable communities are equitable, diverse, connected and democratic and provide a good quality of life.⁴⁹

I denne definisjonen vektlegges tre sentrale kriterier. For det første fremheves viktigheten av nåværende og framtidig helse og levbarhet⁵⁰ (liveability/livability) ved lokalsamfunnet, og knytter dette til rettferdighet mellom generasjoner. For det andre fremheves strukturer, prosesser og systemer som vel så

⁴⁴ Mark Davidson, «Social Sustainability and the City,» *Geography Compass* vol. 4, nr. 7 (2010): 875, 878, doi:10.1111/j.1749-8198.2010.00339.x.

⁴⁵ Tony Manzi, Karen Lucas, Tony Lloyd-Jones og Judith Allen, «Understanding Social Sustainability: Key Concepts and Developments in Theory and Practice,» i *Social Sustainability in Urban Areas: Communities: Connectivity and the Urban Fabric*, red. Tony Manzi, Karen Lucas, Tony Lloyd-Jones og Judith Allen (London: Taylor & Francis, 2010), 20-21; M. Reza Shirazi og Ramin Keivani, «Social Sustainability Discourse: A Critical Revisit,» i *Urban Social Sustainability: Theory, Policy and Practice*, red. M. Reza Shirazi og Ramin Keivani (Oxon: Routledge, 2019), 8.

⁴⁶ McKenzie, «Social Sustainability», 21; Manzi, Lucas, Lloyd-Jones og Allen, «Understanding Social Sustainability», 23; Magnus Boström, «A Missing Pillar? Challenges in Theorizing and Practicing Social Sustainability: Introduction to the Special Issue,» *Sustainability: Science, Practice and Policy* vol. 8, nr. 1 (2012): 4, 12, doi:10.1080/15487733.2012.11908080.

⁴⁷ McKenzie, «Social Sustainability», 12.

⁴⁸ Ibid., 18.

⁴⁹ Leanne Barron og Erin Gauntlett, «Housing and Sustainable Communities Indicators Project: Stage 1 Report - Model of Social Sustainability,» *WACOSS Housing and Sustainable Communities Indicators Project* (Perth: Murdoch University, Western Australia, 2002). Tilgjengelig via http://www.regional.org.au/au/soc/2002/4/barron_gauntlett.htm.

⁵⁰ Levelighet er annet brukt begrep. Levbarhet blir nærmere omtalt i kapittel 7; For mer informasjon om liveability-begrepet, se Ingvild Tjønneland og Sissel Vikhammer, «Liveability – i teori og praksis,» i *Hvor sosialt? En studie av sosial bærekraft i byutviklingen på Hamar*, red. Erling Dokk Holm og Peter Hemmersam (Oslo: Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2020), 32-56, tilgjengelig via https://bibsys-tk.userservices.exlibrisgroup.com/view/delivery/47BIBSYS_AHO/1240906930002237.

viktige komponenter som sosial interaksjon mellom mennesker. Og for det tredje rommer definisjonen både formelle og uformelle dimensjoner.

Nicola Dempsey et al. sin definisjon, utarbeidet som en del av forskningsprogrammet «City Form – the Sustainable Urban Form Consortium», viser at sosial bærekraft nettopp er et dynamisk begrep, i likhet med bærekraftsbegrepet, som kan endre seg over tid: «(...) social sustainability is neither an absolute nor a constant. Social sustainability has to be considered as a dynamic concept, which will change over time (from year to year/decade to decade) in a place.»⁵¹ At denne bærekraftsdimensjonen er elastisk og i stadig endring er blitt betegnet både som dets styrke og svakhet:

It can be used as an effective concept to indicate the broad objectives of policy, implicitly referring to «warm words» such as participation, empowerment, social justice and social capital. It is thus highly attractive to policymakers, indicating broad aims, but not committing agencies to a particular course of action.⁵¹

2.4 Bruk, prosess og stedsidentitet

Mange faktorer kan, som redegjørelsen i dette kapittelet gir et inntrykk av, bidra til sosial bærekraft. Jeg har valgt begrepene bruk, prosess og stedsidentitet for å kunne knytte eksisterende bygninger til det sosiale bærekraftsbegrepet, og analysere studieobjektene ut ifra sosial bærekraft. Disse faktorene er også sentrale i de overordna planene som ligger til grunn for Hovinbyen, som jeg vil redegjøre for i kapittel 4.

Jeg har valgt begrepet *bruk* slik at jeg kan analysere hvilken funksjon de to bygningene er gitt og hvordan de brukes i stedsutviklingen på Ensjø og Haraldrud. Jeg har også ønsket å se på prosessene for de to prosjektene, samt hvordan prosjektene inngår i byutviklingen og er knyttet til transformasjonsprosessene på de to stedene. Jeg har derfor valgt begrepet *prosess*. Ved å benytte dette begrepet får jeg også fanget opp at sosial bærekraft er et dynamisk begrep. Ved å benytte både bruk og prosess som analysebegrep har jeg kunnet avdekke og drøfte tilnærminger og metoder for hvordan eksisterende bebyggelse kan brukes i by- og stedsutviklingen.

Boksen på neste side viser at «sense of place» og «identity of place» er noen av begrepene som blir knyttet til sosial bærekraft. Disse begrepene brukes ofte om hverandre, og jeg har valgt å benytte *stedsidentitet* som et norsk samlebegrep i avhandlingen.⁵² Jeg har valgt stedsidentitet som det tredje analysebegrepet fordi begrepet kan knyttes til de fysiske omgivelsene – det fysiske stedets identitet, særpreg og karakter. Det kan knyttes til arkitektur og romlige kvaliteter, kulturminner og kulturmiljøer m.m.⁵³ I tillegg er begrepet komplekst og dynamisk – som ikke bare handler om det fysiske stedet, men også om hvordan individer forholder seg til et sted, samt menneskers stedstilknytning, opplevelser og minner. Erkjennelsen av denne dobbeltheten er tydelig i moderne stedsteori. Det redegjøres nærmere for stedsidentitet i kapittel 6.

⁵¹ Manzi, Lucas, Lloyd-Jones og Allen, «Understanding Social Sustainability», 20.

⁵² Deler av litteraturen skiller mellom stedsidentitet og stedstilhørighet/stedsidentifisering. Samfunnsgeograf Edward Relph (1976) skiller for eksempel mellom stedets identitet (identity of a place) og identifisering med stedet (identity with a place). Gjengitt i Britt Dale og Nina Gunnerud Berg, «Hva er stedsidentitet og hvordan fanger vi det opp?» i *Å finne sted. Metodologiske perspektiver i stedsanalyser*, red. Anniken Førde, Britt Kramvig, Nina Gunnerud Berg og Britt Dale (Trondheim: Akademika forlag, 2013), 25–26.

⁵³ Ragnhild Skogheim og Guri Mette Vestby, *Kulturarv og stedsidentitet*, NIBR-rapport 2010:14 (Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2010), 37, <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5584>.

Boks: Noen utvalgte definisjoner av begrepet sosial bærekraft fra den akademiske litteraturen

«Urban social sustainability is (...) the continuing ability of a city to function as a long-term viable setting for human interaction, communication and cultural development. (...) A socially sustainable city is marked by vitality, solidarity and a common sense of place among its residents.»

Oren Yiftachel og David Hedgcock, «Urban Social Sustainability: The Planning of an Australian City,» *Cities* vol. 10, nr. 2 (1993): 140, doi:10.1016/0264-2751(93)90045-K.

«A strong definition of social sustainability must rest on the basic values of equity and democracy, the latter meant as the effective appropriation of all human rights – political, civil, economic, social and cultural – by all people.» og «Social sustainability includes achieving a fair degree of social homogeneity, equitable income distribution, employment that allows the creation of decent livelihoods, and equitable access to resources and social services, (...) a balance between respect for tradition and innovation, and self-reliance, endogeneity and self-confidence.»

Ignacy Sachs, «Social Sustainability and Whole Development: Exploring the Dimensions of Sustainable Development,» i *Sustainability and the Social Sciences: A Cross-Disciplinary Approach to Integrating Environmental Considerations into Theoretical Reorientation*, red. Egon Becker og Thomas Jahn (London and New York: Zed Books, 1999), 27, 32-33.

«Social sustainability of a city is defined as development (and/or growth) that is compatible with harmonious evolution of civil society, fostering an environment conducive to the compatible cohabitation of culturally and socially diverse groups while at the same time encouraging social integration, with improvements in the quality of life for all segments of the population.»

Mario Polèse og Richard Stren (red.), *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change* (Toronto: University of Toronto Press, 2000), 15-16.

«In general terms social sustainability (both in rural and urban context) refers to a society that is socially just, equal, without social exclusion and with a decent quality of life, or livelihood, for all.»

Juliette Koning, «Social Sustainability in a Globalizing World: Context, Theory and Methodology Explored,» Paper prepared for the UNESCO/MOST meeting 22-23 November 2001 (Tilburg University, The Netherlands, 2001), 9.

«Environmental sustainability is inconceivable without social sustainability. Social sustainability could be defined as such a kind of process that entails the harmonic development of local society, shapes such a surrounding that ensures that the various social groups, also those of different cultural origins, can live peacefully together; enhances their integration; and finally, improves the living conditions of all groups of citizens.»

György Enyedi, «Social Sustainability of Large Cities,» *Eristics* vol. 69, nr. 412/413/414 (2002): 142.

«Social sustainability occurs when formal and informal processes, systems, structures and relationships actively support the capacity of future generations to create healthy and liveable communities. Socially sustainable communities are equitable, diverse, connected and democratic and provide a good quality of life.»

Leanne Barron og Erin Gauntlett gjengitt i McKenzie, *Social Sustainability*, 18.

Leanne Barron og Erin Gauntlett, «Housing and Sustainable Communities Indicators Project: Stage 1 Report - Model of Social Sustainability,» *WACOSS Housing and Sustainable Communities Indicators Project* (Perth: Murdoch University, Western Australia, 2002). Tilgjengelig via: http://www.regional.org.au/au/soc/2002/4/barron_gauntlett.htm.

«One interpretation equates social sustainability with ecological sustainability. (...) Another interpretation refers to the social preconditions for sustainable development. (...) In contrast, the third interpretation is people-oriented, and it is a more popular definition. It refers to maintaining or improving the well-being of people in this and future generations (Borrini-Feyerabend, 1997; Pugh, 1996; Townroe, 1996 (in Pugh, 1996), Chiu, 2003). The emphases are social cohesion and integrity, social stability and improvement in the quality of life. Thus to be socially sustainable, there needs to be equitable distribution and consumption of resources and assets, harmonious social relations, and acceptable quality of life.»

Rebecca L. H. Chiu, *Sustainable Development: A New Perspective for Housing Development*. Paper presented at the 3d National Housing Conference. (2003), 7, tilgjengelig via http://www.nhc.edu.au/downloads/2003/DayTwo/01_ChIU_paper.pdf.

«Social sustainability is: a life-enhancing condition within communities, and a process within communities that can achieve that condition.» og «Social Sustainability is: a positive condition within communities, and a process within communities that can achieve that condition.»

Stephen McKenzie, «Social Sustainability: Towards some Definition,» Hawke Research Institute Working Paper Series nr. 27 (Magill, South Australia: University of Australia, 2004), 12, 23.

«A socially sustainable society is one that is just, equitable, inclusive and democratic, and provides a decent quality of life for current and future generations.»

Emma Partridge gjengitt i Joachim H. Spangenberg og Ines Omann, «Assessing Social Sustainability: Social Sustainability and its Multicriteria Assessment in a Sustainability Scenario for Germany,» *International Journal of Innovation and Sustainable Development* vol. 1, nr. 4 (2006): 321, doi:10.1504/IJISD.2006.013734.

«The social dimension of sustainability is now generally understood to encompass the political, the cultural and the all people-centered issues, with the exception of the economic side (Cheney, et al, 200). Social sustainability entails ensuring that the basic conditions for human life to flourish exist within society. (...) This social dimension is usually underpinned by the explicit recognition of the core values of justice and dialogue.» og «(...) social sustainability imbues desirable attributes such as: justice; equity; absence of social exclusion; and a decent quality of life and livelihood for all.»

Herb Castillo, Cletus Moobela, Andrew D.F. Price, og Vivek Narain Mathur, «Assessing Urban Social Sustainability: Current Capabilities and Opportunities for Future Research,» *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability* vol. 3, nr. 3 (2007): 40-41.

«(...) social sustainability concerns how individuals, communities and societies live with each other and set out to achieve the objectives of development models, which they have chosen for themselves taking also into account the physical boundaries of their places and planet earth as a whole. At a more operational level, social sustainability stems from actions in key thematic areas encompassing the social realm of individuals and societies, ranging from capacity building and skills development to environmental and spatial inequalities (see Colantonio, 2007 for a complete list). In this sense, social sustainability blends traditional social policy areas and principles such as equity and health, with issues concerning participation, needs, social capital, the economy, the environment, and more recently, with the notions of happiness, well being and quality of life.»

Andrea Colantonio, «Social Sustainability: A Review and Critique of Traditional Versus Emerging Themes and Assessment Methods,» i *SUE-Mot Conference 2009: Second International Conference on Whole Life Urban Sustainability and its Assessment: Conference Proceedings*, red. M. Horner, A. Price, J. Bebbington og R. Emmanuel (Loughborough: Loughborough University, 2009), 871.

«(...) there are two recognisable, overarching concepts at the core of the notion of social sustainability within an area context. These are *social equity* issues (access to services, facilities, and opportunities) and issues to do with the *sustainability of community* itself.»

Glen Bramley og Sinéad Power, «Urban Form and Social Sustainability: The Role of Density and Housing Type,» *Environment and Planning B: Planning and Design* vol. 36, nr. 1 (2009): 32, doi:10.1068/b33129.

«Human well-being, equity, democratic government, and democratic civil society are central constituents of social sustainability.» og «Social sustainability concerns the ability of human beings of every generation to not merely survive, but to thrive.»

Kristen Magis og Craig Shinn, «Emergent Principles of Social Sustainability,» i *Understanding the Social Dimensions of Sustainability*, red. Jesse Dillard, Veronica Dujon og Mary C. King (New York: Routledge, 2009), 16, 38.

«Work to date identifies social capital, social infrastructure, social justice and equity, and engaged governance as key factors of the social sustainability framework. (...) these four components have been allocated specific roles relating to social sustainability. These are that social capital provides a theoretical starting point for social sustainability, social infrastructure provides an operational perspective, social justice and equity provides an ethical imperative and engaged governance provides a methodology for «working together.» og «(...) we still have a relatively unsophisticated understanding of the social dimensions of sustainable development.»

Michael Cuthill, «Strengthening the 'Social' in Sustainable Development: Developing a Conceptual Framework for Social Sustainability in a Rapid Urban Growth Region in Australia,» *Sustainable Development* vol. 18, nr. 6 (2010): 365-366, 370, doi:10.1002/sd.397.

«(...) like other aspects of sustainable development, social sustainability is a multi-dimensional and cross-cutting issue; it is relevant to a variety of public policy and decision-making spheres, including housing, health, education, social and community services, local and strategic land-use planning, public transport and communication technologies. An understanding of the concept and its application to an urban context therefore requires nested, multi-layered institutional arrangements for decision-making that are consistent in intent, coherent in approach and collaborative in delivery. These arrangements need to be carefully planned, equitably provided and continually monitored at community, neighbourhood and city-wide levels.»

Tony Manzi, Karen Lucas, Tony Lloyd-Jones og Judith Allen, «Understanding Social Sustainability: Key Concepts and Developments in Theory and Practice,» i *Social Sustainability in Urban Areas: Communities, Connectivity and the Urban Fabric*, red. Tony Manzi, Karen Lucas, Tony Lloyd-Jones og Judith Allen (London: Taylor & Francis, 2010), 221.

«(...) social sustainability is neither an absolute nor a constant. Social sustainability has to be considered as a dynamic concept, which will change over time (from year to year/decade to decade) in a place.» og «It is clear that sustainability of community relates to the collective aspects of social life. In order to explore such social life at the neighbourhood level, a number of specific inter-related measurable aspects of community sustainability are identified here. These five dimensions are social interaction/ social networks in the community, participation in collective groups and networks in the community, community stability, pride/sense of place, safety and security.»

Nicola Dempsey, Glen Bramley, Sinéad Power og Caroline Brown, «The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability,» *Sustainable Development* vol. 19, nr. 5 (2011): 292, 294, doi:10.1002/sd.417.

«We have (...) identified three types of social sustainability: «development sustainability» which addresses poverty and inequity; «bridge sustainability» with its concerns about changes in behavior so as to achieve bio-physical environmental goals; and «maintenance sustainability» which refers to the preservation of socio-cultural patterns and practices in the context of social and economic change.»

Suzanne Vallance, Harvey C. Perkins og Jennifer E. Dixon, «What is Social Sustainability? A Clarification of Concepts,» *Geoforum* vol. 42 nr. 3 (2011): 345, doi:10.1016/j.geoforum.2011.01.002.

«(...) there is no single blueprint definition to social sustainability, and the definitions exist are often derived according to discipline-specific criteria or study perspectives, rather than being general.» og «(...) there seems to be a common underlying understanding that social sustainability has to do with improving or maintaining the quality of life of people. (...) «We (...) suggest (...) to use the concepts of social capital, human capital and well-being as key themes, as they seem to synthesize both the individual and collective issues that are relevant for social sustainability.»

Carina Weingaertner og Åsa Moberg, «Exploring Social Sustainability: Learning from Perspectives on Urban Development and Companies and Products,» *Sustainable Development* vol. 22, nr. 2 (2014): 123, 128, doi:10.1002/sd.536.

«(...) for a city to be labelled as socially sustainable, all people, regardless of race, ethnicity, gender, or income level must, have the ability to enjoy equal access to the fruits of public investment while also being able to satisfy their basic human needs. A community is not socially sustainable if a subset of the population faces a greater exposure to environmental harms or is less able to enjoy or to access the benefits of public investment. (...) four broad dimensions begin to emerge as being important and related to social sustainability efforts: equal access and opportunity, health and environmental justice, community and the value of place, and basic human needs.»

Susan M. Opp, «The Forgotten Pillar: A Definition for the Measurement of Social Sustainability in American Cities,» *Local Environment: The International Journal of Justice and Environment* vol. 22, nr. 3 (2017): 291, doi:10.1080/13549839.2016.1195800.

DEL II

Hovinbyen og nyere norsk byutvikling

Byutvikling i Norge anno 2021 – et riss

I dette kapitlet tar jeg utgangspunkt i noen utvalgte begrep som er relevante for masteroppgaven og samtidig sentrale i dagens byutvikling i Norge. Formålet er å gi en kort karakteristikk av noen viktige trekk ved byutviklingen da disse har betydning som premisser for Hovinbyen. Begrepene er som følger: Urbanisering og byforedling, prosjektbasert byutvikling, medvirkning og kulturbasert byutvikling.

3.1 Urbanisering og byforedling

Kompakt byutvikling har, som omtalt i kapittel 1, preget byutviklingen i Norge siden 1990-tallet. Med kompakt byutvikling som byplanideal skal byen utvikles på en måte som møter klima- og miljøutfordringene. Byen utvikles derfor «innenfra og ut», blant annet gjennom transformasjons- og fortettingsprosjekter. Et plangrep av denne typen er ment å optimalisere den delen av byen som allerede er tett med hensyn til boliger, arbeidsliv og urbane funksjoner, slik at tettheten sprer seg utover til mindre tette byområder. Dette betegnes gjerne som «byforedling» av fagpersoner som hevder at denne formen for byutvikling har klare kvalitative fortrinn sammenlignet med andre alternativ.⁵⁴

Byutvikling gjennom transformasjon og fortetting innenfor den allerede bygde byen, er ikke bare ment å bidra til en reduksjon av transportbehov og bilbruk, men også å skape attraktive, levende og folkehelsefremmende bymiljøer.⁵⁵ Transformasjon og fortetting er også en måte å håndtere urbaniseringen, hvor en stadig større andel av befolkningen bor i byer og tettsteder, som er et sentralt utviklingstrekk i dagens byutvikling. Mange av byregionene opplever byvekst. Oslo er faktisk en av byene i Europa som har hatt sterkest vekst de siste årene. Denne urbaniseringsprosessen går tilbake til 1990-tallet da suburbanisering ble avløst av reurbanisering.⁵⁶

Kompakt byutvikling står i kontrast til desentralisert byutvikling, som skjer ved byspredning og nedbygging av natur, jordbruksområder og ubebygde areal rundt byene. Slik sett står dagens kompakte byutvikling i kontrast til etterkrigstidens drabantbyutbygging, hvor omland ble innlemmet i bykommunen og bebygde med drabantbyer som ble knyttet til den eksisterende byen gjennom infrastrukturen.

Selv om byplanidealet skiller seg fra dagens byutvikling, var allikevel formålet med drabantbyene det samme som en forsøker å oppnå i dagens byutvikling – å skape gode boområder og bysamfunn. Gjennom en rasjonell bygging, med standardisering og masseproduksjon, ble utbyggingen effektivisert slik at en raskest mulig skulle få bukt med den store boligmengden og bolignøden etter andre verdenskrig. I dette ligger også noe av kritikken som drabantbyene har fått i ettertid; Drabantbyene er blant annet blitt kritisert for å være ensformige, monotone og identitetsløse boligområder, som mangler stedsidentitet og variasjon i bygningstyper og utforming. Arkitekt Guttorm Ruud har i sin

⁵⁴ Berit Irene Nordahl, «Kommunenes styringsmuligheter og økonomiske drivere i kompakt byutvikling,» i *Kompakt byutvikling – Muligheter og utfordringer*, red. Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 62.

⁵⁵ Aud Tennøy, «Klimavennlige, attraktive og levende byer: Fortetting og kvalitet,» *Plan* vol. 50, nr. 4 (2018): 8-15, doi:10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-03.

⁵⁶ Petter Næss, Inger-Lise Saglie og Kine Halvorsen Thorén, «Ideen om den kompakte byen i norsk sammenheng,» i *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, red. Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 46; Terje Wessel og Anders Barstad, «Urbanisering og urbanisme,» i *Det norske samfunn: Bind 1*, red. Ivar Frønes og Lise Kjølørød, 7. utg (Gyldendal Akademisk, 2016), 66.

doktorgradsavhandling nylig rettet søkelys på drabantbyene som et forsøk på å forstå og imøtegå den kritikken som har blitt rettet mot norske drabantbyer fra slutten av 1960-tallet og framover.⁵⁷ Han viser blant annet til at det tidlig ble etablert et stigma rundt bo- og oppvekstkvaliteten i Oslos drabantbyer. Problemet var imidlertid at det faglige grunnlaget for denne kritikken ikke maktet å speile den sammensatte virkeligheten i disse områdene, blant annet fordi en la i overkant mye vekt på negative funn. Dette har i sin tur bidratt til å definere drabantbyer som en dårlig utviklingsmodell, i tråd med senere tids skepsis til desentralisert byutvikling.

Uansett syn på saken har Oslo nå kommet til et punkt der drabantbyene i ytre Oslo og de eldre bydelene i indre by er i ferd med å møtes. Det er dette Hovinbyen dreier seg om: Å sammenkoble disse tidligere adskilte sonene og prøve å ivareta kvaliteter på begge sider, samt å forbedre de manglene som unektelig finnes i både ytre og indre by. Ytre by prøver stadig å få mer liv og aktivitet i nærområdene, mens indre by prøver å takle press på eksisterende strukturer, ekskluderende boligpriser og plassmangel. Fusjonen av indre og ytre by gjør at nye typer områdeutvikling er i ferd med å dannes. For å si det enkelt: Oslo er på vei bort fra en «enten-eller»-tilnærming til en «både-og»-tilnærming, i alle fall i den nordøstlige delen av byen.

Transformasjon, gjenbruk og fortetting

Transformasjon av byområder – det vil si omforming eller omdanning av bebygde arealer til byområder med nye og andre funksjoner – er blitt et tydelig trekk i dagens urbanisme. Hovinbyen i Oslo er et eksempel på et større, pågående transformasjonsprosjekt.

Avindustrialiseringen på 1970- og 1980-tallet, hvor mange industribedrifter ble nedlagt eller flyttet ut av bysentrum, medførte at sentralt beliggende havne- og industriareal ble tilgjengelig for å kunne benyttes til andre formål. Transformasjonen av Aker Brygge i Oslo til å bli et bolig- og shoppingområde, etter nedleggelsen av skipsverftet på 1980-tallet, er et tidlig eksempel i Norge. Det finnes flere nyere eksempler i de tidligere industriområdene langs Akerselva. For eksempel er såpefabrikken på Lilleborg omgjort til boligområde (ferdigstilt 2003), seilduksfabrikken på Grünerløkka er blitt lokaler for Kunsthøgskolen i Oslo (ferdigstilt 2010), Oslo Lysverkers transformatorverksted i Maridalsveien er gitt ny bruk som Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (ferdigstilt 2001), kornsiloen på Nedre Foss er blitt studentboliger (ferdigstilt 2001) og industriområdet på Vulkan er blitt et nærings- og boligområde, hvor en mathall holder til i lokalene til et tidligere jernstøperi (ferdigstilt 2012). Noen eksempler på større transformasjonsprosjekter i andre norske byer er blant annet Damsgårdssundet i Bergen, Nye Lilleby i Trondheim, Møllebyen i Moss, Værste i Fredrikstad og Papirbredden i Drammen.

Selv om områdene som transformeres er bebygde fra før, er det ikke nødvendigvis slik at den eksisterende bebyggelsen blir bevart og gjenbrukt. Transformasjonsprosjekter kan inkludere et spenn av ulike tiltak – fra sanering, nybygg og «extreme makeover»⁵⁸ til ombygginger og bevaring av eksisterende bygninger og andre historiefortellende elementer. Eksemplene over viser noen måter å tilnærme seg det bygde miljøet på i byutviklingen. Noen av eksemplene kan også tjene som eksempler på såkalt tilpasset gjenbruk. Begrepet «tilpasset gjenbruk» (adaptive reuse) er blitt brukt for å sette ord på en framvoksende

⁵⁷ Guttorm Ruud, «Sites of Crisis: Histories of the Satellite Town» (dr.gradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2021).

⁵⁸ Karl Otto Ellefsen, «Studier av byens fysiske transformasjon – Oslos arkitektur i endring,» i *By og byliv i endring: Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*, red. Jonny Aspen (Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag, 2005), 54.

fagdisiplin som forholder seg til eksisterende bebyggelse og forsøker å kombinere bevaring som en integrert del av designprosessen, og derigjennom viske ut noe av skillet mellom bevaring av eksisterende bygninger og utvikling av ny arkitektur.⁵⁹ Det vil bli redegjort nærmere for dette begrepet i kapittel 6.

Fortetting handler om å bygge tett og kompakt slik at det blir plass til flere mennesker, funksjoner og aktiviteter innenfor det allerede bebygde arealet i byen. Det kan for eksempel være infill-prosjekter som oppføres på ubebygde areal mellom eksisterende bygninger, ombygging av og påbygg på eksisterende bebyggelse, utbygging i eplehager m.v. Utfordringen ligger i å fortette med kvalitet, det vil si å kombinere den økte tettheten med utvikling av bokvaliteter, gode uterom og nabolag, og ivaretagelse av ulike miljøhensyn.⁶⁰

3.2 Prosjektbasert byutvikling

Kommunen legger viktige rammer for forvaltningen av areal, og dermed hvordan byene utvikles, gjennom sin samfunns- og arealplanlegging. Kommunen legger de nasjonale forventningene til grunn for planleggingen, og utarbeider sine planer i lys av regionale og lokale utviklingstrekk, utfordringer og behov. Sentrale planverktøy for å legge rammene for forvaltningen av arealene, er kommuneplanen (kommuneplanens samfunnsdel og arealdel) og kommunal planstrategi som avklarer hvilke planer kommunen skal revidere, utarbeide og videreføre innenfor hver valgperiode. Ved siden av å selv utarbeide kommuneplaner og kommunedelplaner, er kommunen vedtaksmyndighet for reguleringsplaner (områderegulering og detaljregulering) som kan være utarbeidet av private aktører. Kommunen behandler også byggetiltak som er søknadspliktige etter plan- og bygningsloven.⁶¹

Kommunen er med andre ord en sentral aktør i byutviklingen, men planleggingen har endret karakter siden 1980-tallet. Norsk planlegging har gått fra en sterk planstyrt offentlig planlegging til en prosjektbasert planlegging med mindre offentlig eierinteresse.⁶² Mens de private aktørene har fått en stadig mer aktiv rolle i å planlegge og bygge ut tomter, har kommunen i dag en mer beskjeden rolle som grunneier og kommunens rolle bærer mer preg av å sette rammene for de private markedsaktørene.⁶³

⁵⁹ Bie Plevoets og Koenraad van Cleempoel, *Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline* (Oxon: Routledge, 2019).

⁶⁰ Jon Guttu og Lene Schmidt, *Fortett med vett. Eksempler fra fire norske byer* (Bergen: Husbanken Region vest, 2008); Aam et al., *Bokvalitet og høy tetthet: Hvordan kombinerer vi de to? En kvalitativ studie av ni norske eksempler* (Oslo: Byantropologene, Gottlieb Paludan Architects og NTNU, 2021).

⁶¹ For mer om kommunale planoppgaver, se Kommunal- og moderniseringsdepartementet, «Kommunale planoppgaver.» Sist oppdatert 24.02.2021. https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan_bygningsloven/planlegging/plansystem_prosess/kommunale_planoppgaver/id2836162/ (besøkt 30.11.2021).

⁶² Elin Børrud, «Bitvis byutvikling: Møte mellom privat eiendomsutvikling og offentlig byplanlegging» (dr.gradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2005); Elin Børrud og August E. Røsnes, *Prosjektbasert byutvikling: Mot en kvalitativ, prosjektrettet byplanlegging* (Bergen: Fagbokforlaget, 2016), 87.

⁶³ Eva Falleth og Inger-Lise Saglie, «Kommunal arealplanlegging,» i *Utfordringer for norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen (Kristiansand: Cappelen Damm Fagbokforlaget, 2012), 96; Berit Irene Nordahl, «Planlegging og marked – arealplanlegging som arena for dialog og forhandling,» i *Utfordringer for norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen (Kristiansand: Cappelen Damm Fagbokforlaget, 2012), 166, 169.

Bitvis byutvikling og strategisk planlegging

Med overgangen til en markedsorientert offentlig styring på 1980-tallet, kalt New Public Management, gjennomgikk offentlig sektor en rekke reformer som også påvirker byutviklingen og arealplanleggingen.⁶⁴ Offentlig sektor skulle bli mer lik privat sektor ved å ta i bruk markedsmodeller – med mål- og resultatstyring, bruk av konkurranse og marked, delegering av beslutningsmyndighet m.m. – for å omstille seg til samfunnsutviklingen. Målet var at offentlig sektor gjennom dette skulle bli mer kostnads- og ressurseffektiv, og få styrket sin legitimitet. Den britiske sosiologen Anthony Giddens var en av premissleverandørene for dette tankegodset. Han så på New Public Management som «den tredje vei», altså en blanding av sosialisme og neo-liberalisme.⁶⁵

Med bakgrunn i New Public Management ble det offentlige monopolet på å utarbeide reguleringsplaner opphevet.⁶⁶ Endringene i plan- og bygningsloven av 1985 ga private aktører mulighet til å fremme forslag til reguleringsplaner. I tillegg ble mange kommunale tomte- og utbyggerselskap gradvis avvirket. Det har medført at kommunen i dag har færre virkemidler og i mindre grad enn tidligere selv opptrer som grunneier og byggherre.⁶⁷

Selv om kommunen er vedtaksmyndighet etter plan- og bygningsloven når det gjelder kommuneplaner og reguleringsplaner, utarbeides de fleste reguleringsplanene i dag av private forslagsstillere. Reguleringsplanene utvikles dermed med utgangspunkt i eiendomsutviklernes prosjektidéer, og byutviklingen foregår bitvis – prosjekt for prosjekt. Byutviklingen kan derfor betegnes som prosjektbasert.⁶⁸ Denne situasjonen gjør at dagens byutvikling er avhengig av at private aktører bringer til veie tomter og finansiering, utarbeider planer og gjennomfører byggetiltak. Det offentlige må derfor forholde seg til markedet og økonomisk lønnsomhet.⁶⁹

Når byutviklingen skjer innenfor den allerede bygde byen, kan grunneierstrukturen være sammensatt og fragmentert. Et kvartal eller et byområde kan ofte bestå av mange eiendommer, med flere grunneiere

⁶⁴ Begrepet «New Public Management» ble første gang brukt av professor Christopher Hood (1991). New Public Management hadde sitt høydepunkt fra slutten av 1970-tallet til slutten av 1990-tallet. Siden slutten av 1990-tallet, har det ikke vært ett dominerende konsept, men flere konsept som legger vekt på governance, nettverk, partnerskap, transparens og tillit m.m., som har preget reformene; Jan Ole Vanebo, «Institutional Reconstruction of the State and the Public Sector,» i *Public Management in the Twenty-first Century – Trends, Ideas and Practices*, red. Tor Busch, Alexander Heichlinger, Erik Johnsen, Kurt Klaudi Klausen, Alex Murdock og Jan Ole Vanebo (Oslo: Universitetsforlaget, 2013), 42.

⁶⁵ Anthony Giddens gir et rammeverk for New Public Management i *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (1998), bl.a. omtalt i Vanebo, «Institutional Reconstruction of the State and the Public Sector», 41.

⁶⁶ Falleth og Saglie, «Kommunal arealplanlegging», 90.

⁶⁷ Ibid., 90-91; Nordahl, «Planlegging og marked», 166.

⁶⁸ Jeg benytter her begrepet «prosjektbasert byutvikling», hentet fra Elin Børrud sin doktorgradsavhandling, da dette er en nøytral karakteristikk av dagens byutvikling; Børrud, «Bitvis byutvikling», 60; Falleth og Saglie, «Kommunal arealplanlegging», 96.

⁶⁹ Nordahl, «Planlegging og marked», 167, 171, 172.

som kan ha ulike interesser og tidshorisonter for utvikling av sine eiendommer. Det kan være en barriere for utviklingen av et område som helhet og for at markedet skal fungere optimalt.⁷⁰

Den prosjektbaserte byutviklingen medfører at det offentlige må forholde seg til private aktører på en annen måte enn tidligere. Det understreker at dagens byutvikling krever et samspill mellom mange ulike aktører, og bruk av ulike metoder for dialog og samhandling. Strategisk planlegging er derfor et viktig stikkord i byutviklingen. Ettersom private aktører er sentrale drivere i byutviklingen, må kommunen arbeide initierende, stimulerende og handlingsutløsende overfor markedsaktørene, og benytte seg av forhandlinger og nettverksbasert planlegging.⁷¹ Denne type lederskap defineres gjerne som «governance», og står i kontrast til «government» som betegner en styringsform med sterk, statlig styring og regulering.⁷²

Stort aktørbilde

Planlegging har gått fra å være en ekspertstyrt virksomhet, med svak politisk styring, til å bestå av et stort aktørbilde.⁷³ Planlegging «(...) er i dag styrt av folkevalgte organer, men opererer i skjæringspunktet mellom kunnskap og politikk, og mellom samfunn, marked og planmyndigheter», skriver de norske planforskerne Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen.⁷⁴ I skjæringspunktet som disse beskriver finnes en rekke aktører. Jeg har allerede nevnt kommunen og eiendomsutviklerne blant de sentrale aktørene. I tillegg deltar ulike statlige og regionale myndigheter i plan- og byggesaksprosessene når deres fagområder berøres. Det kan for eksempel være Bane NOR som skal ivareta sikkerhet og jernbanens arealbehov, og Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) som blant annet er sektormyndighet innenfor flom-, erosjon- og skredfare. Det kan også være fylkeskommunen som blant annet skal ivareta hensynet til regionale planer og ulike sektorinteresser som kulturmiljø, friluftsliv og barn og unges interesser, og statsforvalteren (tidl. fylkesmannen) som blant annet skal ivareta hensynet til landbruk og miljøvern. Disse aktørene kan også ha grunneierinteresser.

Ved siden av disse formelle aktørene, kan sivilsamfunnet også delta i planprosessene. Det kan blant annet være beboere, næringsdrivende, naboer, vel- og interesseforeninger, og andre interesserte. Fra et

⁷⁰ David Adams, Alan Disberry, Norman Hutchison og Thomas Munjoma, «Ownership Constraints to Brownfield Redevelopment,» *Environment and Planning A: Economy and Space* vol. 33, nr. 2 (2001): 453–477, doi:10.1068/a33200; Hvordan eierskap påvirker transformasjonsprosesser, er bl.a. omtalt i Berit Nordahl, Steinar Johansen, Geir Inge Orderud og Ragnhild Skogheim, *Urban områdetransformasjon – en gjennomgang av internasjonal litteratur*, NIBR-notat 2019:107 (Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2019), 28.

⁷¹ Nordahl, «Planlegging og marked», 166; Hege Hofstad, «Plan- og bygningsloven (2008) sitt idemessige grunnlag,» i *Plan og bygningsloven 2008 – En lov for vår tid?*, red. Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 27–28.

⁷² Heidi Bergsli, «Entreprenørpolitikk og byutvikling – Byutvikling og globale trender,» i *By og byliv i endring: Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*, red. Jonny Aspen (Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag, 2005), 91–92.

⁷³ Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen, «Plansystem, praksis og teori,» i *Plan og samfunn: System, praksis, teori*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018), 19; Byplanloven av 1924 danner det historiske utgangspunktet for planlegging i byer og bymessige strøk. Med den landsdekkende bygningsloven av 1965 fikk kommunestyret myndighet til å vedta planer. Fram til da hadde det vært et bygningsråd, bestående av fagpersoner og politikere, som vedtok planene. Det var imidlertid først i 1985 at kommunen fikk overført myndighet fra departementet til også å kunne stadfeste kommuneplanene (generalplanene).

⁷⁴ Ibid., 20.

posthumanistisk perspektiv argumenteres det dessuten for at andre levende vesener enn mennesker bør ha en stemme i medvirkningsprosesser.⁷⁵ Det forteller en hel del om hvor komplekst dette fenomenet har blitt og hvor utfordrende det har blitt å håndtere i praksis. Denne korte redegjørelsen illustrerer at dagens byutvikling må forholde seg til mange ulike hensyn og interesser. Gjennom medvirkningsprosesser skal ulike hensyn og interesser identifiseres, ivaretas og balanseres i byutviklingen.

3.3 Medvirkning

Medvirkning er en grunnleggende forutsetning i et demokrati. I arealplanleggingen begrunnes medvirkning i planprosessene både med argumenter om effektivisering og demokrati.⁷⁶ Dette gjenspeiles blant annet i Kommunal- og moderniseringsdepartementet sin veileder om medvirkning i planlegging, hvor medvirkning defineres som «(...) enkeltpersoners og gruppers rett til å kunne delta i, og påvirke offentlige utrednings- og beslutningsprosesser.»⁷⁷ I veilederen heter det også at formålet med medvirkning er å gi berørte og interesserte anledning til å gi innspill, fremme kreativitet og engasjement, og være en arena for demokratisk deltagelse i lokalsamfunn, danne et godt beslutningsgrunnlag og sikre gode løsninger som tar hensyn til ulike behov.⁷⁸

Plan- og bygningsloven av 1985 ga enkeltpersoner en lovfestet rett til å kunne delta og uttale seg i planprosesser. Endringen viser at innbyggerne i større grad enn tidligere ble ansett som en ressurs i planleggingen.⁷⁹ Kravet til medvirkning ble ytterligere styrket i plan- og bygningsloven av 2008. Medvirkning er et av de særlige hensynene og et demokratisk grunnprinsipp som loven skal ivareta, jamfør pbl § 1-1. Kapittel 5 i loven fremhever at enhver som fremmer et planforslag skal legge til rette for medvirkning. I tillegg skal kommunen som planmyndighet påse at det legges til rette for medvirkning og kommunen har et særlig ansvar for å sikre aktiv medvirkning fra grupper som krever spesiell tilrettelegging. Barn og unge trekkes fram som en gruppe en skal være særlig oppmerksom på.

Minimumskravet i henhold til plan- og bygningsloven er å legge til rette for medvirkning gjennom annonsering av varsel om oppstart av planarbeid og offentlig ettersyn (høring) av planforslag, jamfør pbl §§ 12-8 og 5-2. I større planprosesser skal det også, i henhold til pbl § 4-1, utarbeides et planprogram som beskriver hvordan medvirkningsprosessen skal foregå. Planprogrammet legges ut til offentlig ettersyn ved varsel om oppstart av planarbeid. Plan- og bygningsloven av 2008 understreker også at innspill skal innarbeides og vurdering skal synliggjøres i dokumentene. Ved siden dette, stiller eldrerådsloven (1991) krav til at kommuner skal ha et eldreråd, mens lov om råd eller annen representasjonsordning for mennesker med nedsatt funksjonsevne (2005) stiller krav om at kommunen

⁷⁵ Robert A. Phillips og Joel Reichart, «The Environment as a Stakeholder? A Fairness-Based Approach,» *Journal of Business Ethics* vol. 23, nr. 2 (2000): 185-197, doi:10.1023/A:1006041929249.

⁷⁶ Eva Falleth og Gro Sandkjær Hanssen, «Medvirkning i planlegging,» i *Utfordringer for norsk planlegging*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen (Kristiansand: Cappelen Damm Fagbokforlaget, 2012), 187.

⁷⁷ Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Medvirkning i planlegging: Hvordan legge til rette for økt deltagelse og innflytelse i kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven*, veileder (Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014), 8.

⁷⁸ Ibid.

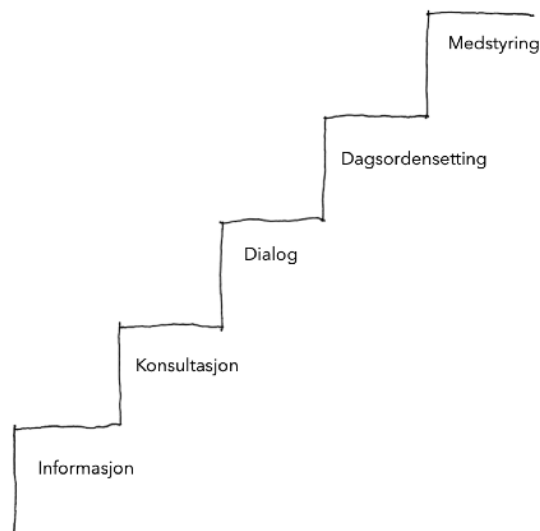
⁷⁹ Helge Fiskaa, «Past and Future for Public Participation in Norwegian Physical Planning,» *European Planning Studies* vol. 13, nr. 1 (2005): 157-174, doi:10.1080/0965431042000312451.

skal ha et råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Kommunelovens § 39 a gir også innbyggerne rett til å fremme innbyggerinitiativ som kommunestyret skal behandle.

Statsviter og forsker ved By- og regionforskningsinstituttet NIBR, Gro Sandkjær Hanssen, har vist at de lovpålagte kravene befinner seg i nedre del av Sherry Arnsteins medvirkningstrapp (illustrasjon 3).⁸⁰ Dermed vil innflytelsesgraden allikevel betegnes som lav til tross for at prosessen følger kravene i loven. Det understreker viktigheten av å ta i bruk flere medvirkningsmetoder enn de lovpålagte dersom en skal oppnå reell medvirkning.

Ved siden av de lovpålagte kravene, finnes det flere anbefalinger om medvirkning og involvering, blant annet i form av veiledningsmateriell og eksempelsamlinger. Medvirkning understrekes også i de nasjonale forventningene til regional og kommunal planlegging. Allikevel viser det seg at det i liten grad gjennomføres medvirkning utover minstekravene i loven.⁸¹ Flere empiriske studier har også vist at sivilsamfunnsaktører ikke opplever mulighetene for å medvirke i reguleringsplanprosessen som gode nok og at de kommer for sent inn i prosessene.⁸²

Når det er sagt, finnes det også mange gode eksempler på bruk av kreative og utradisjonelle medvirkningsprosesser i dagens byutvikling. For eksempel gjennom bruk av midlertidige/temporære tiltak, verkstedsmetodikk, plansmie (charette), spørreundersøkelser, tilgjengeliggjøring av informasjon digitalt og bruk av digitale verktøy, og tilpassede medvirkningsopplegg for barn og unge (f.eks. Barnetråkk). En del av medvirkningsmetodene vil også kunne betegnes som samskaping, som er en form for medvirkning, ettersom innbyggerne ikke bare gis anledning til å uttale seg til en gitt sak, men er aktive deltagere på lik linje med kommunen.

Illustrasjon 3:

Min tegning av Sherry Arnsteins medvirkningstrapp/medvirkningsstige.

Trappetrinnene illustrerer graden av makt og innflytelse i en prosess. Det er størst grad av innflytelse i den øvre delen av trappa. Gro Sandkjær Hanssen har vist at de lovpålagte kravene i plan- og bygningsloven befinner seg i den nedre delen av medvirkningstrappa; Annonsering av oppstart av planarbeid og planprogram kan plasseres på det første trinnet, høring og offentlig ettersyn av planer og planprogram og kravet om utvalgte råd kan plasseres på det andre trinnet, mens klageadgang og innbyggerinitiativ kan plasseres på det fjerde trinnet i trappa.

⁸⁰ Gro Sandkjær Hanssen, «Medvirkning i planleggingen av den kompakte by – hvordan er praksis?» i *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, red. Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 98; Sherry R. Arnstein, «A Ladder of Citizen Participation,» *Journal of the American Institute of Planners* vol. 35, nr. 4 (1969): 216–224, doi:10.1080/01944366908977225.

⁸¹ Torill Ringholm og Torill Nyseth, «Medvirkning,» i *Plan- og bygningsloven 2008 – Fungerer loven etter intensjonene?*, red. Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 317–332.

⁸² Falleth og Hanssen, «Medvirkning i planlegging,» 198.

3.4 Kulturbasert byutvikling

Kulturbasert byutvikling er et annet trekk ved de siste tiårenes byutvikling. Kulturbasert byutvikling – også kalt kulturledet byutvikling (culture-led urban development) – kan knyttes til entreprenørpolitiske strategier og den økte konkurransen mellom byene når det gjelder å tiltrekke seg kapital og mennesker.⁸³ Med bakgrunn i avindustrialiseringen, som omtalt tidligere i dette kapittelet, har mange byer måtte omstille seg for å tiltrekke seg tertiærnæringer. I en globalisert verden, hvor virksomheter kan etablere seg hvor som helst i verden, blir byen en vare for å tiltrekke seg kapital, næringsvirksomhet, turister og innbyggere.

Utvikling av kunst-, opplevelses- og konsumtilbud – for eksempel i utforming av offentlige uterom, kunstinntallasjoner i byrommene, festivaler, promotering av områder for kultur, oppføring av teatre, gallerier og museumsbygg og andre attraksjoner – er noen eksempler på hvordan kultur og byutvikling knyttes sammen, og hvordan kultur brukes som del av byfornyelsesstrategier.⁸⁴ Arkitektur, gjerne i form av signalbygg tegnet av «starchitects», er også blitt et verktøy for å utvikle attraktive byer. Et av de mest kjente eksemplene på denne type byutvikling er Guggenheim-museet i Bilbao. Det nye museet, som åpnet i 1997, skulle vitalisere havnebyen til å bli en attraktiv turistdestinasjon og kulturby. Eksempelet illustrerer hvordan kultur, kunst og arkitektur blir brukt for å skape et nytt bilde av byen, et nytt image. De siste tiårenes bygging av kulturhus i mange norske byer kan også tjene som eksempler på den kulturbaserte byutviklingen.

Vektingen av kultur i byutviklingen kan forstås på bakgrunn den kulturelle vendingen (the cultural turn) på slutten av 1900-tallet, hvor kultur fikk en større samfunnsmessig betydning og er blitt brukt som redskap innenfor flere deler av samfunnet.⁸⁵ Særlig har urbanistene Richard Florida og Charles Landry hatt stor påvirkning på bypolitikken på 2000-tallet når det gjelder hvordan kultur og kreativitet kan brukes i byutviklingen for å skape attraktive byer.

Den attraktive byen

I boka *The Rise of the Creative Class* (2002) argumenterer Richard Florida for at byene må utvikle sin attraktivitet for å tiltrekke seg «den kreative klassen», det vil si høyt utdannede mennesker og mennesker innenfor kreative yrker.⁸⁶ Dersom byene klarer å få disse menneskene til å etablere seg på sitt sted, vil det generere arbeidsplasser. Byene må derfor, hevder Florida, skape attraktive steder med steds-kvaliteter, restauranter, kaféer og kulturinstitusjoner. Det er byene som kjennetegnes av toleranse, mangfold og åpenhet for det kreative som vil vinne fram, ifølge Florida. Det er dermed viktigere å utvikle byene slik at

⁸³ Per Gunnar Røe, «scenesetters av den kompakte byen – som visuell representasjon, arkitektur og salgsobjekt,» i *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, red. Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lie Saglie (Oslo: Universitetsforlaget, 2015), 48-49.

⁸⁴ Graeme Evans, *Cultural Planning: An Urban Renaissance?* (London: Routledge, 2001), 2-3.

⁸⁵ Greg Young, *Reshaping Planning with Culture* (Aldershot: Ashgate, 2008), 3; Greg Young, «Speak, Culture! - Culture in Planning's Past, Present and Future,» i *Culture, Urbanism and Planning*, red. Javier Monclús og Manuel Guàrdia (Aldershot: Ashgate, 2006), 45; Robert Freestone og Chris Gibson, «The Cultural Dimension of Urban Planning Strategies: An Historical Perspective,» i *Culture, Urbanism and Planning*, red. Javier Monclús og Manuel Guàrdia (Aldershot: Ashgate, 2006), 32; David Chaney, *The Cultural Turn: Scene-Setting Essays on Contemporary Cultural History* (London: Routledge, 1994).

⁸⁶ Gruppene som tilhører «den kreative klassen» kan oppsummeres med akronymet TAPE; T = Technology and R&D innovation, A = Arts and culture, P = Professional and managerial og E = Education and training; Richard Florida, *The Rise of the Creative Class* (New York: Basic Books, 2002).

de tiltrekker seg mennesker med talent fremfor bare å tilrettelegge for næring. Denne argumentasjonen bryter med den tradisjonelle oppfatningen om at byer først og fremst må legge til rette for næringsvirksomhet og arbeidsplasser for å få mennesker til å bosette seg i byene. Florida videreutviklet senere konseptet med «the Global Creativity Index» hvor byer blir rangert ut ifra kriteriene teknologi, talent og toleranse, også kjent som «the three T's».

Likeledes argumenterer Charles Landry for at kreativitet kan bidra til å skape levbare og vitale byer. I boka *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators* (2000) argumenterer han for at det er de kreative byene som er de mest vellykkede. Han argumenterer også for å bruke kreativitet i planleggingen da det legger til rette for nyskaping og innovasjon for å hente ut potensialet på et sted. Landry definerer de kreative byene som de byene hvor det både finnes kreative mennesker og næringer, samt hvor det er evne til omstilling og å legge til rette for nyskaping og innovasjon.⁸⁷

Disse teoriene har hatt innflytelse i byutviklingen mange steder i verden, men flere akademikere har problematisert denne formen for by- og stedsutvikling. Vi kan bruke Bjørvika, som er en del av Fjordbyen-prosjektet i Oslo, som et eksempel.⁸⁸ Oslo bystyre vedtok i 2000 at havne- og transportområdene langs fjorden skulle tilrettelegges for bolig, rekreasjon og næring, mens havnedriften skulle flyttes, konsentreres og moderniseres. Utviklingen kom først i gang i Bjørvika-området, like ved Oslo S. Reguleringsplanen for området ble vedtatt i 2003. Etter at det ble bygd en senketunnel, slik at motorveien E18 ikke lenger går igjennom området, ble det etablert ny gatestruktur og ny bebyggelse. Det ble også etablert en havnepromenade tilrettelagt for myke trafikanter og rekreasjon. Den nye bebyggelsen rommer boliger, kontorer og ulike servicenæringer. Flere kulturinstitusjoner har også etablert seg i området: Den norske opera og ballett åpnet i 2008, Deichmanske hovedbibliotek åpnet i 2020 og Munchmuseet åpnet i 2021.

Bjørvika er blitt karakterisert som «the materialised expression of a neoliberal political code» på bakgrunn av at byområdet preges av spektakulære bygg med kulturelle funksjoner.⁸⁹ Forsker Bengt Andersen og professor Per Gunnar Røe har kritisert dette området for å være planlagt for visse sosiale klasser istedenfor å sikre et sosialt mangfold.⁹⁰ Professor Jonny Aspen har omtalt byutviklingsprosjektet som «zombie-urbanisme» fordi området kopierer den internasjonale diskursen om kreative byer gjennom «(...) kulturbygg signert en stjernearkitekt, en promenade for sofistisert byvandring og et par lekre restauranter og kafeer (...)» istedenfor å kultivere stedets særegenhet og utvikle et byområde med mangfold og egenart.⁹¹ Samfunnsgeograf Heidi Bergsli har i sin doktorgradsavhandling vist at selv om

⁸⁷ Charles Landry, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators* (London: Earthscan, 2000).

⁸⁸ Prosjektet strekker seg fra Frognerkilen i vest til Sydhavna i sørøst og omfatter et areal på 2261 dekar. Formålet med prosjektet er å legge til rette for en fremtidsrettet byutvikling av havnearealene – med bolig, rekreasjon og næring – på en slik måte at byen åpnes mot fjorden; Oslo kommune, «Fjordbyen.» <https://www.oslo.kommune.no/slik-bygger-vi-oslo/fjordbyen/#gref> (besøkt 30.11.2021).

⁸⁹ Joar Skrede, «The Issue of Sustainable Urban Development in a Neoliberal Age. Discursive Entanglements and Disputes,» *FormAkademisk – forskningstidsskrift for design og designdidaktikk* vol. 6, nr. 1 (2013): 11, doi:10.7577/formakademisk.609.

⁹⁰ Bengt Andersen og Per Gunnar Røe, «Arkitektur og sosial ulikhet i Oslos vannkant,» i *Oslo – ulikhetenes by*, red. Jørn Ljunggren (Oslo: Cappelen Damm, 2017), 325-338.

⁹¹ Zombie-begrepet er inspirert av sosiolog Ulrich Beck, som hevdet at samfunnsforskere benytter tradisjonelle begrep for å beskrive en ny samfunnssituasjon istedenfor å utvikle nye begrep som bedre kan favne den nye situasjonen; Jonny Aspen, «Zombie-urbanisme langs havnefronten,» *Billedkunst* nr. 6 (2012); Jonny Aspen, «Oslo – The Triumph of Zombie Urbanism,» i *Shaping the City: Studies in History Theory and Urban Design*, red. R. El-Khoury og E. Robbins (London: Routledge, 2013), 182-200.

slike havnebyprosjekter legger vekt på å utvikle attraktivitet og bruker kultur som verktøy for å utvikle byområder som skal skille seg ut og legges merke til internasjonalt, ender havnebyprosjektene paradoksalt nok opp veldig like hverandre.⁹² Istedenfor å dyrke fram mangfold og lokale særtrekk, fører den kulturbaserte byutviklingen til at byer blir mer homogene, og ligner hverandre når det gjelder design/estetikk og i hvem de henvender seg til. I disse kritikkene av Bjørvika ligger også noe av kritikken av Florida – denne formen for byutvikling bidrar til ulikhet, dyrker ikke fram lokale særtrekk og tar ikke godt nok opp i seg lokalsamfunnets behov.

Florida har tatt selvkritikk og nyansert anbefalingene sine. I boka *The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation and Failing the Middle Class – and What We Can Do About It* (2017) understreker han selv at inkluderende byer ikke skapes av den kreative klassen alene.⁹³ Han argumenterer nå istedenfor at byene må arbeide mot økt ulikhet og utenforskap, blant annet gjennom å tilrettelegge for rimelige boliger i sentrale strøk og forbedre forholdene i fattige områder. Han peker også på at hvordan byene omstiller seg etter koronaen representerer en mulighet til å skape mer inkluderende byer.⁹⁴

⁹² Heidi Bergsli, «Urban Attractiveness and Competitive Policies in Oslo and Marseille» (dr.gradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2015).

⁹³ Richard Florida, *The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation and Failing the Middle Class – And What We Can Do About It* (New York: Basic Civitas Books, 2017).

⁹⁴ Richard Florida, «Well Need To Reopen Our Cities. But Not Without Making Changes,» publisert 27.03.2020, *Bloomberg CityLab*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/how-to-adapt-cities-to-reopen-amid-coronavirus> (besøkt 30.11.2021); Richard Florida, «This Is Not the End of Cities,» publisert 19.06.2020, *Bloomberg CityLab*, <https://www.bloomberg.com/news/features/2020-06-19/cities-will-survive-pandemics-and-protests> (besøkt 30.11.2021).

Hovinbyen – byen i byen

I dette kapittelet viser jeg hvilke føringer de overordna planene for Hovinbyen gir med tanke på å kunne utvikle nabolagshuset og kulturtårnet, det vi si byggesakene, som diskuteres i neste kapittel. Jeg redegjør for hvilke føringer de overordna planene gir for hvordan byutviklingen skal forholde seg til den eksisterende bebyggelsen, og for hvordan sosial bærekraft er omtalt i planene. Jeg redegjør også kort innledningsvis for den eksisterende bebyggelsen i området for å tegne et bilde av byområdet før transformasjonen.

4.1 Fra jordbruk og industri til boliger og by

Området som i dag kalles Hovinbyen, var lenge et jordbruksområde utenfor bygrensen. Selv om området i dag er en integrert del av byen, forteller flere av stedsnavnene om denne historien. For eksempel skal gårdsnavnene Bryn, Teisen, Ulven, Hasle og Refstad gå tilbake til middelalderen. Det er også bevart flere gårdstun, våningshus og husmannsplasser som vitner om jordbrukshistorien, selv om bygningene og arealet rundt dem er tatt i bruk til nye formål.

Området preges i stor grad av industri- og boligutbyggingen på 1800- og 1900-tallet. Det inkluderer et stort spenn av bygninger og bygningsmiljøer – fra store industri- og næringsområder til blokkbebyggelse og småhusområder. Infrastrukturtiltak – slik som veisystem, jernbane og kraftlinjer – har også satt sitt preg på området.

Med industrialiseringen utover på 1800-tallet ble teglverk og fyrstikkproduksjon særlig viktige næringer i dette området. Det ble blant annet etablert teglverk på Hovin, Ensjø, Økern og Bryn, og fyrstikkfabrikker på Helsefyr og Bryn. Det ble også etablert tekstilindustri langs Alnaelva og reperbane på Helsefyr. Byveksten som fulgte med industrialiseringen, medførte også behov for flere boliger. Det ble derfor etablert boligbebyggelse og sosial infrastruktur i tilknytning til flere av fabrikkene. Det er blant annet bevart arbeiderboliger og funksjonærboliger i tilknytning til Grønvold Tændstikfabrik (senere Nitedals Tændstikfabrik) ved Helsefyr.

Virksomheter innen mekanisk industri, produksjon av elektrisk utstyr, næringsmiddelindustri, kjemisk industri, import og salg av biler og logistikk etablerte seg i området utover på 1900-tallet og ble viktige industrinæringer. Både J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik og Standard Telefon og Kabelfabrik (STK), som vil bli nærmere omtalt i neste kapittel, er noen slike eksempler. Andre eksempler er Viking Elektriske Fabrikker A/S, Levahn Motorfabrik (senere mekanisk verksted), Rodeløkkens Maskinverksted og Jernstøperi, Christiania Staalværk, Jarlsberg Mineralvann A/S, Vinmonopolets sentralanlegg, W. Jordan Børste og Penselfabrik A/S, Peter Möller A/S, A/S Per Kure Norsk Motor og Dynamofabrik og Isberg (Bilia). Flere av disse, deriblant STK, var blant landets største innen sitt felt. Dette sier litt om proporsjonene.

Teglverksindustrien opplevde nedgangstider utover på 1900-tallet og teglverkstomtene ble overtatt av ny industri og nye virksomheter. For eksempel ble det etablert idrettsanlegg på Valle Hovin, og bilforhandlere og bilverksteder på Ensjø. Bilindustrien på Ensjø har gjort at området ofte er blitt betegnet som «bilbyen».

Handelsgartnerier, grossisthandel og kontorvirksomhet ble også viktige næringer dette området utover på 1900-tallet. Det var blant annet gartnerier på Alnabru, Vollebekk, Økern, Bryn og Hasle. Oslo kommunes gartneri flyttet til Nordre Hovin gård på Alnabru i 1975. Økern torg ble også et viktig sted for grossisthandel (engros-virksomhet), med omsetning av frukt, grønnsaker og blomster. Flere

kontorkompleks ble etablert i området, deriblant Økernsenteret (kontor og kjøpesenter), Aller Familiejournal, Astrup & Aubert og Bryn Industrihus.

Boligbehovet var stort på 1900-tallet. For eksempel ble arbeiderboligene i Lille Tøyen hageby bygd av kommunen for å motvirke bolignøden i første del av 1900-tallet. Haslebyen (Hasle haveby) ble oppført for ansatte ved Freia sjokoladefabrikk i samme tidsrom, også med hagebyen som ideal. Etter at Aker herred ble slått sammen med Oslo i 1948, ble det anlagt flere boligområder med åpen blokkbebyggelse, blant annet på Ulven, Etterstad, Teisen og Keyserløkka.⁹⁵

Denne korte karakteristikken av området viser at Hovinbyen var et variert og mangfoldig byområde, med mye eksisterende bebyggelse fra ulike tidsepoker, før planene om transformasjon. Dette er et viktig poeng å nevne ettersom byutvikling ofte har mest fokus på det som skal komme i framtiden, ikke de eksisterende forholdene. Hovinbyen skal ikke skapes fra ingenting. Det er snarere snakk om en utvikling med høyt potensial for å kultivere det som allerede finnes. Spørsmålet er da i hvilken grad, og på hvilke måter, de skisserte kvalitetene blir videreført.

4.2 Et langsiktig byutviklingsprosjekt – fra grått til grønt

Oslo bystyre vedtok at Hovinbyen skulle transformeres gjennom sitt vedtak av *Kommuneplan 2015 «Oslo mot 2030 – Smart, trygg og grønn»* i 2015.⁹⁶ Hovinbyen ble her utpekt som et viktig område for å «(...) utvikle kommunens behov for flere flerfunksjonelle bolig- og næringsområder på en miljøvennlig måte.»⁹⁷ Bolig- og næringsområdet skal fungere som en utvidelse av indre by, det vil si den flerfunksjonelle og tette byen, og skal gi plass til 50.000–60.000 nye innbyggere og 50.000–100.000 nye arbeidsplasser.⁹⁸ Utviklingen av området har en tidshorisont på 30–50 år.

Begrepet «Hovinbyen» ble første gang brukt i kommuneplanen fra 2015. Begrepet kan forstås som en strategi og representasjonell konstruksjon, ment for midlertidig bruk for å samle politiske krefter og andre interessenter til utviklingen av dette området av byen, mer enn at det skal være en permanent stedsbetegnelse.⁹⁹

Selv om ikke begrepet «Hovinbyen» ble brukt, la tidligere kommuneplaner også opp til at byutviklingen skulle skje gjennom konsentrert og knutepunktbasert utbyggingsmønster innenfor

⁹⁵ Denne redegjørelsen er basert på flere kilder; Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen: Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*, vedlegg 3 (Oslo: Byantikvaren i Oslo, 2016); Selskabet for Oslo Byes vel, «Oslo byleksikon.» <https://www.oslobyleksikon.no/side/> (besøkt 30.11.2021); Knut Helle, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu, *Norsk byhistorie: Urbaniseringen gjennom 1300 år* (Oslo: Pax Forlag, 2006).

⁹⁶ Oslo bystyre er Oslo kommunes øverste myndighet. Bystyret er en folkevalgt forsamling bestående av politiske representanter som velges hvert fjerde år. Bystyret bestemmer hovedlinjene i utviklingen av kommunen og de kommunale tjenestene; Oslo kommune, *Kommuneplan 2015 «Oslo mot 2030 – Smart, trygg og grønn» Samfunnsdel og byutviklingsstrategi*, vedtatt av Oslo bystyre 23.09.2015, sak 262. (Oslo: Oslo kommune, 2015), tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/tidligere-kommuneplandokumenter/>.

⁹⁷ Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen*, vedtatt av Oslo bystyre 20.06.2018, sak 234 (Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2018), 3.

⁹⁸ Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen*, 100, 29.

⁹⁹ Ivar Winther, «Stedsidentitet i Hovinbyen: Etablering og utvikling av stedsidentitet i plan- og idekonkurransen» (masteravhandling, Universitetet i Oslo, 2016), 79.

byggesonen.¹⁰⁰ Området som i dag betegnes som Hovinbyen, har derfor lenge vært ansett som et viktig område for byutvikling. Vedtaket om transformasjon av Hovinbyen følger dermed opp prinsippene fra tidligere planer. Flere av delområdene i Hovinbyen inngikk også i forprosjektet til vinter-OL i Oslo i 2022, der Økern var blinket ut som «olympisk landsby». De olympiske leker ble skrinlagt, men idéen om et overordnet konsept som katalysator for områdebasert byutvikling lever videre gjennom Hovinbyen.

Oslo bystyre vedtok en strategisk plan for Hovinbyen 20. juni 2018 for å følge opp kommuneplanen fra 2015.¹⁰¹ Den strategiske planen er ikke juridisk bindende, men gir et overordnet byplangrep for den videre utviklingen. Planen gir et strategisk grunnlag, og er retningsgivende for senere arealplanlegging og byggetiltak. Den legger dermed føringer for gjennomføringen av byutviklingen i Hovinbyen.

Den strategiske planen lanserte tre mål for byutviklingen. Hovinbyen skal for det første være en framtidsrettet og klimasmart byutvidelse. Det innebærer at Hovinbyen skal teste ut fremtidsrettede løsninger for klimasmart byutvikling, at Hovinbyen skal utvikles på egne premisser, med flerfunksjonelle tettbebygde sentra rundt, samt at Hovinbyen skal tilby et mangfold av boligtyper og være et godt sted for mennesker i ulike livssituasjoner og livsfaser. For det andre skal Hovinbyen ha et mangfold av attraktive byområder som er tett sammenvevd med hverandre og resten av byen. Med det menes at Hovinbyen skal oppleves som en tett og sammenhengende by med gode gate- og byromsstrukturer og forbindelser til den eksisterende byen, og at kulturminner og andre positive stedsidentiteter skal ivaretas og videreutvikles som viktige premisser for byutviklingen. Hovinbyen skal også være en destinasjon med varierte opplevelser for innbyggere og besøkende, samt ha plass til både eksisterende næringer og nye type arbeidsplasser. For det tredje skal gange, sykkel og kollektiv være de mest attraktive måtene å ferdes på i Hovinbyen. Hovinbyen skal derfor ha en gang- og sykkelandel på minst 50 %, ha et kapasitetssterkt og tilgjengelig kollektivtransportnett som knytter sammen byområdene og Hovinbyen med resten av Oslo. I tillegg skal fremkommelighet for næringstransport sees i sammenheng med grønn mobilitet. Disse

Kart: Hovinbyen omfatter et område som strekker seg fra Løren i vest til Breivoll i øst, og fra Bjerke i nord til Bryn i sør. Kartutsnittet er hentet fra Oslo kommunes informasjonsside om Hovinbyen. Delområdene Ensjø og Haraldrud er markert på kartet.

¹⁰⁰ Bl.a. omtalt i NIBR-rapport fra 2009 hvor det vises til at Oslo bystyre allerede i 1989 bestemte at Oslo skulle utvikles gjennom fortetting fremfor bygging i Marka eller satsing på regionale utbyggingsmønstre, og at dette er fulgt opp i arealplanene fra 1991, 1999, 2004 og 2008.; Berit Nordahl, Kjell Harvold og Ragnhild Skogheim, *Forhandlingsbasert byutvikling. Evaluering av Oslo kommunes arbeid med å utvikle Ensjø fra bilby til boligby*, NIBR-rapport 2009:20 (Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2009), 19; I kommuneplanen for 2008 er det for eksempel utarbeidet en vurdering av potensial for flere boliger og arbeidsplasser innenfor byggesonen, og at dette vil ivareta arealbehovet; Oslo kommune, *Kommuneplan 2008 «Oslo mot 2025»*, vedtatt av Oslo bystyre 11.06.2008, sak 213 (Oslo: Oslo kommune, 2008), 23-25, 44-45, 52, tilgjengelig via <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/tidligere-kommuneplandokumenter/>.

¹⁰¹ Det ble varslet oppstart av planarbeid i desember 2014. Det ble gjennomført en plan- og idékonkurranse tidlig i planarbeidet for å få fram framtidssbilder for Hovinbyen. Det ble gjennomført medvirkningsmøter både i forbindelse med varsel om oppstart av planarbeid og høring av planforslag. Høringsforslaget ble lagt ut til offentlig ettersyn på nyåret 2016, og sendt til politisk behandling juni 2016. Endelig vedtak ble fattet av Oslo bystyre 20.06.2018.

målsettingene harmonerer med målene i kommuneplanen, som den strategiske planen skal bidra til å følge opp.¹⁰²

Den kompakte byutviklingen har lenge vært en dominerende diskurs, som omtalt i kapittel 1 og 3. Gjennom måten byutviklingsprosjektet presenteres i den strategiske planen, og som redegjørelsen over illustrerer, framgår byplanidealet om den kompakte byen tydelig både i kommuneplanen og den strategiske planen. Hensynet til klima og miljø er tydelige argumenter i byutviklingsprosjektet Hovinbyen. Knutepunktutvikling og miljøvennlige transportformer for å redusere klimagassutslipp vektlegges. I tillegg er grøntområder og blågrønne strukturer tydelig i byplangrepet, med «den grønne ringen» som skal forbinde delområdene og deres grøntområder med hverandre.

4.3 Hvordan omtales sosial bærekraft i de overordna planene?

Ettersom planer legger føringer for byutvikling og byggetiltak, er det relevant å se på om og hvordan sosial bærekraft omtales for å avdekke om det har vært oppmerksomhet om og lagt føringer for sosialt bærekraftig byutvikling.

«Bærekraft» og «bærekraftig» er benyttet som begrep i kommuneplanen fra 2015, men da i kontekst av klima og miljø. Begrepet «sosial bærekraft» er derimot ikke benyttet, selv om faktorer som bidrar til sosialt bærekraftige byområder omtales. For eksempel er det flere satsinger under målsettingen om at Oslo skal være en trygg by som tar opp i seg boligpolitikk, sosial mobilitet, trygghet og tilgang til byrom.¹⁰³

Ser en derimot på den strategiske planen fra 2018, finner en både at begrepet brukes eksplisitt og at det er gitt en redegjørelse for hva kommunen legger i begrepet. Sosialt bærekraftige byområder er eksplisitt nevnt som en del av den strategiske planens visjon: «Hovinbyen blir Oslos +by med lave CO₂-utslipp og sosialt bærekraftige byområder. (...) Som indre by er Hovinbyen et bymessig sammenhengende lappeteppes av steder med ulik historie og karakter; steder som gir stolthet til innbyggerne, og identitet og egenart til området.»¹⁰⁴ Den strategiske planen redegjør nærmere for sosial bærekraft som følger:

Sosial bærekraft dreier seg blant annet om lik tilgang til viktige felles goder som offentlige rom, offentlig transport, skoler og barnehager. Dette er kvaliteter som er avgjørende for at folk blir boende i området over lengre tid og gjennom flere faser av livet. Tilgang til parker og grøntområder har også betydning for folkehelsen (...). I tillegg til de grunnleggende funksjonene er det avgjørende å styrke kultur-, idretts- og fritidstilbudet som del av byutviklingen. Dette er kvaliteter som får innbyggerne til å delta aktivt i lokalmiljøet, noe som er en viktig faktor for bokvalitet og sosiale forhold. Det må sikres arealer i utviklingsområdene for å bidra til at kultur blir en viktig del av utviklingen av Hovinbyen. Befolkningen har behov for gode møteplasser for både organisert og uorganisert aktivitet.¹⁰⁵

I denne redegjørelsen, og i planens konkretisering av byplangrepet, vektlegges de grunnleggende behovene som bidrar til sosial bærekraft. Særlig omtales variasjon av ulike boligtyper og boliger med ulik

¹⁰² Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen*, 59; Kommuneplanens mål er gjengitt i oversikten over de overordna føringene for den strategiske planen på side 30-31.

¹⁰³ Oslo kommune, *Kommuneplan 2015*, 21.

¹⁰⁴ Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen*, 58.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 72.

størrelse som et viktig grunnlag for sosial bærekraft.¹⁰⁶ I tillegg omtales offentlige rom, sambruk og behovet for sosiale møteplasser.¹⁰⁷ Parker og grøntområder fremheves spesielt å ha betydning for folkehelsen.

Arkitektur og den eksisterende bebyggelsen inkluderes derimot ikke i denne definisjonen. Historiske kvaliteter som stedsskaper er til gjengjeld viet en egen omtale, men det er ikke gjort eksplisitte koblinger til den sosiale bærekraftsdimensjonen.¹⁰⁸ Planen omtaler blant annet at «(...) utviklingen må skje med eksisterende bebyggelse som utgangspunkt» og at bevaring av eksisterende bebyggelse er viktig ut ifra «(...) bevaringshensyn, men også for å gi tilhørighet og skape varierte og gode byområder.»¹⁰⁹ Det omtales videre at bygninger som ikke er oppført på Byantikvarens gule liste også kan være verdt å ta vare på og brukes som en ressurs i byutviklingen.¹¹⁰ Det er i tillegg utarbeidet et vedlegg til den strategiske planen som redegjør nærmere for den historiske utviklingen til de ulike delområdene og gir en oversikt over hvilke bygninger som har verneverdi.¹¹¹

Ikke glemt, men noe gjemt

Den strategiske planen tar opp flere temaer som er viktige for sosial bærekraft, slik som boligtyper og boligstørrelser, tilgang til felles goder og kultur-, idretts- og fritidstilbud, stedsidentitet og stedstilhørighet. Slik sett uttrykker planen en bevissthet om faktorer som bidrar til sosialt bærekraftige byområder. Allikevel, mener jeg, at planen har en tydeligere «grønn profil», med en sterkere vektning av klima og miljø. Det er det tradisjonelle hensynet til miljøvern, samt nye «grønne» tiltak i form av teknologisk innovasjon og infrastruktur som dominerer planen. Samtidig kan en si at den sterke satsingen på naturvern i kombinasjon med idrett og rekreasjon – i Hovinbyen skal en kunne gå, sykle eller padle til jobb omgitt av «ekte» natur – vitner om en velutviklet forståelse for sosial bærekraft i relasjon til de grønne aspektene.¹¹²

Men om den sosiale bærekraftsdimensjonen ikke akkurat er gjemt, er den i alle fall ikke like eksplisitt uttalt som den miljømessige bærekraftsdimensjonen.¹¹³ Klimahensyn er tydelig i alle de tre målene i planen. Den sosiale bærekraftsdimensjonen havner i bakgrunnen, blant annet fordi andre begrep brukes

¹⁰⁶ Ibid., 70.

¹⁰⁷ Ibid., 72, 73.

¹⁰⁸ Ibid., 76.

¹⁰⁹ Ibid., 56.

¹¹⁰ Gul liste er Byantikvaren i Oslo sin oversikt over registrerte kulturminner i kommunen. Listen omfatter bygninger, hage- og parkanlegg, broer, veier, arkeologiske kulturminner og bygningsmiljøer. Kulturminnene er enten fredet etter kulturminneloven, vernet etter plan- og bygningsloven eller kommunalt listeført. I andre kommuner er slike oversikter gjerne utarbeidet som en kommunal kulturminneplan (kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer); Oslo kommune, «Gul liste.» <https://www.oslo.kommune.no/plan-bygg-og-eiendom/kulturminner-og-bevaring/gul-liste/#gref> (besøkt 30.11.2021).

¹¹¹ Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*.

¹¹² Even Smith Wergeland, «Nature is the New Culture: The Active Body as a Citizen Typology on the Rise,» i *The Nordic Model and Physical Culture*, red. Mikkel B. Tin, Frode Telseth, Jan Ove Tangen og Richard Giulianotti (London: Routledge, 2019), 182-198.

¹¹³ For mer om sosial bærekraft som den gjemte dimensjonen, se Rina Brunsell Harsvik, Ida Emilie Tandberg og Gry Rustad Pettersen, «Sosial bærekraft – den gjemte dimensjonen,» i *Hvor sosialt? En studie av sosial bærekraft på Hamar*, red. Erling Dokk Holm og Peter Hemmersam (Oslo: Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2020), 10-30, https://bibsystk.userservices.exlibrisgroup.com/view/delivery/47BIBSYS_AHO/1240906930002237.

istedenfor å nevne begrepet eksplisitt. For eksempel ved at begrepet «attraktiv» brukes i målformuleringene og i redegjørelsen for byplangrepet. Planen inkluderer også et eget kart over områdets attraktivitet hvor attraktivitet er definert som «(...) tilstedeværelsen av butikker, bevertning og kulturinstitusjoner.»¹¹⁴ Jeg oppfatter derfor attraktivitetsbegrepet, slik det er brukt i planen, å være sterkere koblet til Floridas teorier om kulturbasert byutvikling for å tiltrekke seg kapital og investeringer til området, enn en byutvikling som tar utgangspunkt i å fremme livskvaliteten til innbyggerne. Dette er ikke unikt for Hovinbyen, men mer et eksempel på et generelt trekk i byutviklingen hvor attraktivitetsbegrepet ofte figurerer i planer og byvisjoner, mens andre viktige sosiale spørsmål havner i skyggen.¹¹⁵

Dersom en for eksempel sammenligner den strategiske planen med den nye kommuneplanen – *Kommuneplan for Oslo 2018 «Vår by, vår framtid»* – oppdager en at sosial bærekraft er viet en tydeligere plass i kommuneplanen. I den gjeldende kommuneplanen er sosial bærekraft eksplisitt referert til flere steder i dokumentet og definert som følger: «I byutviklingen er sosial bærekraft når byen dekker innbyggernes grunnleggende behov som arbeid, mulighet til å ta utdanning, trygghet, deltagelse i samfunnet, kulturopplevelser og å bo godt. Et sosialt bærekraftig samfunn fremmer sosial likhet, også geografisk.»¹¹⁶

Selv om det er mange gode intensjoner i den strategiske planen – som inkluderer faktorer som bidrar til sosialt bærekraftige byområder og bruk av den eksisterende bebyggelsen og historiske kvaliteter som stedsskaper – er det viktig å være klar over at flere av delområdene i Hovinbyen er utviklet med bakgrunn i planer utarbeidet forut for den strategiske planen. Det legger føringer for byggetiltakene og byutviklingsprosjektene som materialiserer seg i området.

Det er dermed ikke slik at den eksisterende bebyggelsen i Hovinbyen nødvendigvis vil bli brukt som en ressurs i byutviklingen, som den strategiske planen åpner for, da det foreligger planer som allerede har avklart hvilke bygninger som skal bevares og hvilke som skal rives. Dette er en generell utfordring i byutviklingen. Når arealplaner endelig realiseres er idéene som lå til grunn for planene gjerne 10-15 år gamle. Den nederlandske arkitekten og urbanisten Rem Koolhaas er blant dem som har pekt på denne utfordringen, og argumentert for at det behov for at dagens urbanisme klarer å håndtere den raske utviklingen og møte samtidige prosesser på nye måter fremfor å følge en den tradisjonelle formen for byutvikling:

If there is to be a «new urbanism» it will not be based on the twin fantasies of order and omnipotence; it will be the staging of uncertainty; it will no longer be concerned with the arrangement of more or less permanent objects but with the irrigation of territories with potential; it will no longer aim for stable configurations, but for the creation of enabling fields that accommodate processes that refuse to be crystallized into definitive form (...)¹¹⁷

¹¹⁴ Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen*, 35.

¹¹⁵ Mikael Godø, «I overkant kreativ?» *Arkitektnytt*, 08/2017. Publisert 02.11.2017. <https://www.arkitektnytt.no/tema/i-overkant-kreativ> (besøkt 30.11.2021).

¹¹⁶ Oslo kommune, *Kommuneplan for Oslo 2018 «Vår by, vår framtid»*. *Samfunnsdel med byutviklingsstrategi: Visjon, mål og strategier mot 2040*, vedtatt av Oslo bystyre 30.01.2019, sak 6 (Oslo: Oslo kommune, 2019), 82, tilgjengelig via <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/kommuneplanens-samfunnsdel/>.

¹¹⁷ Rem Koolhaas, «What Ever Happened to Urbanism?» *ANY: Architecture New York* nr. 9 (1994), 12.

4.4 Delområdene Ensjø og Haraldrud

Boligbyen på Ensjø

Det foreligger flere planer for Ensjø-området, som er utarbeidet forut for den strategiske planen. Flere ulike eiendomsutviklere har utarbeidet reguleringsplaner for sine respektive eiendommer. Flere av prosjektene er allerede oppført, eller under oppføring. Byutviklingen på Ensjø illustrerer på den måten den prosjektbaserte byutviklingen, hvor byen utvikles prosjekt for prosjekt. Det er oppført mange nye boligprosjekt, hvor Tiedemannsbyen er et av dem. Det er fortsatt noen bilverksteder og bilforhandlere i området, men flere nye virksomheter er i ferd med å etablere seg i området. Blant dem er NRK, som kjøpte eiendom på Normannsløkka i 2021 som tomt for sitt nye hovedkontor med over 2000 ansatte.¹¹⁸ Ensjø er dermed kommet langt i å gå fra å være en «bilby» til å bli en «boligby», med ny boligbebyggelse og næringsvirksomhet.

Ensjø hadde blitt definert som et byutviklingsområde i kommunedelplan for indre Oslo i 1998. Med vedtaket av kommuneplanen i 2000 besluttet kommunen at det skulle utarbeides en strategisk arealplan for Ensjø-området. Det ble fulgt opp gjennom å utarbeide et planleggingsprogram og en veiledende prinsipplan for offentlige rom. Mange av rammene for byutviklingen på Ensjø ble lagt med planleggingsprogrammet som ble vedtatt i 17. mars 2004, altså mange år før den strategiske planen for Hovinbyen. Planleggingsprogrammet inkluderer retningslinjer for bystruktur og arealbruk, utnyttelse, trafikksystem, hovedstruktur for offentlige rom og grønnsstruktur og kulturminnevern.¹¹⁹

Hvordan byutviklingen skal forholde seg til den eksisterende bebyggelsen omtales i kapittelet om kulturminnevern. Her går det fram at svært få bygninger, utenfor de etablerte boligområdene hvor det uansett ikke er planlagt å endre arealbruken, er vurdert til å ha verneverdi. Det er kun Petersborghuset, Grønvold gård og fyrstikkfabrikken som omtales spesielt da de er oppført på Byantikvarens gule liste. Disse bygningene omtales også å ha verdi som identitetsskapende elementer.¹²⁰

Levahns mekaniske verksted og stålverkshallene til Christiania Staalværk er også omtalt å ha verneverdi, selv om de ikke er oppført på Byantikvarens gule liste. Det går imidlertid fram av dokumentet, og merknadene fra høringen, at byantikvaren ikke ville motsette seg riving av stålverkshallene, men anbefalte at Levahns mekaniske verksted bevares. Planleggingsprogrammet forutsatte at både Levahns mekaniske verksted og stålverkshallene kan rives. Bystyret besluttet imidlertid, da det behandlet planprogrammet, at en skulle utrede løsninger med og uten bevaring av Levahns mekaniske verksted i forbindelse med senere reguleringsplanarbeid.¹²¹ Fasadene til denne bygningen ble bevart da den ble bygd om til boliger.¹²²

¹¹⁸ NRK, «Informasjonsark fra NRK: NRK flytter til Ensjø.» Publisert 18.05.2021. <https://www.nrk.no/presse/nrk-flytter-til-ensjo-1.15499360> (besøkt 30.11.2021).

¹¹⁹ Oslo kommune, *Planleggingsprogram for Ensjø*, vedtatt av Oslo bystyre 17.03.2004, sak 119 (Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2004), tilgjengelig via <https://www.oslo.kommune.no/slik-bygger-vi-oslo/ensjobyen/>.

¹²⁰ *Ibid.*, 27.

¹²¹ Vedtaks punkt 1 i protokollen til bystyrets vedtak. Protokollen er tilgjengelig via PBE Saksinnsyn 119/2004, dokument 5, <https://einnsyn.no/moeteregistrering?id=http%3A%2F%2Fdata.einnsyn.no%2F08cfc04b-a656-4bb5-aa7d-d5373b561e4c>.

¹²² Oslo kommune, *Ensjø – Tyngdepunktet – Detaljregulering med konsekvensutredning og reg.bestemmelser – Ensjø T-banestasjon – S-4858*, vedtatt 23.09.2015, PBE Saksinnsyn, saksnr. 200507086, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200507086&rplan=1>.

Kommunen utarbeidet en veiledende prinsipplan for offentlige rom på Ensjø, såkalt VPOR, for å følge opp planleggingsprogrammet. Prinsipplanen ble vedtatt 28. februar 2007 og beskriver prinsipper for innretningen på offentlige rom, og gir rammer og retningslinjer for utforming og gjennomføring. Visjonen er at det offentlige rom «(...) skal framstå som levende, attraktivt og tilgjengelig for alle, med et «naturbant» preg (samsillet mellom det grønne, det blå og de «harde flatene»).»¹²³ Prinsipplanen legges til grunn for senere reguleringsplaner hvor prinsippene blir konkretisert nærmere. Planen omtaler Petersborghuset som et særegent kulturhistorisk møtepunkt, som bidrar til å gi området særpreget og at den bør benyttes til et allmennyttig formål.¹²⁴

Både planleggingsprogrammet og prinsipplanen er utarbeidet av kommunen, i dialog med de største grunneierne og utvalgte aktører. Det er verdt å merke seg at dette er uformelle arealplaner, som ikke er hjemlet i plan- og bygningsloven og som er uten formell rettsvirkning.¹²⁵ De er allikevel av betydning da de er politisk behandlet og skal legges til grunn for reguleringsplanene i området.

Da det ble utarbeidet en egen reguleringsplan for deler av Tiedemannsfabrikken på begynnelsen av 2000-tallet, hvor Petersborghuset inngår, la planleggingsprogrammet og VPOR viktige føringer. Reguleringsplan for Ensjøveien 12c med flere (Tiedemannsfabrikken, S-4420, gnr 128 bnr 4 m.fl.) ble utarbeidet av Ferd Eiendom AS og Aspelin Ramm Eiendom AS. Det ble varslet oppstart av planarbeid i 2006, og planen ble vedtatt 17. desember 2008.¹²⁶ Fabrikkområdet ble da omregulert til boligformål og fellesområder, med en begrenset andel næringsvirksomhet. Petersborghuset ble regulert til spesialområde bevaring. Av saksdokumentene og reguleringsbestemmelsene fremgår det at Petersborghuset skulle ha en utadrettet funksjon i første etasje. For eksempel barnehage, bevertning og museum/galleri. Fabrikkipa er også blitt stående og inngår som en del parkområdet Tiedemannsparken.

Reguleringsplanen medførte at de øvrige bygningene tilknyttet fabrikken, ble revet og erstattet av nybygg. Det ble anlagt ny gatestruktur i området. Gjennom plassering av gateakser og parkdrag, og ved at bygningen har noe avstand til omkringliggende bebyggelse, er Petersborghuset gitt en profilert plassering i boligområdet. Bygningen vender i dag både ut mot et stort torg og et parkdrag.

Petersborghuset har adresse Sigurd Hoels vei 35. Veien fikk nytt navn i 2011. Den eksisterende veien «Joh. H. Andresens vei» endret navn til «Sigurd Hoels vei», oppkalt etter forfatteren Sigurd Hoel som bodde i et av husene på Petersborg deler av mellomkrigstiden (1928-1936).

¹²³ Oslo kommune, *Ensjø – veiledende prinsipplan for det offentlige rom*, vedtatt av Oslo bystyre 28.02.2007, sak 39 (Oslo: Plan- og bygningssetaten, 2007), 14, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200404446>.

¹²⁴ Ibid., 39.

¹²⁵ For mer om statusen til formelle og uformelle planer, se bl.a. Gro Sandkjær Hanssen og Ragnhild Skogheim, *Styring av arealutvikling på områdenivå*, NIBR-rapport 2019:23 (Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2019), 37. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/20.500.12199/2979>.

¹²⁶ Oslo kommune, *Reguleringsplan for Ensjøveien 12 c med flere (Tiedemannsfabrikken, S-4420, gnr 128 bnr 4 m.fl.)*, vedtatt 17.12.2008, PBE Saksinnsyn 200601213, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200601213&rplan=1>.

Fabrikkområdet på Haraldrud

Omdanningen av Haraldrud er ikke kommet like langt som Ensjø-området. Planarbeidet, som skal legge helhetsgrep og føringer for utviklingen av området, pågår fortsatt. Og transformasjonsprosessen har ikke materialisert seg i form av nye byggetiltak i særlig grad. Det er etablert noen nye virksomheter i området og det er gjennomført enkelte byggetiltak. PEX-tårnet som åpnet som Tårnet kulturarena i 2019 er et av dem. I tillegg er kabelfabrikkens administrasjonsbygning blitt ombygd til hotell (åpnet i 2007) og det er oppført en ny videregående skole, kalt Kuben yrkesarena (åpnet i 2013).

PEX-tårnet omtales ofte som kulturtårnet på Økern, selv om det egentlig er en del av delområdet Haraldrud. Økern er et eget delområde i Hovinbyen, som er like i nærheten, men ettersom disse to områdene ligger tett på hverandre bør de sees i sammenheng i den framtidige byutviklingen.

Kommunen har, som de også gjorde på Ensjø, benyttet planprogram og VPOR som planverktøy for å se utviklingen av Haraldrud-området under ett. Til forskjell fra Ensjø, er disse i større grad utarbeidet etter at den strategiske planen ble vedtatt. Det pågår også et arbeid med å utarbeide en detaljregulering for Kabelgata 1-39, hvor PEX-tårnet inngår.

Planprogrammet gir føringer for utviklingen, og legger opp til at Haraldrud skal bli et tett byområde med holdeplasser for kollektivtrafikk, forretninger, boliger, barnehager og skole. Planprogrammet inkluderer en omtale av bevaringsverdig bebyggelse, hvor PEX-tårnet og bebyggelsen i Kabelgata er omtalt som verneverdige, og at de gir identitet og historisk tidsdybde. Det omtales også at det er en suksessfaktor for utviklingen av området «(...) å integrere den bevaringsverdige bygningsmassen i en moderne helhet.»¹²⁷ Planprogrammet ble fastsatt 16. desember 2016.

Det ble utarbeidet en veiledende plan for offentlige rom for Haraldrud, vedtatt 17. april 2021, for å følge opp planprogrammet. Den veiledende planen viderefører og konkretiserer føringene i planprogrammet og den strategiske planen. Stedsanalysen i planen løfter blant annet fram at «(...) identitetsskapende elementer og andre stedskvaliteter bør bevares og framheves.»¹²⁸ Planen gjør oppmerksom på at deler av bebyggelsen i området er fredet etter kulturminneloven, regulert til bevaring og i prosess til å bli oppført på Byantikvarens gule liste. I tillegg omtales det at PEX-tårnet og pipene «gjørne kan bevares» siden de er synlige fra store deler av byen.¹²⁹

Til forskjell fra planene for Ensjø, inkluderer den veiledende planen for Haraldrud en egen omtale av temporære tiltak som grep i byutviklingen. Byutviklingen i området vil ta lang tid. Bruk av temporære tiltak omtales derfor som et strategisk virkemiddel for å fremme utvikling. Det er noe både kommunen, grunneierne og utbyggerne kan benytte. Dette er også omtalt i den strategiske planen for Hovinbyen. Midlertidige tiltak kan for eksempel være midlertidig opparbeidelse av arealer i påvente av endelig opparbeidelse og midlertidig bruk av tomme lokaler og ledige tomter.¹³⁰

¹²⁷ Oslo kommune, *Planprogram for Haraldrud*, fastsatt av Oslo bystyre 16.12.2016, sak 341 (Oslo: Plan- og bygningsetaten i Oslo, 2016), 20, 31, tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201300543>.

¹²⁸ Oslo kommune, *Veiledende plan for offentlige rom (VPOR) Haraldrud*, vedtatt av Oslo bystyre 17.02.2021, sak 47 (Oslo: Plan- og bygningsetaten i Oslo, 2021), 29, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201408103>.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Oslo kommune, *VPOR Haraldrud*, 81; Oslo kommune, *Strategisk plan for Hovinbyen*, 107.

Ulvenveien Utvikling (del av Oxer Eiendom) la fram et planinitiativ for å legge til rette for næringsvirksomhet i Kabelgata 1–39 i 2007. Reguleringsplanforslaget la opp til høy utnyttelse av arealet, med ny lamellbebyggelse og påbygg, som gikk utover bestemmelsene i overordna plan. Deler av kulturmiljøet skulle bevares, men mindre enn hva byantikvaren anbefalte. Planforslaget ble til slutt trukket av forslagsstiller i 2013, etter at flere alternative planforslag hadde blitt lansert.¹³¹ Plan- og bygningsetaten ble gitt i oppdrag å starte opp arbeidet med et planprogram for Haraldrud-området senere samme år.¹³²

Arkitekturhistoriker Even Smith Wergeland har pekt på at fokuset på høy utnyttelse og knutepunktutvikling ofte utgjør en trussel mot kulturmiljøer som Kabelgata da de ikke har en skala som egner seg for en slik utnyttelse/byutvikling.¹³³ Han skrev dette i den tidlige delen av prosjektet, da Oxer Eiendom hadde omfattende planer om å rive og transformere det tidligere fabrikkområdet. Han har senere berømt de samme eierne for at de skrinla de opprinnelige planene og satset på en ny strategi for eiendommen som i langt større grad tar utgangspunkt i de eksisterende bygningene uten å gjøre særlige inngrep.¹³⁴

Det ble igjen varslet oppstart av detaljregulering for Kabelgata 1–39 i 2016.¹³⁵ Planarbeidet baserer seg på en kulturnæringsstrategi og skissen fra idékonkurransen. Formålet med planarbeidet er å legge til rette for transformasjon av industriområdet til å bli et byområde med boliger og næring (for eksempel undervisning/tjenesteyting/forretning/bevertning/kultur/idrett/kontor). Planarbeidet stoppet opp, men ble gjenopptatt i 2021 etter at den veiledende planen for Haraldrud ble vedtatt. Den videre utviklingen av kabelfabrikken er derfor, mens denne masteravhandlingen skrives, ikke avklart.

*

Gjennomgangen av den strategiske planen viser at bærekraft står sentralt i byutviklingsprosjektet Hovinbyen. Det er imidlertid den miljømessige bærekraften som er tydeligst i dokumentet. Kompakt byutvikling er et tydelig byplanideal, som underbygges med argumenter om hensynet til klima og miljø. Den sosiale bærekraftsdimensjonen er derimot noe gjemt i den strategiske planen ved at det brukes andre begrep, slik som attraktivitetsbegrepet, og ved at denne bærekraftsdimensjonen ikke er eksplisitt uttrykt i målene for byutviklingsprosjektet. Selv om den strategiske planen tar opp flere temaer som er viktige for sosial bærekraft, og på den måten uttrykker en bevissthet om faktorer som bidrar til sosialt bærekraftige byområder, har planen en tydeligere «grønn profil». Det er det tradisjonelle hensynet til miljøvern og nye «grønne» tiltak som dominerer planen.

¹³¹ Oslo kommune, *Kabelgaten 1–39 (Risløkkveien 2) – Reguleringsplan – Blandet regulering – Plansak avsluttet – Sak trukket*, PBE Saksinnsyn 200713821, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200713821>.

¹³² Ibid., dokumentnr. 200713821-153.

¹³³ Even Smith Wergeland, «From High Voltage to High Density: The Urban Dynamism of Cable Street, Oslo,» i *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses*, red. Heike Overmann og Harald A. Mieg (New York: Routledge, 2015), 58, 60.

¹³⁴ Even Smith Wergeland, «Fra kabler til kultur i Hovinbyen,» *Urbact Hovinbyen* (Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2018), 68–69.

¹³⁵ Oslo kommune, *Kabelgata 1–39 – Detaljregulering – Transformasjon av industriområde til byområde med boliger og næring*, PBE Saksinnsyn 201606594, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?mode=&caseno=201606594>.

Delområdene Ensjø og Haraldrud er i ulike faser av sine transformasjonsprosesser. Transformasjonen av Ensjø-området har kommet langt sammenlignet med Haraldrud som fortsatt er i en startfase. Transformasjonen av fabrikkområdet til tobakksfabrikken på Ensjø, hvor Petersborghuset inngår, bygger på planer som ble lagt før den strategiske planen for Hovinbyen og før den nye plan- og bygningsloven av 2008. Planarbeidet for kabelfabrikken på Haraldrud pågår fortsatt og byutviklingen har ikke materialisert seg i form av byggetiltak i særlig grad. Det er kun gjennomført enkelte byggetiltak, hvor utviklingen av PEX-tårnet som en midlertidig kulturarena er et forsøk på å initiere omdanningen av området.

Gjennomgangen i dette kapitlet viser også at reguleringsplanene utarbeidet forut for den strategiske planen for Hovinbyen, i mindre grad synes å være opptatt av gjenbruk av eksisterende bygninger og å benytte dem som utgangspunkt for byutviklingen. I reguleringsplanarbeidet for Ensjø på begynnelsen av 2000-tallet ble det besluttet at det kun var noen ytterst få bygninger med verneverdi som skulle tas vare på i områdene som skulle transformeres og få endret arealbruk. I planprogrammet og den veiledende planen for Haraldrud er kulturminner og identitetsskapende elementer derimot mer utførlig omtalt. Dokumentene bemerker også at bygninger uten verneverdi kan være en ressurs i byutviklingen. Dersom en skulle plassert planene på en akse mellom «tabula rasa-urbanisme» og «tabula plena-urbanisme», vil planene for Ensjø-området tidlig på 2000-tallet kunne betegnes som «tabula rasa», mens planene for Haraldrud kan plasseres noe mer i retning av «tabula plena».

DEL III

Sosial bærekraft i byutviklingen – sett fra to prosjekt i Hovinbyen

Petersborghuset på Ensjø og PEX-tårnet på Haraldrud

Petersborghuset på Ensjø brukes i dag som et nabolagshus, mens PEX-tårnet på Haraldrud er blitt et midlertidig kulturtårn. Dette kapitlet tar for seg utviklingen av de to prosjektene. Jeg redegjør først for hva bygningene opprinnelig ble brukt til, før jeg redegjør for utviklingen av prosjektene og hvilken bruk bygningene har i dag. Kapitlet tar også for seg hvilke oppfatninger et utvalg informanter, som har arbeidet med de to prosjektene, har av sosial bærekraft. Jeg drøfter informantenes oppfatninger av begrepet, og ser dem i sammenheng med forståelsene i den akademiske litteraturen.

5.1 Petersborghuset – nabolagshuset

Fra løkke til fabrikk

Mange av stedene i bymarka, rundt den tette byen, ble brukt som byløkker og til dyrking av jord fram til slutten av 1800-tallet. Eiendommen hvor Petersborghuset står, er et slikt eksempel. Løkkeeiendommen på Ensjø skal ha blitt skilt ut fra Bergsløkken (i dag: Kampen) trolig ca. 1800. Eiendommen ble forpaktet av kjøpmannen Peter Krabbe på begynnelsen av 1800-tallet, derav navnet Petersborg.

Petersborghuset ble oppført i 1886 for enkefru Grong. Det er en pusset murbygning i to etasjer, som står på en høy grunnmur. Fasadene bærer preg av symmetri og har fasadedetaljer med motiv fra klassisk arkitektur. Hovedfasaden mot vest har et fremskutt midtparti (midtrisalitt), med tempelmotiv (frontispis). Det er kvaderimitasjon i første etasje på tre av fasadene. Det løper et etasjebånd (båndgesims) mellom første og andre etasje, mens en hovedgesims med tannsnitt markerer overgangen mellom vegg og tak. Bygningen har krysspostvinduer. Det er små runde vinduer (oeil-de-boeuf) i loftsetasjen. Vinduene i første etasje er markert med rektangulære veggfelt, mens vinduene i andre etasje er rammet inn av arkitrav og konsoller, og med rosettstaver over vinduene (dekorativ bord). Den dekorative borden går også igjen under hovedgesimsen og i tempelfronten.

Eiendommen ble overtatt av J. L. Tiedemanns Tobaksfabrik på 1950-tallet da tobakksfabrikken besluttet å flytte hovedkontoret sitt fra Bislett til Ensjø for å få mer plass. Det ble først oppført noen lagerbygninger på eiendommen, før en helt ny fabrikkbygning sto ferdig i 1968. Anlegget ble senere utvidet.

Fabrikkbygningen ble plassert like inntil Petersborghuset, som er den eneste av løkkebygningene som er blitt stående. Søylehuset fra 1825, som også sto på løkkeeiendommen, måtte fjernes og ble gjenreist på Ekeberg. Tobakksfabrikken tok i bruk Petersborghuset til nye formål. Bygningen ble blant annet brukt som direktørbolig og senere som laboratorium for fabrikken.

Flyfoto over Ensjø i 1952, før tobakksfabrikken ble oppført. Petersborghuset ses til venstre i bildet. Midt i bildet er stålverkshallene. Foto: Widerøe Flyveselskap/Helge Skappel, Oslo byarkiv. Bildenr. A-20027/Ua/007/112, hentet fra digitaltmuseum.no.

J. L. Tiedemanns Tobaksfabrik var den eldste og største tobakksfabrikken i Norge. Fabrikken har røtter tilbake til 1730-tallet da Jens Jacobsens tobakksfabrikk ble etablert. Den ble kjøpt av Johann Ludwig Tiedemann i 1833, derav navnet på fabrikken. Fabrikken ble deretter kjøpt av grosserer Johan Henrik Andresen i 1849. Andresen-familien utviklet fabrikken til å bli landets største tobakksfabrikk på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Fabrikken ble kjøpt opp av det danske konsernet Skandinavisk Tobakskompagni i 1998 som drev fabrikken videre fram til nedleggelsen i 2008. Produksjonen ble da flyttet til Danmark og selskapet ble solgt til British American Tobacco. Etter at Andresen-familien trakk seg ut av tobaksindustrien, har familiekonsernet opprettet investeringselskapet Ferd, som blant annet driver med eiendomsutvikling.¹³⁶

*

Byantikvaren i Oslo har vurdert Petersborghuset til å ha verneverdi i *Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*. Byantikvaren begrunner vurderingen med at bygningen har høy kulturhistorisk verdi da den er den eneste gjenværende løkkebygningen, fordi den har arkitektoniske kvaliteter og fordi den formidler historien om borgerskapets leveforhold i siste halvdel av 1800-tallet.¹³⁷ Bygningen er oppført på Byantikvarens gule liste og er regulert til spesialområde bevaring gjennom plan- og bygningsloven. Den er altså ikke bare vurdert som verneverdig, den har formell juridisk beskyttelse.

Et nabolagshus blir til

I reguleringsplanen, som redegjort for i kapittel 4, ble Petersborghuset regulert til utadrettet virksomhet i første etasje, men det var lenge uavklart hva denne virksomheten skulle være. Bygningen fungerte i flere år som kontor- og visningslokaler under utbyggingen av boligområdet Tiedemannsbyen. Ferd Eiendom tok initiativ til en prosess for å avklare den videre bruken av bygningen i 2018. På dette tidspunktet var utbyggingen av boligområdet kommet langt og mange nye beboere hadde flyttet inn.

Ferd Eiendom engasjerte Barnas Boligbyggere til å gjennomføre en medvirkningsprosess i perioden desember 2018 til februar 2019. Barnas Boligbyggere er en non-profit virksomhet som blant annet tilbyr medvirkningsprosesser for å bygge kunnskap om bokvalitet og fysiske oppvekstvilkår. Ferd Eiendom benyttet seg også av Foreningen Pådriv – et nettverk med flere «pådrivere» og partnere fra ulike fagområder som arbeider for en bærekraftig utvikling i Hovinbyen – i utviklingen av konseptet for Petersborghuset.¹³⁸

I den første fasen av prosessen gjennomførte Barnas Boligbyggere en spørreundersøkelse blant beboere i sameiene rundt Petersborghuset for å kartlegge deres bomiljø og behov. Kartleggingen tok utgangspunkt i både fysiske og sosiale indikatorer. Til sammen deltok 114 voksne og 13 barn. Selv om de fleste svarte at de trives godt i nabolaget, avdekket kartleggingen et behov for møteplasser, samt kultur-

¹³⁶ Denne presentasjonen bygger på flere kilder; Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*; Selskabet Oslo byes vel, *Oslo byleksikon*; Ferd Eiendom, «Historie.» <https://ferd.no/om-ferd/historie/> (besøkt 30.11.2021); Industrimuseum, «J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik Joh. H. Andresen.» http://industrimuseum.no/bedrifter/j_l_tiedemann_stobaksfabrik (besøkt 30.11.2021).

¹³⁷ Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*, 15.

¹³⁸ Pådriv ble offisielt etablert i 2017 og var da et prosjekt i SoCentral. Pådriv ble etablert som en egen forening i 2019. For mer informasjon se Foreningen Pådriv, «Foreningen Pådriv.» <https://www.paadriv.no> (oppsøkt 30.11.2021).

og ungdomstilbud. Kartleggingen viste også at barn og unge opplevde bomiljøet som dårligere enn de voksne. Flere etterlyste tilbud og møteplasser for barn og unge som ikke deltar i organisert idrett.¹³⁹

I den andre fasen ble det gjennomført verksteder med skoleelever i området og med voksne beboere for å utrede mulige prosjektkonsept som kunne møte de viktigste behovene fra kartleggingsfasen.¹⁴⁰ Dette var også viktig for å forankre behovene, prioritere tilbud og lokalisere samarbeidspartnere og bidragsytere. Flere konsept ble vurdert for Petersborghuset og torget: Nabolagshus, bibliotek (Deichman), kultursted, nabolags- og ungdomsinkubator, ungdomsklubb, helsehus, nabolagsgruppe aktiviteter og dyrking på torget.

Ferd Eiendom valgte å gå videre med forslaget om et nabolagshus ut ifra visjonen om å «Skape en innovativ modell for bærekraftig nabolagsarbeid i et ekspansivt og tettbygd boområde.»¹⁴¹ I redegjørelsen for prosjektet i forbindelse med byggesaken, heter det at målet er at Petersborghuset skal bli «(...) den viktigste møteplassen på Ensjø på tvers av generasjoner, kulturer og bakgrunner (...)», med «(...) særskilt fokus på barn og unge, og bidra til tilhørighet og trygge oppvekstvilkår».¹⁴² I redegjørelsen argumenteres det også for at en slik funksjon vil kompensere for manglende areal til fellesskapsaktiviteter i sameiene. Det går også fram at Petersborghuset skal benytte medvirkning som metode i nabolagsarbeidet.

Ferd Eiendom engasjerte Alliance Arkitekter for å tilrettelegge bygningen for den nye bruken (bruksendring). Programmering av romfunksjoner og planlegging for samtidig bruk ble utviklet gjennom dialog med eier, driver og nabolag. Det er lagt vekt på gjenbruk, redesign og utprøving av sirkulære prinsipper i prosjektet.¹⁴³ Det er blant annet brukt restparket lagt i mønster på gulvet, restmateriale fra ullproduksjon er brukt som støyabsorberende materiale på veggene (blant annet i det lydisolerte musikkrommet), møteromsstoler fra 1990-tallet er redesignet med enkle grep og det er laget en særegen vask i resirkulert plast. Kjøkkenet, som var i bygningen fra før, er flyttet og bygd om. Det ble ikke gjort endringer i eksteriøret, med unntak av å montere en løfteplattform for å gjøre bygningen universelt tilgjengelig, ettersom bygningen hadde blitt istandsatt utvendig noen år tidligere.

Flere samarbeidsmodeller for nabolagshuset ble vurdert. Ferd Eiendom besluttet seg for en modell der utbygger, sameier og Kirkens Bymisjon har et finansielt og innholdsmessig ansvar for nabolagshuset. Ferd Eiendom eier bygningen og står for driftsmodellen, sameiene bidrar til drift og beboerne gis tilgang til åpent hus og leie, mens Kirkens Bymisjon har ansvaret for barne- og ungdomssatsingen og aktiviteter

¹³⁹ Barnas Boligbyggere, *Nabolagsinvolvering Petersborghuset, februar 2019* (Oslo: Barnas Boligbyggere, 2019). Tilgjengelig via: https://3110aee0-a6f8-433a-9885-9d9f8442f621.filesusr.com/ugd/1bafcd_a8a833ce21e349c38e7dc1fd8beb1460.pdf.

¹⁴⁰ Verksted med 6. klassinger fra Hasle skole og elevråd fra Teglverket skole. Verkstedet ble gjennomført i samarbeid med skolene og Foreldrerådets arbeidsutvalg (FAU). Elevrådet fra Teglverket skole hadde samlet inn innspill fra klassene på 5., 6. og 7. trinn som ble tatt med på verkstedet.

¹⁴¹ Ferd Eiendom, «Tilleggsdokumentasjon» (epost 17.02.2020, dokumentnr. 201919379-10), tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201919379>.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Prosjektet er bl.a. omtalt i magasinet Estate som er et magasin for eiendomsbransjen, se Silje Rønne, «Petersborghuset,» *Estate magasin* nr. 2 (2020): 26-28. https://issuu.com/estatemedia/docs/em0220_issuu.

for beboerne. I tillegg bidrar ideelle leietakere med aktiviteter.¹⁴⁴ Det ble inngått en intensjonsavtale med de største sameiene i nærheten av Petersborghuset. Kontrakten er en standard avtale, med vekt på særskilte forhold. Leietaker har et vedlikeholdsansvar, men leien er subsidiert fordi leietaker må stille areal til disposisjon for nabolaget og huset ellers. Dette gjør denne kontrakten innovativ.

Nabolagshuset Petersborg åpnet våren 2020. Nabolagshuset arrangerer flere aktiviteter, særlig for barn og unge. Det er blant annet arrangert turer i nabolaget, sjakkklubb, gamingklubb, sang og dans, og bandøvelser i musikkstudio m.m. Det arrangeres også seniorkafé og nabodager. Det er også mulighet for at beboere i lokalmiljøet kan leie lokalene til private arrangement, for eksempel for å arrangere bursdagsselskap. Kirkens Bymisjon arbeider aktivt med beboerinkludering, og beboerne kan være med å arrangere aktiviteter.¹⁴⁵

Jeg har tidligere hevdet at den sosiale bærekraftsdimensjonen var noe gjemt i dokumentene tilknyttet reguleringsplanprosessen på begynnelsen av 2000-tallet. Denne dimensjonen er tydeligere til stede i byggesaken for nabolagshuset i 2019–2020. Plan- og bygningsetaten i Oslo kommune er positive til tiltaket, og bruker nettopp sosial bærekraft som en del av sin begrunnelse i vedtaket om tillatelse til tiltak 24. mars 2020: «Plan- og bygningsetaten er positive til at det ønskes å etablere et bydelshus for nærområdets unge, og at den verneverdige bygningen dermed kan bli en møteplass for bydelens innbyggere, og på den måten være med å bidra til et sosialt bærekraftig lokalmiljø på Ensjø.»¹⁴⁶

Det hadde gått ti år fra reguleringsplanen for Tiedemannsfabrikken ble vedtatt til bruken av Petersborghuset skulle avklares. I løpet av disse årene hadde det blitt etablert mange nye boliger på Ensjø og mange av beboerne hadde flyttet inn. Ved å gjennomføre en prosess som fikk fram hvordan de nye beboerne i området opplever sitt bomiljø, kunne eiendomsutvikleren beslutte hvilken bruk bygningen skulle få basert på et oppdatert kunnskapsgrunnlag og innsikt om beboernes bomiljø. Prosessen ble gjennomført tidlig nok til at innspillene kunne kanaliseres inn i valg av konsept og modell slik at bomiljøet skulle bli bedre. Dette, mener jeg, viser et eksempel på hvordan en kan håndtere utfordringen med tidsdimensjonen i byutviklingen, som omtalt i kapittel 3. Det viser at medvirkningsprosesser kan fungere som «feedback loops» i byutviklingen, som kan brukes for å justere utviklingen og velge tiltak ut ifra faktiske forhold. Det får også fram behovet for at arealplanlegging må romme en viss fleksibilitet slik at det er mulig å foreta justeringer for å møte nye behov.

¹⁴⁴ Poprommet og Impact StartUp Norge leier lokaler i bygningen. For mer informasjon, se Ferd Eiendom, «Bygger startup-miljø i Tiedemannsbyen.» <https://ferd.no/ferdmagasinet/2020/utgave-3-2020/bygger-startup-miljo-i-tiedemannsbyen/> (besøkt 30.11.2021).

¹⁴⁵ For mer om nabolagshuset, se Kirkens Bymisjon, «Nabolagshuset Petersborg.» <https://kirkensbymisjon.no/nabolagshuset-petersborg/> (besøkt 30.11.2021).

¹⁴⁶ Plan- og bygningsetaten, «Tillatelse til tiltak – Ensjøveien 12 c» (brev 24.03.2020, dokumentnr. 201919379-17), 3. Tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201919379>.

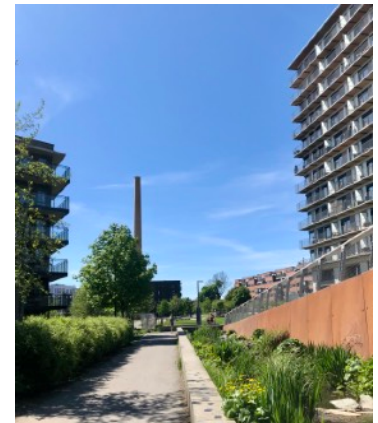
Faktaboks

Adresse: Sigurd Hoels vei 35 (tidl. Ensjøveien 12 c), gnr 128 bnr 141, bydel Gamle Oslo

Prosjekt: Bygning fra 1866 åpnet som Nabolagshuset Petersborg i 2020

Eier: Ferd Eiendom

Arkitekt: Alliance Arkitekturstudio

Bildet over viser et parti av Tiedemannsparken, med fabrikkpipa som fondmotiv.

Bilde øverst til høyre: Petersborghuset sett fra parkdraget mot øst.

Bilde øverst til venstre og det store bildet midt på siden: Fasade mot torget. Ny bebyggelse i området rundt Petersborghuset.

Bilder, nederst: Interiørdetaljer. Vask i resirkulert plast, parkettrester lagt i dekorativt mønster på gulvet og en tavle.

5.2 PEX-tårnet – kulturtårnet

Kabelfabrikken med det høye kabeltårnet

Standard Telefon og Kabelfabrik (STK, opprinnelig A/S Skandinaviske Kabel- og Gummifabriker) etablerte seg på Haraldrud i 1915, og har gitt navn til Kabelgata som går igjennom fabrikkområdet. Innovasjon i elektrokjemien og elektrometallurgien på begynnelsen av 1900-tallet la grunnlaget for industrivirksomheter som kunne levere elektrisk utstyr og kabler. Fabrikken startet opp produksjon av kabler og gummiledninger i 1919. Etter at fabrikken ble kjøpt opp av Standard Electric (ITT, International Telephone and Telegraph Corporation) i 1930, produserte fabrikken også telefonkabler, kabler til langlinje-telefonnett, jordkabler til elektrisitetsverkene og sterkstrøms sjøkabler. Fabrikken vokste mye på 1900-tallet og ble en av de største industribedriftene i byen, med ca. 4000 ansatte på begynnelsen av 1970-tallet. Kabelproduksjonen på Haraldrud opphørte i 1992, men kabeldelen av bedriften er blitt en del av Nexans-konsernet.

Fabrikken etablerte seg på eiendommen til Mellom Hovin gård på Haraldrud, men ingen av gårdsbygningene er bevart i dag. Fabrikkanlegget består av en stor bygningsmasse utviklet over flere tiår, tegnet av arkitektene Erling Nielsen, Magnus Poulsson, Ove Bang, Georg Christian Eliassen, Andreas Bjercke, Birger Lambertz-Nielssen, Einar Arnborg, Erling Viksjø, Håkon Kragerud, Ullring og Hernichous. Den eldste delen av anlegget består av en administrasjonsbygning, portbygning og fabrikkbygning i tegl, oppført i perioden 1916–1919. Det ble anlagt jernbanespor inn på fabrikkområdet, i Kabelgata, slik at fabrikken ble koblet på Alnabanen. Fabrikken ble bygget om og utvidet flere ganger i perioden 1930–1970. Det ble blant annet oppført et høyspenningslaboratorium og en sidebygning med kontorer og laboratorier i 1947, en ny lagerbygning i 1948, en ny kontor- og fabrikkbygning i 1957 og en ny ledningsfabrikk i 1962. Administrasjonsbygget i naturbetong, tegnet av Erling Viksjø, ble oppført i 1967.

PEX-tårnet, også omtalt som STK-tårnet, ble oppført etter tegninger av arkitekt Håkon Kragerud på 1960-tallet, og ble tatt i bruk i 1969. Tårnet er 67 meter høyt og består av 11 etasjer samt kjeller. Det er oppført i betong, men er i dag kledd med plater. Tårnet er også kjent som Alcatel-tårnet etter at Alcatel overtok fabrikken i 1987, og som Oxer-tårnet etter dagens eiere.

PEX-tårnet var et såkalt ekstrudertårn for plastisolerte høyspentkabler. PEX er en tverrbundet polyetylen kabel, og var et nytt produkt som Standard Telefon- og Kabelfabrikk var blant de første å benytte seg av i Europa. Dette er en tykk plastfolie som ble benyttet som isolasjon på kablene. For å unngå at plastfolien skulle sige, noe en kunne risikere ved en horisontal produksjonslinje, ble kabeltårnet oppført for at en kunne påføre isolasjon på kablene vertikalt (vertikal produksjonslinje). Arkitektene Ullring og Hernichous sto for ombygging av tårnet i 1978. Da ble tårnet bygd på og grunnflaten utvidet. Det ble også installert en ny isoleringslinje for PEX-kabler i den nye delen av tårnet, mens den gamle linjen ble bygd om til en gummiisoleringslinje.¹⁴⁷

*

Byantikvaren i Oslo har vurdert fabrikkkanlegget til å ha verneverdi. I kulturminnegrunnlaget for Kabelgata fra 2009 og i kulturminnegrunnlaget utarbeidet i forbindelse med den strategiske planen for Hovinbyen i 2015, omtaler byantikvaren at anlegget formidler arbeider-, teknologi- og industrihistorie og

¹⁴⁷ Denne presentasjonen bygger på flere kilder; Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*; Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Kabelgaten* (Oslo: Byantikvaren i Oslo/Groruddalssatsingen, 2009); Selskapet Oslo byes vel, *Oslo byleksikon*; Bjørn Bjørhovde, *Litt av en historie* (Oslo: Alcatel STK, 1990).

industriarkitektur fra flere epoker. Kabelgata blir trukket fram som et viktig historiefortellende element, ettersom gata var et viktig kommunikasjonsledd i fabrikkområdet. I tillegg omtales bygningsrekka langs med Kabelgata fram som viktig å ivareta for å opprettholde helheten i gata.¹⁴⁸ PEX-tårnet ble imidlertid vurdert til å ha lav verneverdi, men det ble bemerket at tårnet «(...) er med sin høyde og beliggenhet et viktig landemerke i Groruddalen, og bør ivaretas som det.»¹⁴⁹

Eiendommen er i et område med verneverdi i ytre by i henhold til temakart T5 for kulturminnevern (datert 04.03.2015) i kommuneplanens arealdel, men selve tårnet er utenfor dette området. Enkelte av de andre fabrikkbygningene er regulert til bevaring. Administrasjonsbygget, høyspenningslaboratoriet og portbygningen er regulert til bevaring gjennom plan- og bygningsloven. I motsetning til Petersborghuset er altså PEX-tårnet ikke formelt vernet.

Fra kabler til kultur

Oxer Eiendom kjøpte eiendommen med den tidligere kabelfabrikken på 55 mål (Kabelgata 1-39) i 1997. I utgangspunktet var hensikten å transformere industriområdet til bolig og næring. Dette gjelder stadig, men de siste årene har det kommet inn en satsing på kultur, som ikke var en del av de opprinnelige planene til Oxer Eiendom. Den nye bruken av kabeltårnet som et kulturtårn inngår som en del av dette transformasjonsprosjektet. Prosjektet omtales både som et kulturtårn, en kulturarena og en kulturfabrik.

Arkitektkontoret Helen & Hard ble engasjert av Oxer Eiendom for å transformere kabeltårnet til et kulturtårn. Det ble søkt Plan- og bygningsetaten i Oslo kommune om et midlertidig tiltak, med en varighet på 10 år, i 2017. Det ble søkt om bruksendring av tårnet, og til å bygge om tårnet til publikumsrettet virksomhet og variert bruk primært rettet mot kreative yrker, kunst, musikk og gallerivirksomhet. I søknaden heter det at «Det midlertidige tiltaket skal være en katalysator for utvikling på Økern ved at tårnet og plassen rundt blir en arena for etablering av kreative miljøer i et nytt kulturelt sentrum. Samtidig gis selve tårnet nytt liv og dette unike byggverket blir for første gang tilgjengelig for byens befolkning.»¹⁵⁰ Bruken av bygningen som et kulturtårn skal også bidra til, som informantene trakk fram i intervjuet, å utvikle en destinasjon og at området blir satt på kartet.

Det ble gitt rammetillatelse og igangsettingstillatelse for tiltaket i 2018, og Tårnet kulturarena åpnet i 2019. Tillatelsen til det midlertidige tiltaket har en varighet på 10 år. De fleste etasjene er tilrettelagt for fleksible løsninger slik at de kan tas i bruk som atelier og kontorer for kulturnæringsaktører. De øverste

Standard telefon- og kabelfabrikk fotografert i 1967. Kabeltårnet er oppført i betong.

Foto: Leif Ørnelund, Byhistorisk samling, Oslo Museum. Bildenr.: OB.Ø67/3155, hentet fra digitaltmuseum.no.

¹⁴⁸ Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Kabelgaten*, 17; Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*, 68.

¹⁴⁹ Oslo kommune, *Kulturminnegrunnlag for Kabelgaten*, 17.

¹⁵⁰ Helen og Hard, «Søknad om rammetillatelse» (redegjørelse 03.11.2017, dokumentnr. 201716792-1), 1, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201716792>.

etasjene har fasiliteter for sosiale samlinger og møter, som både kan benyttes av leietakerne og som kan leies ut til eksterne. De nederste etasjene er også tilrettelagt for publikumsrettet virksomhet.

Arkitektene har tatt vare på det industrielle preget til tårnet. I interiøret er den rå betongoverflaten eksponert og kombinert med nye materialer. Det er også tatt vare på elementer knyttet til kabelproduksjonen, slik som vaier, krok, stållemmer og trapper.

Tiltaket medførte fasadeendring, blant annet i form av utvidelse av noen vindusåpninger og etablering av noen nye utsparinger i fasaden for å forbedre dagslysforholdene i etasjene, etterisolering av fasader og ny fasadekledning (platekledning), etablering av utvendig rømningstrapp og rømningsdører. Det ble også tilrettelagt for uteservering på bakkeplan, i tilknytning til tårnet.

Det midlertidige tiltaket inngår som en del av byutviklingen i området. Transformasjonen av fabrikkområdet skal bidra til å gjøre Økern-området til et tyngdepunkt og «det kulturelle hjertet» i Hovinbyen.¹⁵¹ Utviklingen av Kabelgata som «et kulturelt kraftsentrum» i Hovinbyen vil være et tilskudd til den mer kommersielle utviklingen på Økern. Oxe Eiendom har engasjert arkitektkontoret A-lab og strategiselskapet Natural State i forbindelse med transformasjonen av fabrikkområdet (Kabelgata).¹⁵² Natural State, i samarbeid med A-lab, utviklet i 2016/2017 en kulturnæringsstrategi for området i forbindelse med reguleringsplanen for området.¹⁵³ Her går det fram at det midlertidige tiltaket skal sette startskuddet for utviklingen av området og aktivisere tårnet og uteplassen.

At det midlertidige tiltaket skal bidra til områdemodning og identitetsbygging i påvente av reguleringsplanen for området, er også noe Plan- og bygningsetaten i Oslo kommune legger vekt på i sin begrunnelse for vedtaket om rammetillatelse i 2018: «(...) å initiere en ønsket transformasjon av Haraldrud fra et bilbasert område med arealekstensiv næring og industri til et mer bymessig byområde med andre steds kvaliteter. Det langsiktige målet er å bygge en ny identitet rundt Haraldrud, slik at området oppfattes som et godt sted å være og slik at Kabelgaten blir et viktig og vitalt møteplass for hele Hovinbyen. (...)» og at «Det er en stor fordel at dette området, som er egnet for et slikt prosjekt, kan benyttes midlertidig til områdemodning og identitetsbygging ved å tilrettelegge tårnet for ny bruk i påvente av at den pågående reguleringsplanen blir behandlet og vedtatt. Den endrede bruken av tårnet og uteområdet ivaretar også et politisk ønske om en midlertidig bruk slik som omsøkt da Byrådet angir i sin byrådserklæring at *'Byrådet vil føre en kommunal arkitekturpolitikk som gir rom for utprøvende og utfordrende prosjekter innen arkitektur og byrom, og som har tydelige mål for klima, estetikk og livskvalitet. Byrådet vil åpne for bruk av offentlig rom til kunst- og kulturprosjekter i både organiserte og uorganiserte former, og aktivt bruke midlertidighet som et verktøy i byutviklingen.'*»¹⁵⁴

¹⁵¹ Kabelgata er omtalt som det kulturelle sentrum og som et kulturelt hjerte av Hovinbyen, bl.a. Lars-Petter Pettersen og Einar K. Holte, «Kulturtårnet i Kabelgata,» *Urbact Hovinbyen* (Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2018), 65–67.

¹⁵² A-lab vant en begrenset arkitektkonkurranse/idekonkurranse om utviklingen av området i 2016 og arbeider med reguleringsplanen (detaljregulering) for området, mens Natural State har bistått i å utarbeide en kulturnæringsstrategi; Oxe Eiendom, «Oxe Eiendom har kåret en vinner – A-lab vant idekonkurransen for Kabelgaten 1-39, Økern.» Publisert 22.01.2016. <https://www.oxer.no/oxer-eiendom-har-karet-en-vinner-a-lab-vant-idekonkurransen-for-kabelgaten-1-39-okern/> (besøkt 30.11.2021).

¹⁵³ Kulturnæringsstrategi tilgjengelig via Natural State, «Tårnet Kulturarena – Sustainable placemaking focusing on city life activity and culture.» <https://naturalstate.studio/work/tarnetkulturarena> (besøkt 30.11.2021).

¹⁵⁴ Plan- og bygningsetaten, «Rammetillatelse (tidsbegrenset) – Kabelgaten 19» (brev 05.02.2018, dokumentnr. 201716792-8), 2, 7, tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201716792>.

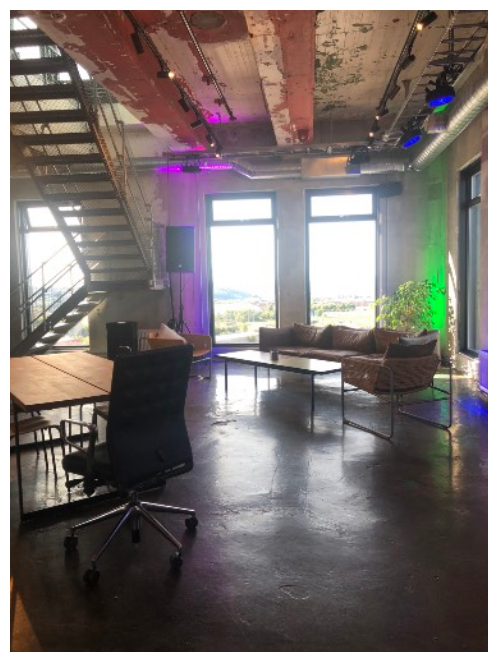
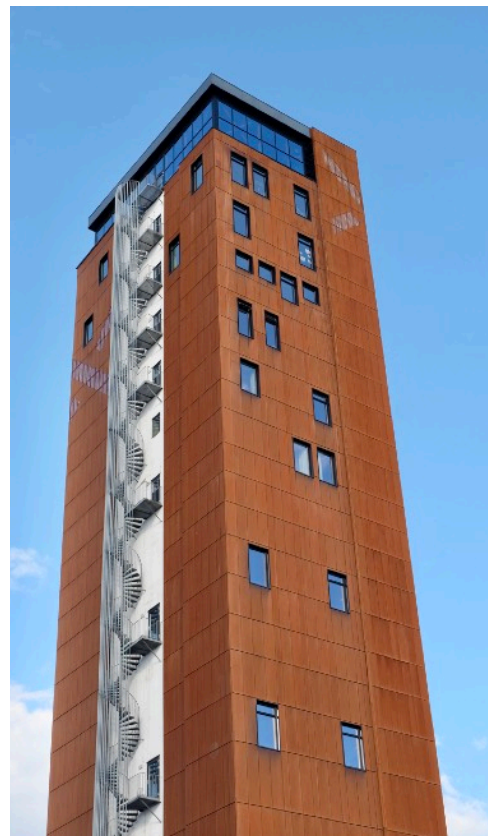
Faktaboks

Adresse: Kabelgata 51, gnr 122 bnr 431, bydel Bjerke

Prosjekt: Bygning fra 1960-tallet åpnet som Tårnet kulturarena i 2019

Eier: Oxe Eiendom

Arkitekt: Helen & Hard

Bilde øverst til venstre: Gateparti, sett fra innkjøringen til fabrikkområdet fra sørvest.

Bilde øverst til høyre: Nærbilde av fasaden til kabeltårnet. Tårnet har fått ny fasadekledning, samt at det er foretatt noen utsparringer i fasaden for å forbedre dagslysforholdene og for å etablere rømningsveier.

Fotografiene midt på siden viser noen partier av Kabelgata.

Bilder, nederst: Interiørbilder. Den rå betongoverflaten er eksponert i interiøret.

5.3 Noen oppfatninger av sosial bærekraft

Et utvalg informanter som har arbeidet med de to prosjektene, ble spurt om hva de legger i begrepet sosial bærekraft. Dette er viktig ettersom det er byutviklingsaktører som dem som overfører begrepet fra et planfaglig prinsipp til en urban praksis. En av informantene svarte at sosial bærekraft handler «(...) om å alltid sette menneskene først i by-/steds- og nabolagsutvikling: 1) Gode og inkluderende nabolag, 2) Bra opplevd bokvalitet for alle og 3) Gode fysiske oppvekstvilkår.» En annen svarte at «Det handler om å skape steder som skal være en berikelse for mennesker, være bestandige og tåle tidens tann. Å legge til rette for menneskelig interaksjon og engasjement.» En tredje mente at «Det aller viktigste er at det skal være et godt sted å være for alle. Det skal være tilgjengelig og inkluderende. Det må ha rause arealer for å få en positiv opplevelse. Du trenger møteplasser, både formelle og uformelle. (...)» Lignende svarte en fjerde informant: «Utvikle og forme et nabolag der folk kan møtes på tvers av etnisitet, alder, kjønn, funksjonsevne og sosiale lag. Utvikle en destinasjon som gir økt livskvalitet.» Og at «(...) Vi må tenke helhetlig, inkludere nabolag, i tillegg til å ha stort fokus på brukerne. Involvering av brukere og beboere – både fremtidig og nåværende. Tørre satse for å skape en identitet.»

Selv om dette er en liten studie, gjenspeiler svarene fra informantene inntrykket fra den akademiske litteraturen presentert i kapittel 2. Både litteraturstudien og den kvalitative studien viser at det ikke er innarbeidet en bestemt definisjon av begrepet sosial bærekraft – en opererer ikke med en felles begrepsdefinisjon. Informantenes svar gjenspeiler også funnene i litteraturstudien, ved at svarene deres uttrykker at sosial bærekraft handler om å sette mennesket i sentrum og å skape gode omgivelser for menneskene. Allikevel kan en si at svarene er noe springende og ikke nødvendigvis tydelige på hva en legger i begrepet mer konkret.

Svarene demonstrerer i grunnen noe av hovedutfordringen ved begrepet sosial bærekraft: Det er et svært omfattende begrep, og dermed vanskelig å håndtere, og dessuten veldig optimistisk. Særlig ambisjonen om å skape «et godt sted for alle» er jo bortimot umulig å oppfylle i praksis, ettersom det alltid vil være stor uenighet om hva som er bra, avhengig av faktorer som alder, kjønn, sosial bakgrunn, økonomiske forutsetninger og så videre. Dette urbane dilemmaet skildres blant annet av den amerikanske sosiologen Richard Sennett, som hevder at byer består av et sammensurium av motsetninger, uenigheter og konfliktlinjer.¹⁵⁵ Han argumenter derfor imot idéen om et absolutt fellesskap bygd på enighet og forståelse for hverandre. Det beste en kan håpe på, mener Sennett, er gjensidig aksept for at andre ikke liker det samme som en selv. Bylivet er per definisjon polyfont, og nettopp derfor går det ikke an å skape steder som er «gode for alle». Likevel går dette ofte igjen i overordnede byvisjoner, særlig når sosial bærekraft figurerer som et av hovedprinsippene.

På bakgrunn av Sennett sine perspektiver er det derfor ikke særlig overraskende at jeg ikke finner noen «blueprint definition» av begrepet sosial bærekraft i intervjumaterialet mitt. Det understreker snarere noe av utfordringen ved å skulle oppnå sosial bærekraft i byutviklingen. Uten en klar eller omforent forståelse av begrepet og dets meningsinnhold, kan det bli utfordrende å operasjonalisere i praksis. Samtidig, som Sennett minner oss om, vil det faktisk være umulig å komme fram til en omforent forståelse, siden oppfattelsen av byens realitet er så forskjellig fra person til person. Det er via dette tilsynelatende uløselige paradokset at diskusjonen om sosial bærekraft virkelig drar seg til: Begrepet må smalnes inn for å kunne brukes, men det må også ha et betydelig element av fleksibilitet for å kunne treffe ulike målgrupper i forskjellige sammenhenger. Til sammenligning vil det alltid være enklere å innføre bærekraft

¹⁵⁵ Richard Sennett, *Building and Dwelling: Ethics for the City* (London: Penguin Books, 2018).

i form av praktiske miljøtiltak, som bedre avfallshåndtering og flere sykkelfelt, selv om effekten av slike tiltak også vil preges av ulike holdninger blant innbyggerne. Denne type miljøtiltak er også lettere å måle gjennom objektive indikatorer som er konkrete og kvantifiserbare. Den sosiale bærekraftsdimensjonen må derimot måles gjennom et bredt spekter av indikatorer, både objektive og subjektive, som omtalt i kapittel 2. Siden sosial bærekraft både er mer utfordrende å konkretisere og å måle, sammenlignet med miljømessig og økonomisk bærekraft, forsterkes utfordringen med å skulle håndtere og balansere sosial bærekraft opp imot de andre to bærekraftsdimensjonene i byutviklingen.

Det er altså ikke sikkert at sosial bærekraft har blitt et mindre svevende begrep de siste årene. Men sosial bærekraft synes i alle fall å få mer oppmerksomheten enn tidligere, noe som kan føre til at det dukker opp i stadig flere varianter. Det vil i så fall være et skritt mot å konkretisere det, samtidig som det får lov å anta ulike former prosjekt for prosjekt.

På spørsmål om informantene opplever at sosial bærekraft tillegges større vekt i dagens byutvikling, uttrykte flertallet at de opplever at det er mer oppmerksomhet om dette temaet i dag. Samtidig ble det bemerket at en ikke nødvendigvis har svaret på hvordan det skal løses i byutviklingen: «Sosialt bærekraftig stedsutvikling er noe alle streber etter. Det er mange i bransjen som snakker om sosial bærekraft, men hva vil det egentlig si rent konkret og i valg av tiltak?» Flere viste til at det testes ut en del piloter for å prøve å finne vei i bærekraftsarbeidet. En av informantene uttalte: «Det er ikke et blaff. Det er noe alle prøver å finne ut av hvordan de skal svare på. For eksempel dette med tredje boligsektor som er satt på agendaen, bolig mangfold osv. som vi ikke helt har funnet gode modeller for hvordan vi kan løse både kommersielt og utviklingsmessig.»

Ut fra dette kan det foreløpig konkluderes med at det famles, prøves og testes, uten at det har blitt etablert noen definitive måter å gjøre det på i byutviklingen. Selv om dette nok kan oppleves krevende og frustrerende, vil det nok alltid være et element av usikkerhet og utprøving hva sosial bærekraft angår. Hver prosess betinges av de til enhver tid rådende sosiale forholdene, det fysiske rammeverket, økonomiske betingelser og mange andre faktorer som ikke kan forhåndsprogrammeres.

En x-faktor som kommer i tillegg er idealet om utstrakt medvirkning, som igjen drar i to retninger: Mer kompleksitet og polyfoni, men også konkrete forsøk på å lage prosesser der innbyggernes oppfatninger og preferanser kommer til uttrykk og får et avtrykk i byutviklingen. Dette skal jeg se nærmere på i neste kapittel.

Sosial bærekraft gjennom medvirkning

Inkludering, myndiggjøring og demokrati er noen av begrepene som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen. Prosesser som sikrer medvirkning og demokratisk byutvikling er derfor viktig for å bidra til sosial bærekraft. I dette kapitlet drøfter jeg sosial bærekraft gjennom medvirkning, med utgangspunkt i nabolagshuset på Ensjø. I drøftingen trekker jeg blant annet inn begrepene «urbs» og «civitas», byen som fellesskapsarena og hvordan eksisterende bygninger kan brukes slik at de svarer på behov i sivilsamfunnet.

6.1 Noe mer enn et teknisk krav

Reguleringsplanen for Tiedemannsbyen på Ensjø hadde som nevnt ikke et eksplisitt fokus på sosial bærekraft. Gjennom å ta i bruk Petersborghuset som et nabolagshus – og ikke minst prosessen for å utvikle prosjektet – kan en si at det er oppnådd større sosial bærekraft i byutviklingsprosjektet Tiedemannsbyen enn hva den opprinnelige reguleringsplanen la til rette for. Jeg vil begrunne dette med at det er valgt en bruk av bygningen som svarer på behovene til nabolaget, og fordi behovene er kommet fram gjennom en prosess som har inkludert og aktivisert nabolaget. I tillegg belyser prosjektet hvordan sosial bærekraft ikke bare er en tilstand, men også kan forstås som en prosess; Nabolaget er selv med på å utvikle et livsforbedrende lokalsamfunn gjennom at det har et medansvar for driften av nabolagshuset.

Jeg vil dvele litt ved medvirkningen i prosjektet gjennom å trekke inn begrepene «urbs» og «civitas», og drøfte hvordan medvirkning kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen. Jeg vil gjøre dette fordi sosial bærekraft ikke kun kan behandles som et teknisk krav som kan sikres gjennom endrede krav og regler, eller som kan programmeres inn i byutviklingen på samme måte som for eksempel energi-, miljø- og støykrav. Sosial bærekraft må derimot, mener jeg, håndteres gjennom prosesser som bidrar til inkludering og sikrer demokratisk byutvikling.

6.2 Byen som urbs og civitas

De latinske begrepene «urbs» og «civitas» kan beskrive hva en by er. Begrepet «urbs» refererer til *den fysiske byen*, det vil si byen som fysisk form. Bystrukturen, arkitekturen og infrastrukturen legger de fysiske romlige rammene til en by. Begrepet «civitas» referer på sin side til *bysamfunnet*, det vil si de sosio-kulturelle aktivitetene som finner sted i byen. Aktivitetene er både formelle og uformelle. Det er fusjonen av «urbs» og «civitas» – og den gjensidige tosidigheten – som utgjør byen (se illustrasjon 4).¹⁵⁶ I tillegg brukes ofte gjerne begrepet «polis» for byen som demokratisk system, som gir et styringsperspektiv på byutviklingen.¹⁵⁷

Gjennom å forstå en by både som «urbs» og «civitas» settes to sentrale innfallsvinkler til hva en by er i sammenheng og i et avhengighetsforhold til hverandre; Bysamfunnet påvirker den fysiske byen slik den fysiske byen påvirker bysamfunnet. De fysiske og sosiale aspektene av en by er således gjensidig avhengige av og påvirker hverandre. Med en slik forståelse blir byutvikling dermed ikke bare noe som handler om å bygge fysiske strukturer, men også å utvikle et bysamfunn. En slik forståelse av hva en by er,

¹⁵⁶ Børrud og Røsnes, *Prosjektbasert byutvikling*, 25, 142-157.

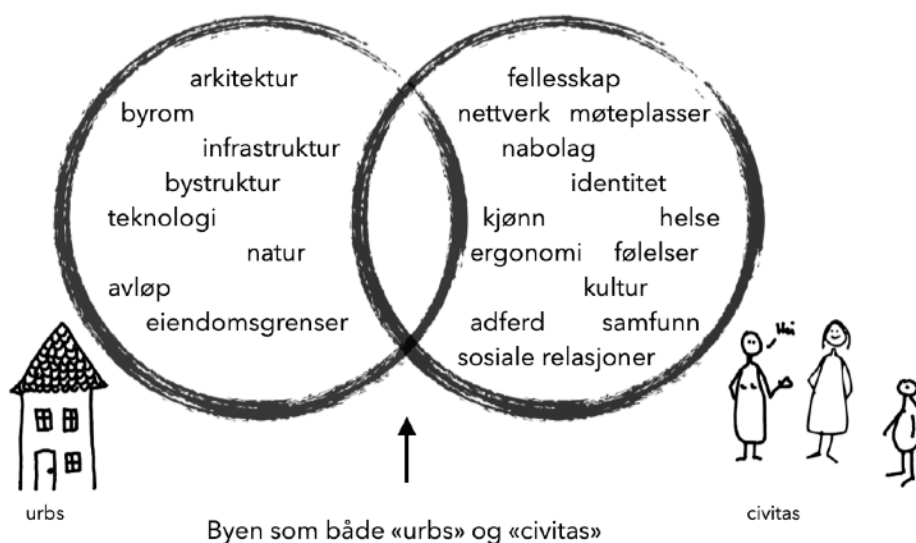
¹⁵⁷ Haarstad et al., «Nordic Responses to Urban Challenges of the 21st Century,» *Nordic Journal of Urban Studies* vol. 1, nr. 1 (2021): 12, doi:10.18261/issn.2703-8866-2021-01-01.

gjør byer til flerdimensjonale størrelser og komplekse fenomen.¹⁵⁸ Derfor er også urbanisme et komplekst fagområde som krever en tverrfaglig tilnærming.

Den spanske arkitekten Ildefonso Cerdà regnes som den første som knyttet de to innfallsvinklene sammen til en helhetlig forståelse av hva en by er. Hans holistiske tilnærming til byutvikling – blant annet uttrykt i publikasjonen *Teoría General de la Urbanización* (1867) – har hatt stor påvirkning på urbanisme som fagdisiplin.¹⁵⁹

For å tegne et bilde av hvordan den fysiske og sosiale siden av byen henger sammen, kan vi bruke den amerikansk-kanadiske urbanisten Jane Jacobs sitt bilde av bylivet som en gateballett (street ballet). Gateballetten skapes av interaksjonene mellom menneskene og deres daglige gjøremål i byrommet, men hvordan balletten utspiller seg påvirkes av den fysiske utformingen, blant annet av om byrommet oppleves trygt:

(...) This order is alle composed of movement and change, and although it is life, not art, we may fancifully call it the art form of the city and liken it to the dance – not a simpleminded precision dance with everyone kicking up at the same time, twirling in unison and bowing off en masse, but to an intricate ballet in which the individual dancers and ensembles all have distinctive parts which miraculously reinforce each other and compose an orderly whole. The ballet of the city sidewalks never repeats itself from place to place, and in any one place is always replete with new improvisations.¹⁶⁰

Illustrasjon 4:

Byer er komplekse fenomen som både består av de fysiske strukturene og bysamfunnet. Illustrasjonen viser noen av begrepene som kan knyttes til «urbs» og «civitas».

¹⁵⁸ Jonny Aspen og John Pløger, *Den vitale byen* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015), 20; Børrud og Røsnes, *Prosjektbasert byutvikling*, 130.

¹⁵⁹ A. Soria y Puig (red.), *Cerdà: The Five Bases of the General Theory of Urbanization* (Barcelona: Electa, 1999); Michael Neuman, «Ildefonso Cerdà and the Future of Spatial Planning: The Network Urbanism of a City Planning Pioneer,» *The Town Planning Review* vol. 82, nr. 2 (2011): 117–143, doi:10.3828/tpr2011.10.

¹⁶⁰ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Random House, 1961), 50.

Flere forskere har pekt på at det er et misforhold mellom de to dimensjonene i dagens byutvikling. Blant annet har den tidligere nevnte Sennett påpekt at dagens byutvikling har feilet i å utvikle byer som tilfredsstillende menneskers psykologiske behov i boka *Building and Dwelling: Ethics for the City* (2018). Sennett benytter de franske begrepene «ville» og «cité», som tilsvarer «urbs» og «civitas», og forklarer at det er en utfordring at disse dimensjonene ikke er bedre koblet i byutviklingen. Han bruker et bilde av et sneglehus for å argumentere for at de fysiske omgivelsene ikke må reduseres til kun å forstås som fysiske strukturer: «The English phrase 'built environment' doesn't do justice to the idea of the ville, if that word 'environment' is taken to be the snail's shell covering the living urban body within. Buildings are seldom isolated facts.»¹⁶¹ Tilsvarende har den nederlandsk-amerikanske sosiologen Saskia Sassen poengtert at byen som kompleks organisme, bestående av både fysiske og sosiale strukturer, undertrykkes dersom byen kun forstås økonomisk-politisk, og argumenterer for en byutvikling som tar innover seg mangfold og kompleksitet:

Cities are complex systems. But they are incomplete systems. In this incompleteness lies the possibility of making – making the urban, the political, the civic. The city is not alone in having these characteristics, but these characteristics are a necessary part of the DNA of the urban – cityness. Every city is distinct and so is each discipline that studies it. And yet, if it is to be a study of the urban, it will have to deal with these key features: incompleteness, complexity, and the possibility of making.¹⁶²

Norske planforskere har også løftet fram denne problematikken, og påpekt at ettersom plan- og bygningsloven er tuftet på den fysiske arealplanleggingen (urbs), er de juridiske virkemidlene i loven mer knyttet til arealplanlegging enn til å ivareta andre samfunnshensyn som for eksempel folkehelse og klima.¹⁶³ Prosjektet EVAPLAN – som i perioden 2014–2018 har evaluert om plan- og bygningsloven av 2008 fungerer etter intensjonene – har pekt på dette som en utfordring, og har tatt til orde for at loven bør ha bedre kobling mellom «urbs» og «civitas». De bruker lokalisering av sykehus som et eksempel på å forklare forholdet mellom de to dimensjonene, og hvor sammenvevd de fysiske strukturene og bysamfunnet er. Å lokalisere og bygge et sykehus handler ikke bare om en bygning (urbs), men «(...) må sees på som et arbeidssted som er dypt innvevd i et bysamfunn, som tjenestetilbud for brukere og pårørende, og hvor ansatte, brukere og pårørende igjen er potensielle kunder for handelen i området, innvirker på bylivet etc.»¹⁶⁴

Den sosiale bærekraftsdimensjonen har vært tillagt mindre vekt i samfunns- og arealplanleggingen, og de norske planforskerne argumenterer for at det er behov for bedre redskap for å sikre sosial bærekraft.¹⁶⁵ De argumenterer for at det bør legges til rette for et større mangfold i planprosessene, utvikles normative rammer som bidrar til bærekraftige, mangfoldige og rettferdige samfunn, samt at det er behov for et stedssensitivt og stedsoppmerksomt blikk som ivaretar det særegne ved et sted, og som

¹⁶¹ Sennett, *Building and Dwelling*, 2.

¹⁶² Saskia Sassen, «Does the City Have Speech?» i *Emergent Urbanism: Urban Planning & Design in Times of Structural and Systemic Change*, red. Tigran Haas og Krister Olsson (Farnham: Ashgate Publishing, 2014), 133.

¹⁶³ Hanssen et al., «En operativ lov», 486.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Hege Hofstad, «Folkehelse – proaktivt grep i pbl. 2008, hva er status ti år etter?» i *Plan- og bygningsloven – en lov for vår tid?*, red. Gro Sandkjær Hanssen og Nils Aarsæther (Oslo: Universitetsforlaget, 2018), 223–242; Hanssen et al., «En operativ lov?», 496.

er bevisst det som skaper tilhørighet og samhørighet i et lokalsamfunn.¹⁶⁶ Dette understreker også behovet for bedre kobling mellom «urbs» og «civitas» i arealplanleggingen – at et sted ikke bare handler om det fysiske stedet, men også handler om hvordan mennesker erfarer et sted. For å få til dette peker planforskerne blant annet på medvirkningsprosesser som inkluderer sivilsamfunnet i byutviklingen.

I dagens planlegging er det lettere å regulere offentlige rom og møteplasser enn «(...) å sikre at det sosiale livet faktisk vil spille seg ut på disse flatene.»¹⁶⁷ Et annet relevant innspill i debatten om å sikre sosial bærekraft i byutviklingen, er derfor forslaget om å innføre «sosial overflatefaktor» som et verktøy. Byplanlegger og antropolog Tord Bakke søker med sitt innspill å koble det abstrakte begrepet sosial bærekraft til den fysiske planleggingen.¹⁶⁸ Han foreslår å innføre sosial overflatefaktor – som skal følge samme mønster som blågrønn faktor/grønn overflatefaktor som allerede er innarbeidet i planpraksis – slik at plan- og byggetiltak vurderes ut ifra hvor godt de bidrar til faktorer som sosial samhandling, fellesskap, trivsel, aktivitet og rekreasjon. På den måten vil de «myke» verdiene som knyttes til sosial bærekraft, bli synliggjort i den fysiske planleggingen og vurdert slik andre kvantifiserbare elementer blir vurdert i dag. På den måten skal en kunne sikre at det blir innarbeidet et minimum av tiltak som er viktige for sosialt robuste samfunn, ifølge Bakke.

Perspektivene over illustrerer at sosial bærekraft ikke er sikret godt nok i dagens byutvikling. Det handler blant annet om at det ikke er godt nok sikret i lovverket og at det ikke finnes klare nok verktøy når ideelle prinsipper skal omsettes til praksis. En er derfor avhengig av at byutviklingsaktører selv tar initiativ til prosjekter og prosesser som kan styrke den sosiale bærekraftsdimensjonen – utover de formelle kravene i plan- og byggesaksprosessene. I utviklingen av nabolagshuset var det nettopp eiendomsutvikleren selv som la til rette for en prosess som inkluderte nabolaget underveis i arbeidet forut for den formelle søknadsprosessen til kommunen. Eksempelet gir samtidig en erkjennelse av at selv om det er mer oppmerksomhet på sosial bærekraft i dagens byutvikling, og det nå finnes flere gode enkeltprosjekter, er det ikke gjort endringer i loven som stiller nye krav til prosessene. Det er sårbart og er en fare for at alt snakket om sosial bærekraft bare blir tomme ord, som en av informantene reflekterte over i intervjuet: «Men så lenge prosessene i planarbeid ikke endrer seg så forblir det ofte – ord. At noen utbyggere nå har enkeltprosjekter for å utvikle nye og mer sosiale boligmodeller vil neppe endre de store utviklingsprosjektene.»

6.3 Byen som fellesskapsarena

Forståelsen av byen som både «urbs» og «civitas» belyser at bygninger er mer enn fysiske strukturer. Ut ifra en slik forståelse, mener jeg, at bruk og prosess er relevante faktorer for å forstå hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen. Hvordan bygninger brukes har betydning for bysamfunnet. Det samme har prosesser som inkluderer sivilsamfunnet. Inkluderende medvirkningsprosesser er ikke bare nyttig når en skal utrede hva eksisterende, tomme bygninger kan brukes til slik at de svarer på behov i lokalsamfunnet. Det er også viktig i byutviklingen generelt da det kan

¹⁶⁶ Torill Nyseth, Anniken Førde og Jørn Cruickshank, «Fra attraktive steder til omtentksom by- og stedsutvikling – implikasjoner for planlegging?» i *Plan og samfunn: System, praksis, teori*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen, (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018), 267–285; Hanssen et al., «En operativ lov?», 496.

¹⁶⁷ Hofstad, *Sosialt bærekraftige lokalsamfunn*, 50.

¹⁶⁸ Tord Bakke, «Sosial overflatefaktor – metodikk for å oppnå sosialt bærekraftig stedsutvikling,» *Plan*. Sist oppdatert 23.08.2018. <https://plantidsskrift.no/artikkel/sosial-overflatefaktor-metodikk-for-a-oppna-sosialt-baerekraftig-stedsutvikling/> (besøkt 30.11.2021).

knyttet til flere faktorer som er av betydning for den sosiale bærekraftsdimensjonen. Som vist i kapittel 2 er rettferdighet, inkludering og lik tilgang til ressurser og goder noen av begrepene som knyttes til sosial bærekraft. Da snakker en altså om de helt overordnede prinsippene som ofte legges til grunn for demokratisk byutvikling og samfunnsplanlegging.

Å ta medvirkning på alvor er en generell utfordring i byutviklingen. Jeg har tidligere pekt på at de entreprenørpolitiske strategiene er blitt kritisert for å være mer innrettet mot markedets behov enn innbyggernes behov. Medvirkningsprosesser som inkluderer sivilsamfunnet kan nettopp få fram flere stemmer i byutviklingen slik at lokalsamfunnets behov blir hørt og får et avtrykk i byutviklingen. Det kan gi en motvekt til diskursen om den attraktive byen og markedskreftene som lett kan gi sosiale skjevheter og marginalisere deler av befolkningen.¹⁶⁹ Sosiologene Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora presenterer i antologien *Bysamfunn* (2019) perspektiver til å skulle møte byen «nedenfra» – sett fra bysamfunnet – for å møte utfordringer som fremmedgjøring, marginalisering og ekskludering.¹⁷⁰ Antologien viser hvordan en sosiologisk tilnærming til byutviklingen kan bidra til en økt bevissthet om sammenhengen mellom det sosiale og det fysiske.

De siste fem til ti årene, har slike forhold også blitt tettere knyttet opp mot diskusjoner om kulturminner, gjenbruk og transformasjon av eksisterende bygninger. Det handler ikke lenger kun om god antikvarisk praksis, men om å skape et engasjement hos dem som skal eie, forvalte og utvikle historiske bygninger og anlegg.

Laurajane Smith, australsk arkeolog og professor i kulturarvstudier, ga allerede på begynnelsen av 2000-tallet et kritisk blikk på den tradisjonelle forståelsen av kulturarv. Hun argumenterer for at kulturarv er en kulturell prosess som lokalsamfunnet bør spille en aktiv rolle i å definere, verdivurdere og forvalte. Kulturarvens verdi skapes av brukerne, og hun argumenterer derfor for at eksperter/fagpersoner i større grad må forholde seg til lokalsamfunnet.¹⁷¹

En slik forståelse av kulturarven har åpnet for nye perspektiver på forvaltningen av kulturarven (verneteorier) og forholdet kulturarv – demokrati, som kan sies å ha blitt forsterket de siste årene. Denne vendingen kommer blant annet til uttrykk i internasjonale konvensjoner og styringsdokumenter. Faro-konvensjonen (2005), som Norge har ratifisert og som trådte i kraft i 2011, vektlegger nettopp kulturarvens betydning for menneskerettigheter og demokrati. Konvensjonen understreker blant annet behovet for at alle i samfunnet skal involveres i å definere og forvalte kulturarven.¹⁷² Det kommer også til uttrykk i miljø- og kulturpolitikken som vektlegger kulturarvens bidrag til å bygge demokratier gjennom å bygge opp om samhörighet, fellesskap, multikulturalisme og en bærekraftig utvikling.¹⁷³

I nyere akademisk litteratur drøftes også slike perspektiv. Mye av litteraturen vektlegger en forståelse av kulturarv som en prosess, og som relasjonelt avhengig av brukerne istedenfor at det forstås som noe

¹⁶⁹ Heidi Bergsli, Gro Sandkjær Hanssen og Beata Sirowy, «Byens offentlige rom som demokratiske arenaer,» i *Bysamfunn*, red. Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 37.

¹⁷⁰ Hilde Nymoer Rørtveit, Ida Maria Henriksen og Aksel Tjora, «Bysamfunnets realiteter og muligheter,» i *Bysamfunn*, red. Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 14.

¹⁷¹ Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (London: Routledge, 2006).

¹⁷² Europarådets rammekonvensjon om kulturarvens verdi for samfunnet – ETS 199 (Faro-konvensjonen), <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2005-10-27-106>.

¹⁷³ Torgrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen, «Heritage, Democracy and the Public - Nordic Approaches,» i *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches*, red. Torgrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen (Farnham: Ashgate, 2016), 2.

materielt som skal konserveres.¹⁷⁴ Løsningen kan være dialogbaserte vernestrategier, hvor kulturminneverdier balanseres opp mot verdiene til brukerne og lokalsamfunnet. Dette fordrer imidlertid at begge parter er villige til å inngå kompromisser.¹⁷⁵

Antologien *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches* (2016) tar opp hvordan kulturarv kan forstås som en demokratisk ressurs. At kulturarven kan spille en rolle i å skape omgivelser som bidrar til livskvalitet, både når det gjelder den fysiske og mentale helsen, inngår i dette, ifølge forfatterne. Forfatterne nevner blant annet at kulturarven kan bidra til å skape variasjon og tidsdybde i omgivelsene, hvilket kan styrke stedsidentiteten så vel som å øke nysgjerrigheten for fortiden og bevisstheten om omgivelsene og klimaendringene:

When, for instance, elements from the past are left standing side by side with her building structures they inspire reflection and awareness of what is happening to our environments and help build a sense of belonging to a place – they help to strengthen identity formation. A greater public awareness of climate change and environmental vulnerability instigates an awareness of the past contributes to shaping present living environment, for instance the reuse of buildings that have lost their original function.¹⁷⁶

6.4 Møteplasser og tredje plasser

Ved at Petersborghuset brukes som et nabolagshus og dermed får en rolle som en uformell og sosial møteplass i nabolaget, belyser rollen møteplasser og tredje plasser har i byutviklingen. De har en rolle i å bidra til tilhørighet og samhörighet, som jeg tidligere har vist at er noen av begrepene som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen.

Empiriske studier har vist at sosial kontakt mellom naboer krever felles aktiviteter eller legitimitet.¹⁷⁷ Nabolagshuset Petersborg fungerer i så måte som et interaksjonspåskudd gjennom at nabolaget ble involvert i utviklingen av prosjektet og involveres i driften, i tillegg til at nabolagshusets aktiviteter som nabodager, grillfester og strikketreff gir mulighet for at det skal kunne oppstå fellesskap og uformell kontakt mellom naboene.¹⁷⁸ Nabolagshuset fungerer dermed både som en passiar sone (hvor folk treffes i forbindelse med konkrete aktiviteter) og et passiar nav (hvor folkestrømmer møtes ved torget og

¹⁷⁴ Caitlin DeSilvey, Nadia Bartolini og Antony Lyons, «Living with Transformation,» i *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*, red. Rodney Harrison, Caitlin DeSilvey, Cornelius Holtorf, Sharon Macdonald, Ester Breithoff, Harald Fredheim m.fl. (London: UCL Press, 2020), 360; Se også bl.a. Caitlin DeSilvey, *Curated Decay: Heritage beyond Saving* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017) og Rodney Harrison, *Heritage Critical Approaches* (London: Routledge, 2013).

¹⁷⁵ Even Smith Wergeland og Tom Davies, «Sitter De komfortabelt? En medvirkningstime hos kulturminnepsykologen,» i «Forankring fryder: En bok om medvirkning i byutvikling og arkitektur», red. Kenneth Dahlgren, Timon Linderud og Knut Schreiner (Oslo: Universitetsforlaget, upublisert); Bokkapittelet drøfter hvordan grundige medvirkningsprosesser kan skape fleksible vernestrategier som sikrer fremtidig bruk mot at det foretas noen nødvendige endringer.

¹⁷⁶ Torgrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen, «Managing Heritage in the Service of the Public,» i *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches*, red. Torgrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen (Farnham: Ashgate, 2016), 300.

¹⁷⁷ Aksel Tjora, Ida Marie Henriksen, Torbjørn Fjærli og Ingeborg Grønning, *Sammen i byen. En sosiologisk analyse av urbane naboskap, nærmiljø og boligens betydning* (Trondheim: Tapir akademisk forlag, 2012).

¹⁷⁸ Aksel Tjora, «Byfellesskap som segmental-selektiv samhörighet,» i *Bysamfunn*, red. Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora (Oslo: Universitetsforlaget, 2019), 199–200.

gateaksene) i nabolaget.¹⁷⁹ Det legger grunnlag for samhørighet i nabolaget – at det kan oppstå valgte fellesskap eller samhørighet (forbund) fordi en har et felles mål eller deler et felles anliggende.¹⁸⁰

Offentlige plasser, uterom og parker har åpenbart stort potensial som inkluderende fellesskapsarenaer og demokratiske byrom. Selv om digitale verktøy gir muligheter for sosial kontakt, er ikke de fysiske møteplassene blitt mindre viktige i dagens byutvikling. De offentlige byrommene har fortsatt en viktig rolle i å skulle ivareta behovet for fellesskap og motvirke ensomhet og utenforskap. De er nødvendige for å ivareta «(...) både behov for fellesskap, for et vi og for hverdagslivets velvære. Slik kan ulike nivåer av tilhørighet til bysamfunnet, og en samhørighet, bidra til at en allmenn rett til byen styrkes.»¹⁸¹

Flere har løftet fram allment tilgjengelige møteplasser innendørs som vel så viktige for å bygge sosiale fellesskap som uterommene. Allment tilgjengelige møteplasser innendørs kan for eksempel være bibliotek, bystuer og urbane grendehus. Det kan også være skoler, tomme kontorbygninger og andre rimelige utleiefasiliteter i et nabolag, som gjør det mulig for folk i nærområdet å møtes for å drive med lavterskelaktiviteter som idrett, musikk og andre hobbyer. Slike arenaer kan være særlig verdifulle i vinterhalvåret, da parker og andre uterom ikke er like fristende. Petersborghuset er blitt omtalt som et eksempel på en bystue og et urbant grendehus som det trengs flere av.¹⁸² Informantene mine virker også å være opptatt av møteplasser, noe deres oppfatninger av sosial bærekraft i forrige kapittel gir et inntrykk av. En av informantene som hadde arbeidet med nabolagshuset uttalte: «Hvis en er så heldig å ha en slik perle som kan brukes av hele nabolaget, da er det noe med å se etter hva behovet er, hvordan kan en utvikle det over tid og hvilke modeller kan en se for seg som kan gjøre at det blir det tilbudet en ønsker å gi.»

Behovet for flere uformelle møteplasser innendørs er blitt knyttet opp mot ordskiftet om hva en kan fylle tomme bygninger med, som offentlige institusjoner har flyttet fra. De siste årene har flere kulturinstitusjoner flyttet fra kulturhistoriske bygninger, deriblant Nasjonalgalleriet på Tullinløkka, Museet for samtidskunst på Bankplassen, Munchmuseet på Tøyen og Deichmanske hovedbibliotek på Hammersborg. Det pågår også debatt om flytting av andre institusjoner slik som NRKs hovedkontor på Marienlyst, Veterinærhøgskolen på Adamstuen og Botsen på Grønland, hvilket reiser spørsmål om hvilket innhold bygningene som fraflyttes skal fylles med.

Viktigheten av møteplasser innendørs settes videre i relieff av det nordiske klimaet. Mens mye av forskningen tidligere har studert byrom og byliv med utgangspunkt i Middelhavsland, med mildt klima og årstider uten snø, har nyere akademisk litteratur belyst at byutviklingen i Norden må overveie kulde, mørketid og lite dagslys slik at byrommene skal kunne fungere som sosiale møteplasser gjennom hele

¹⁷⁹ Ibid., 200-201.

¹⁸⁰ Ibid., 197; Begrepet «forbund» bygger på Hermann Schmalenback sitt begrep «bund» (tysk) som definerer en form for fellesskap hvor folk velger å slå seg sammen.

¹⁸¹ Bergsli, Hanssen og Sirowy, «Byens offentlige rom som demokratiske arenaer», 41.

¹⁸² Bl.a. Roar Smelhus og Gro Sandkjær Hanssen, «Alt for mange bygg i Oslo står tomme mens behovet for møteplasser øker», *Vårt Oslo*. Publisert 04.12.2019. <https://vartoslo.no/gro-sandkjaer-hanssen-hele-oslo-lille-toyen-sykehjem/alt-for-mange-offentlige-bygg-i-oslo-star-tomme-mens-behovet-for-moteplasser-oker/108481> (besøkt 30.11.2021).

året.¹⁸³ Det er derfor behov for et spenn av ulike type offentlige byrom – deriblant møteplasser innendørs.¹⁸⁴

Den amerikanske sosiologen Ray Oldenburg lanserte begrepet tredjeplasser (the third place) for å få fram betydningen denne type møteplasser, som kommer i tillegg til hjemmet (the first place) og arbeidsplassen (the second place), har i byene.¹⁸⁵ Tredjeplasser kan for eksempel være kaféer, bokhandlere og barer – steder som gjerne er kjennetegnet av å være rimelige og tilgjengelige for ulike typer mennesker og samfunnslag. Et viktig trekk ved tredjeplassene er nettopp, ifølge Oldenburg, mangfoldet av ulike mennesker som befinner seg der: «Real third places contain a generous mix of people who happen upon a particular site for a variety of reasons. They do not pick the people they associate with in a real third place.»¹⁸⁶ Her ligger også kjernen i tredjeplassenes rolle i byutviklingen. I kontrast til hjemmet og arbeidsplassen, er tredjeplassene viktige arenaer for utvikling av fellesskap og forståelse for mennesker ulik en selv. Tredjeplasser «(...) is needed, one in which people from a diversity of backgrounds combine to expand one another's understanding of the world and, out of the bonds formed there, community takes root.»¹⁸⁷

¹⁸³ Federico Costamagna, Rebecca Lind og Olof Stjernström, «Livability of Urban Public Spaces in Northern Swedish Cities: The Case of Umeå,» *Planning Practice & Research* vol. 34, nr. 2 (2018): 131-148, doi:10.1080/02697459.2018.1548215.

¹⁸⁴ Ibid., 134.

¹⁸⁵ Ray Oldenburg, *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and other Hangouts at the Heart of a Community* (New York: Da Capo Press, 1999).

¹⁸⁶ Ray Oldenburg, «The Café as a Third Place,» i *Café Society*, red. Aksel Tjora og Graham Scambler (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 9.

¹⁸⁷ Ibid., 8.

Muligheter i det eksisterende

Siden stedsidentitet er et av begrepene som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen, er det relevant å se på hvordan eksisterende bygninger kan bidra til å utvikle steder med identitet. I dette kapittelet drøfter jeg hvordan det å tilnærme seg transformasjonsområder gjennom «*tabula plena*» kan bidra til dette. I løpet av de siste fire til fem årene har det nemlig skjedd en rykende faglig utvikling innenfor arkitektur og byutvikling, hvor bevaring og gjenbruk har fått en helt annen plass enn tidligere, mye takket være en mer tverrfaglig og sirkulær tilnærming til eksisterende bygninger. Drøftingen tar utgangspunkt i de to studieobjektene, men med størst vekt på kulturtårnet på Haraldrud.

7.1 Sirkulær økonomi – en mulighet for nytenkning

Sirkulær økonomi handler om å utnytte ressursene best og lengst mulig slik at en unngår at det genereres avfall.¹⁸⁸ Utgangspunktet er at et nytt produkt, når det først har blitt skarpt, skal brukes til sitt tiltenkte formål så lenge som mulig. Det stiller eksplisitte krav til varighet, både med tanke på materialkvalitet (produktet må ikke gå i stykker og helst kunne repareres hvis det allikevel skulle skje) og funksjonalitet (bruken må fortsette å være relevant i samfunnet). Hvis et produkt likevel ikke lenger tjener til eller kan brukes til sitt opprinnelige formål, skal ressursene kunne resirkuleres og tas i bruk til nye formål. På den måten skal behovet for å ta ut nye råvarer reduseres. Den sirkulære økonomien står dermed i kontrast til den lineære økonomien, som bygger på en bruk-og-kast-mentalitet og vekst for enhver pris (selv om veksten faktisk vil være til skade for virksomheten på lengre sikt, for eksempel ved at en bestemt råvare brukes opp).

Innen arkitektur og byutvikling handler sirkulær økonomi for eksempel om å designe og planlegge på en slik måte at en unngår, eller i alle fall minimerer, avfall og forurensning. Det handler også om at bygninger og byggematerialer er av god kvalitet slik at de kan brukes lenge og/eller lar seg gjenbruke. Byggsektoren har et stort potensial for å bli mer sirkulær ettersom den står for om lag 40 prosent av det globale energiforbruket og klimagassutslippene. Byggevarer utgjør en stor andel av sektorens utslipp. Sektoren «sluker» dessuten råvarer som sand og vann, ikke minst i framstilling av betong, verdens mest utbredte byggemateriale, som er en klimaversting. Problemene omfatter alle ledd av byggeprosessen (særlig når den involverer riving av eksisterende bygning) og videre drift av oppførte bygninger. Verst er det hvis bygningen til slutt rives og ender opp som avfall. Å bruke de eksisterende bygningene lengst mulig og å gjenbruke byggematerialene er derfor viktig for at byggebransjen skal bli mer sirkulær, og for at klimagassutslippene fra sektoren skal reduseres.¹⁸⁹ Det vil påvirke den miljømessige bærekraftsdimensjonen.

¹⁸⁸ Peter Lacy, Jessica Long og Wesley Spindler, *The Circular Economy Handbook: Realizing the Circular Advantage* (London: Palgrave Macmillan, 2020), 5–6; Presentasjonen av sirkulær økonomi bygger på flere kilder; Ellen MacArthur Foundation, «What is Circular Economy?» <https://ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview> (besøkt 30.11.2021); Ellen MacArthur Foundation, *Cities in the Circular Economy: An Initial Exploration* (Cowes: Ellen MacArthur Foundation, 2017), tilgjengelig via <https://ellenmacarthurfoundation.org/cities-in-the-circular-economy-an-initial-exploration>.

¹⁸⁹ Selamawit Mamo Fufa, Cecilie Flyen og Christoffer Venås, *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*, SINTEF Fag 68 (Oslo: SINTEF akademisk forlag, 2020), <https://hdl.handle.net/11250/2719890>.

Overgangen til en sirkulær økonomi er altså viktig for å sikre en bærekraftig utvikling. Overgangen kan samtidig representere en mulighet for innovasjon og nytenkning om hvordan en bruker ressursene. Målet om å utnytte ressursene best mulig åpner dermed også opp for en byutvikling som i større grad tar utgangspunkt i eksisterende bygninger istedenfor å rive og bygge nytt. Bevaringsverdige bygninger som har et juridisk vern (som er fredet etter kulturminneloven eller som er regulert til bevaring) utgjør kun en liten del av den eksisterende bygningsmassen. Å tilnærme seg bygningsmassen uten formelt vern som en ressurs gjennom sirkulære prinsipper, vil nettopp kunne ha en betydelig effekt på å redusere klimagassutslippene.

Økt oppmerksomhet om sirkulær økonomi er nok foreløpig mest synlig i den akademiske litteraturen og ordskiftet enn i plan- og byutviklingspraksis. Det vektlegges imidlertid stadig mer i politiske føringer for byutviklingen. Den europeiske union (EU) har vært, og er, en viktig pådriver for omstilling til et lavutslippssamfunn gjennom å utvikle viktige rammebetingelser. For eksempel har Europas grønne giv (European Green Deal) og EU's handlingsplan for sirkulær økonomi flere ambisjoner for økt sirkularitet slik at Europa skal bli klimanøytralt innen 2050.¹⁹⁰ Disse ambisjonene påvirker norsk klimapolitikk, som er tett knyttet til den europeiske klimapolitikken gjennom EØS-avtalen og klimaavtalen som forplikter Norge og EU om å samarbeide for å redusere klimagassutslipp.¹⁹¹ EU har også lansert New European Bauhaus-initiativet, som skal koble ambisjonene i Europas grønne giv til de fysiske omgivelsene, og som skal utvikle pilotprosjekter som skal legge vekt på både bærekraft, estetikk og inkludering.¹⁹²

Når det gjelder Oslo, er mer miljøvennlig arkitektur og gjenbruk nedfelt i byrådsmeldingen fra 2019, hvor det blant annet heter at Byrådet i Oslo ønsker å «(...) være en pådriver for stadig mer miljøvennlig bygg, lavere energibruk og mindre riving.»¹⁹³ Gjenbruk er også omtalt i kommunens klimastrategi (2020), i tillegg til at kommunen vurderer om det skal utarbeides en egen «grønn liste» for å identifisere hvilke bygninger som kan egne seg for transformasjon og ombruk/gjenbruk.¹⁹⁴ Et prosjekt som viser hvordan en sirkulær tankegang kan realiseres i praksis, er kontorbygningen Kristian Augusts gate 13 på Tullinløkka i Oslo. Det er utviklet med utgangspunkt i sirkulære prinsipper.¹⁹⁵ Bygningen fra 1950-tallet er tatt vare på,

¹⁹⁰ EU, «European Green Deal.» https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (besøkt 30.11.2021); EU, *Circular Economy Action Plan: From a Cleaner and more Competitive Europe* (Brussel: EU, 2020), tilgjengelig via https://ec.europa.eu/environment/strategy/circular-economy-action-plan_en.

¹⁹¹ Sirkulær økonomi omtales som en del av løsningen for at byggenæringa skal bli mer bærekraftig i klimapolitikken; Meld. St. 13 (2020–2021) *Klimaplan for 2021–2030*. Oslo: Klima- og miljødepartementet.

¹⁹² EU – New European Bauhaus, «About the initiative.» https://europa.eu/new-european-bauhaus/about/about-initiative_en (besøkt 30.11.2021).

¹⁹³ Oslo kommune, *Plattform for byrådsamarbeid mellom Arbeiderpartiet, Miljøpartiet De Grønne og Sosialistisk Venstreparti i Oslo 2019–2023*, 40. Tilgjengelig via <https://www.oslo.kommune.no/politikk/byradet/byradsplattform/#gref>.

¹⁹⁴ Oslo kommune, *Klimastrategi for Oslo mot 2030*, vedtatt av Oslo bystyre 06.05.2020, sak 109. (Oslo: Oslo kommune, 2020), tilgjengelig via <https://www.oslo.kommune.no/miljo-og-klima/slik-jobber-vi-med-miljo-og-klima-1/miljo-og-klimapolitikk/klimastrategi/#gref>; Lars-Ludvig Røed, «Mer gammelt, mer grønt,» *ByplanOslo*, publisert 26.05.2021, <https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/mer-gammelt-mer-gront#gref> (besøkt 30.11.2021).

¹⁹⁵ Kristian Augusts gate 13 eies av Entra og er et FutureBuilt-prosjekt. FutureBuilt har, i samarbeid med Asplan Via og SINTEF Byggforsk, utviklet kriterier for kriterier for sirkulære bygg. De definerer et sirkulært bygg som et bygg som «legger til rette for ressursutnyttelse på høyest mulig nivå, og består av minst 50 prosent ombrukte og ombrukbare materialer og komponenter.»; Entra, «Rapport om KA13.» <https://entra.no/news-and-media/rapport-om-ka13/2114> (besøkt 30.11.2021); FutureBuilt, «Kristian Augusts gate 13.» Oppdatert 13.11.2021. <https://www.futurebuilt.no/Forbildeprosjekter#!/Forbildeprosjekter/Kristian-August-gate-13> (besøkt 30.11.2021).

samtidig som det er gjenbrukt materialer i interiøret og i tilbygget. Prosjektet ble ferdigstilt i 2020 og er en del av FutureBuilt – et forbildeprogram som arbeider med innovasjon i byggenæringen gjennom å utvikle klimavennlige forbildeprosjekter.

7.2 Tabula plena som tilnærming

Den strategiske planen for Hovinbyen tar opp i seg et gjenbruksperspektiv ettersom den omtaler at eksisterende bygninger – også dem som ikke er vurdert til å ha verneverdi av antikvariske myndigheter – kan være en ressurs i byutviklingsprosjektet. Et annet byutviklingsprosjekt, hvor bruk av det eksisterende har vært premissgivende, er transformasjonen av Île de Nantes i Frankrike. Jeg vil i det følgende kort presentere dette prosjektet for å vise hvordan det tar utgangspunkt i det eksisterende og skaper et sted med identitet, for på den måten å kaste lys over transformasjonen av Hovinbyen.¹⁹⁶ Transformasjonen av Île de Nantes er relevant å trekke inn ettersom den har pågått parallelt med utviklingen av Hovinbyen.

Mer «editing», mindre «writing»

Île de Nantes er en ca. 5 km lang øy i Loire-elven i det vestlige Frankrike. Øya utgjør 337 dekar, og har vært et verftsområde siden midten av 1800-tallet og fram til nedleggelsen av verftsindustrien på 1980-tallet. Transformasjonen av øya tok først til på 2000-tallet med utgangspunkt i den franske landskapsarkitekten Alexandre Chemetoff og den franske arkitekten Jean-Louis Berthomieu sin plan «L'Île de Nantes – Le plan guide en projet» (Plan-guide) fra 1999. Chemetoff, og hans Atelier de l'Île de Nantes, sto også for gjennomføringen av transformasjonsprosessen i den første fasen 2000–2010.¹⁹⁷

Planen deres inneholder beskrivelser og tegninger av alt som finnes på øya, som betraktes som «(...) on-site material to work with: a heterogenous conglomerate of multitude of fragments of various origins, accepted as such by the designers regardless of when and why and for what purpose they were installed but valued for their aesthetic, material, functional and structural qualities. (...) Atmospheres are addressed the same way (...)»¹⁹⁸ Alt fra store kraner, hangarer og slipper til vegetasjon og gatestein blir sett på som ressurser for byutviklingen, ikke begrensninger. Det går også fram av Chemetoff sin egen omtale av planen: «The schedule of condition is not a sheet of constraints, but resources. A sum of accumulated knowledge, available for undertaking projects. Everything is there.»¹⁹⁹ Le Plan-guide foreslår en utvikling for området, men den er samtidig et levende dokument som endres og justeres med jevne mellomrom.

¹⁹⁶ Presentasjonen av byutviklingsprosjektet i Nantes baserer seg på en studietur i juni 2019 i regi av Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo og min eksamensbesvarelse i modul 3.

¹⁹⁷ Ulike arkitekter har fått ansvar for utviklingen i de ulike fasene. I den første fasen 2000–2010 var det Chemetoff, i den andre fasen 2010–2016 var det Anne Mie Depuydt og Marcel Smets og i den tredje fasen 2017–2024 er det Jacqueline Osty og Claire Schorter. Utviklingsselskapet SAMOA (Société d'Aménagement de la Métropole Ouest-Atlantique) ble etablert i 2003 og har fått ansvar for den videre utviklingen av øya fram til 2030. Utviklingsselskapet eies av lokale myndigheter, og har ansvar for å følge opp og ha dialog med eksterne konsulenter, arkitekter og eiendomsutviklere; For mer informasjon se, Île de Nantes, «Île de Nantes.» <https://www.iledenantes.com> (besøkt 30.11.2021) og Urban Maestro, «Samoa Île de Nantes: Laboratory for new type of urban development.» <https://urbanmaestro.org/example/samoa-ile-de-nantes/> (besøkt 30.11.2021).

¹⁹⁸ Alexandre Chemetoff og Jean-Louis Berthomieu, *L'Île de Nantes - Le plan guide en projet* (Nantes: Bureau des Paysages, 1999); Ellen Braae og Lisa Diedrich, «Site Specificity in Contemporary Large-scale Harbour Transformation Projects,» *Journal of Landscape Architecture* vol. 7, nr. 1 (2012), 30, doi:10.1080/18626033.2012.693778.

¹⁹⁹ Alexandre Chemetoff, «Île de Nantes. Loire-Atlantique 2001–2010,» *Nordic – Journal of Architecture* vol. 1, nr. 1 (2011), 74.

Bildet over viser den tolv meter høye mekaniske elefanten som spaserer rundt på øya og som «bor» i hallene fra verftsindustrien (les Nefs). Den mekaniske elefanten er en leken referanse til den tidligere mekaniske industrien på øya.

Bilde, øverst: Utsiktsbilde mot Île de Nantes, med den gule kranen som landemerke. Bilder, midten: Skipsramper er gitt ny bruk og dokker er omgjort til rekreasjonsområder.

Bilder, nederst: Jernbaneskiner foran Les Atelier et chantiers de Nantes og uteområdene ellers.

Planen kan dermed ikke forstås som en tradisjonell reguleringsplan, men mer som en fleksibel utviklingsplan tilpasset byens urbane dynamikk – «A method for the journey of urban transformation towards an open-ended urban form.»²⁰⁰ Transformasjonen foregår altså ikke mot et bestemt eller endelig mål, men skjer stegvis, med justeringer underveis. Selve transformasjonsprosessen ses ikke på som endelig, Byutviklingsprosjektet blir en prosess, som utvikles i dialog med det konkrete stedet. Eksisterende kvaliteter blir ivaretatt, og integrert i byutviklingen istedenfor at eksisterende bygninger forstås som en motpol til utvikling og som objekter som skal konserveres. De nye bygningene blir lagt til og bygger videre på det som allerede finnes.²⁰¹ Arkitektene kan sies å ha en utforskende tilnærming til stedet, og byutviklingen tar utgangspunkt i det som allerede finnes på øya. Byutviklingsprosjektet kan sies å være en form for frugal eller nøysom urbanisme, hvor det foretas små grep i stedet for radikale grep à la tabula rasa.²⁰² Med andre ord; Å gjøre mest med minst.

Landskapsarkitekt Lisa Diedrich har i sin doktorgradsavhandling karakterisert denne formen for byutvikling som «editing» istedenfor «writing» fordi transformasjonen skjer i kontinuerlig dialog med det konkrete stedet som transformeres.²⁰³ Metoden kan betegnes som «a method for the meantime» for å betegne mellomfasen fra noe som har vært til en utvikling med en åpen slutt.²⁰⁴ Denne formen for byutviklingen kan også omtales som inkrementell planlegging, det vil si planlegging uten et klart mål, men som foregår stegvis og med justeringer underveis.²⁰⁵

Denne formen for byutvikling er ikke egentlig noe nytt. Mange byer har opp igjennom historien vokst fram og utviklet seg gradvis, uten et fiksert mål. En kan egentlig si at «Nantes-style urban planning»²⁰⁶ mer er et eksempel på en byutvikling som vender seg bort fra modernismens tankegods, enn å representere noe radikalt nytt. Mens byutviklingen i Bilbao, som omtalt i kapittel 3, kan sies å stå i den modernistiske tradisjonen, eksemplifiserer Île de Nantes en byutvikling som skjer gradvis. Jeg vil derfor betegne byutviklingen på Île de Nantes som «tabula plena-urbanisme» ettersom byutviklingen skjer med utgangspunkt i det som allerede finnes, uten store saneringer.

Vender vi tilbake til Hovinbyen, ser vi at gjenbrukstankegangen ikke var tydelig til stede i planene for noen få år siden. Planene for Ensjø tidlig på 2000-tallet, som vist i kapittel 4, la ikke opp til noen «tabula

²⁰⁰ Lisa Diedrich og Caroline Dahl, «Île de Nantes 2000-2010: A Method for the Meantime?» *Journal of Landscape Architecture* vol. 11, nr. 2 (2016), 76, 82, doi:10.1080/18626033.2016.1188576.

²⁰¹ Professor i landskapsarkitektur ved Universitetet i København, Ellen Braae, har betegnet byutviklingsprosjektet som et eksempel på «the continuity and cultivation paradigms»; Ellen Braae, *Beauty Redeemed: Recycling Post-Industrial Landskapet* (Basel: Birkhauser, 2015), 225.

²⁰² Byutviklingsprosjektet er blant annet blitt omtalt som et eksempel på frugal byutvikling og taktisk urbanisme; Carlos Moreno, «Tactical Urbanism: A Different Approach to Reinventing the City.» Publisert 24.06.2015, <https://www.moreno-web.net/tactical-urbanism-different-approach-to-reinventing-city/> (besøkt 30.11.2021); Jean Haëntjens, *La villa frugale: Un modale pour preparer l'après-pétrole* (Limoges: FYP Éditions, 2011).

²⁰³ Lisa Babette Diedrich, «Translating Harbourscapes: Site-specific Design Approaches in Contemporary European Harbour Transformation» (dr.gradsavhandling, Universitetet i København, 2013).

²⁰⁴ Diedrich og Dahl, «Île de Nantes 2000–2010: A Method for the Meantime?».

²⁰⁵ Nils Aarsæther, «Planlegging som handlingstype,» i *Utfordringer i norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen (Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2013), 40.

²⁰⁶ Amélie Nicolas, «Nantes' Urban Project: Putting the Bilbao Model to the Test,» *Metropolitiques*, 13.11.2014, oversatt av Oliver Waine, 1.

plena-urbanisme» slik at området skulle transformeres med utgangspunkt i det eksisterende. Petersborghuset er faktisk en av svært få bygninger som er tatt vare på og inkorporert i byutviklingsprosjektene på Ensjø.

Gjenbruk av det eksisterende er imidlertid blitt noe mer vektlagt de siste årene. I den strategiske planen for Hovinbyen omtales eksisterende bygninger, også dem uten formelt vern, som en ressurs som kan bidra til å skape gode og varierte byområder. Denne holdningen til det eksisterende er videreført i det pågående planarbeidet for fabrikkområdet på Haraldrud. På Haraldrud er PEX-tårnet tatt vare på og gitt en ny bruk som et midlertidig kulturtårn – selv om bygningen ikke er vernet. Det er, som redegjort for i kapittel 5, lagt vekt på å ivareta karakteren og preget til den eksisterende bygningen. Det åpner for å kunne høste noen erfaringer og utforske hva stedet er og kan bli før formelle planprosesser definerer den videre utviklingen. Det gir også en mulighet for, i lys av en moderne stedsforståelse, å utforske og utvikle stedets identitet underveis i transformasjons- og byutviklingsprosesser. Det er imidlertid for tidlig å si om erfaringene faktisk vil brukes inn i den videre arealplanleggingen på Haraldrud, men framgangsmåten bærer med seg et slikt potensial.

Tilpasset gjenbruk og eksperimentell bevaring

Bruken av kabeltårnet som et midlertidig kulturtårn viser hvordan en kan tilnærme seg det eksisterende og gjøre bruk av eksisterende bygninger i transformasjonsprosesser. Prosjektet på Haraldrud kan dermed knyttes til begrep som «tilpasset gjenbruk» og «eksperimentell bevaring». Disse begrepene forsøker nemlig å sette ord på bevegelser i arkitekturen og byutviklingen som i større grad ser på eksisterende bygninger – også dem uten formelt vern – som en ressurs. Med andre ord som forholder seg til de bygde omgivelsene gjennom en tabula plena-tilnærming istedenfor en tabula rasa-tilnærming.

Interessant med begrepene er også at de forsøker å kombinere to ulike fagdisipliner, som tradisjonelt er blitt satt opp som motpoler: Bevaring og utvikling. Disse fagområdene trenger nemlig ikke å forstås som motsetninger. Dagens byutvikling forsterker også koblingen mellom de to. I dag forstås ikke forvaltning av kulturarv som et isolert fagområde, men som en del av byutviklingen. Å forvalte kulturminner og kulturmiljøer inngår som en del av å skulle forvalte arealene gjennom transformasjons- og planprosessene, hvilket også understreker viktigheten av tverrfaglighet i byutviklingen.²⁰⁷

Begrepet «adaptive reuse» (tilpasset gjenbruk) er mye brukt internasjonalt for å sette ord på en framvoksende fagdisiplin som forholder seg til eksisterende bebyggelse, og som forsøker å kombinere bevaring som en integrert del av designprosessen. På den måten viskes skillet mellom bevaring av det eksisterende og utvikling av ny arkitektur ut. Bie Plevoets og Koenraad van Cleempoel – henholdsvis postdoktor og professor ved Hasselt University i Belgia – bruker en palimpsest som en metafor på denne arkitekturpraksisen, hvor historiske lag fremdeles er synlige i prosjektene som utvikles: «When approaching the built environment as a palimpsest, there are several ways to reveal or hide the concessive layers of the past and its 'overwriting' with a contemporary layer.»²⁰⁸ Denne metaforen klinger godt sammen med bildet av å tilnærme seg de bygde omgivelsene gjennom «tabula plena».

I sin definisjon av tilpasset gjenbruk inkluderer de strategier som søker å unngå markante kontraster mellom nytt og gammelt. Det kan for eksempel gjøres ved å bygge videre på og inkorporere kvaliteter fra

²⁰⁷ Heike Overmann og Harald A. Mieg (red.), *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses* (New York: Routledge, 2015).

²⁰⁸ Plevoets og van Cleempoel, *Adaptive Reuse of the Built Heritage*, 29-30.

den eksisterende bebyggelsen eller ved å gjenskape kvaliteter på nye måter. De inkluderer også såkalt fasadisme, hvor en historisk fasade bevares mens bygningen bak er ny. På den måten skapes det en arkitektur som beveger seg bort fra funksjonalismens tankegang om at form skal følge funksjon.²⁰⁹ I tillegg inkluderer de strategier som inkorporerer ruiner i prosjektene. De argumenterer dessuten for at flere nye strategier kan utvikles ettersom tilpasset gjenbruk også kan være aktuelt for bygninger som ikke nødvendigvis har kulturhistorisk verdi.²¹⁰

Antologiene *Experimental Preservation* (2016) og *Tabula Plena: Forms of Urban Preservation* (2016) tar opp «eksperimentell bevaring» som en mulig strategi.²¹¹ Gjennom dette begrepet utfordres etablerte forestillinger både når det gjelder tradisjonell verneteori og vernepraksis om hvilke historiske/eksisterende bygninger som bevares og hvordan de bevares, samt holdningene i byutviklingen hvor modernismens tabula rasa-tilnærming har stått sterkt. Kanskje er «utforskende bevaring» egentlig et mer dekkende begrep («...») ettersom det inviterer til grubling og fundering i vel så stor grad som ren eksperimentering. Slik sett er det absolutt ikke vandalistisk, fordi det stiller strenge krav til analytisk grundighet i forkant av tiltak. Derfor står det i klar kontrast til den ugjennomtenkte rivingen som ofte pågår når byer er i sterk utvikling.»²¹² Dette bringer oss over til eksperimentering i byutviklingen.

7.3 Eksperimentering som svar på komplekse utfordringer

Bærekraftig byutvikling er i seg selv en kompleks utfordring, noe både redegjørelsen i kapittel 3 og perspektivet på byen som «urbs» og «civitas» i forrige kapittel illustrerer. Det er mange fagfelt og hensyn som møtes og som skal hensyntas i byutviklingen. I tillegg er det utfordrende å definere hva sosial bærekraft i byutviklingen er. Det er, som vist i kapittel 2, en lang rekke ulike temaer som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen i en urban kontekst. Dette forsterker kompleksiteten ytterligere.

Bærekraftig byutvikling og sosial bærekraft kan derfor forstås som «wicked problems», det vil si komplekse problem som krever tverrfaglig samarbeid for å kunne løses. Mens enkle, «tamme» problemer er enkle å løse, er komplekse problem vanskelige å definere, implementere og løse fordi de ikke kan løses av ett fagfelt alene.²¹³ Slike problem har ikke noen objektiv eller klar løsning, men må løses i fellesskap da ulike aktører sitter på deler av løsningen.²¹⁴ Stadig mer komplekse og sammensatte utfordringer understreker behovet for åpne, dynamiske og fleksible tilnærminger til dagens

²⁰⁹ Slagordet/prinsippet «form follows function» (form følger funksjon) ble lansert av den amerikanske arkitekten Louis H. Sullivan i 1896 i artikkelen «The Tall Office Building Artistically Considered. Dette idealet sto sterkt i modernismen.

²¹⁰ Plevoets og van Cleempoel, *Adaptive Reuse of the Built Heritage*, 28-48.

²¹¹ Roberts (red.), *Tabula Plena*; Jorge Otero-Pailos, Erik Fenstad Langdalen og Tordis Arrhenius (red.), *Experimental Preservation* (Zürich: Lars Müller Publishers, 2016).

²¹² Even Smith Wergeland, «Faglig fornyelse eller destruktiv relativisme?» *Arkitektnytt*, 10.11.2017 (papirutgaven), tilgjengelig digitalt via <https://www.arkitektnytt.no/tema/faglig-fornyelse-eller-destruktiv-relativisme>.

²¹³ Definisjonen av «wicked problems» er basert på Horst W. J. Rittel og Melvin M. Webber, «Dilemmas in a General Theory of Planning,» *Policy Sciences* vol. 4, nr. 2 (1973): 155-169, doi:10.1007/BF01405730.

²¹⁴ Hege Hofstad, «Håndtering av «wicked problems» i kommunal planlegging: Lokal oversettelse av målsettingene om bærekraftig utvikling og bedre folkehelse i ulike planleggingspraksiser» (dr.gradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2012), 19.

byutviklings spørsmål, som kan tilpasse seg skiftende omstendigheter og usikkerhet.²¹⁵ En verden i rask utvikling krever også andre planleggingsverktøy enn dem som ble utviklet for en stabil og lineær prosess.²¹⁶

Prosjektene i Petersborghuset og PEX-tårnet viser to måter en kan tilnærme seg komplekse utfordringer gjennom henholdsvis medvirkning og midlertidighet. Utviklingen av nabolagshuset viser, som presentert i forrige kapittel, hvordan nabolaget ble inkludert i en medvirkningsprosess. Det kan også karakteriseres som samskaping ettersom prosjektet ble utviklet av flere aktører i fellesskap.²¹⁷ Eiendomsutvikleren involverte nabolag og skoleelever i valg og utforming av konsept. I tillegg er driften av nabolagshuset et samarbeid mellom ulike aktører. Eiendomsutvikleren forklarte selv i intervjuet at prosjektet ga dem en anledning til å teste ut konseptet og samarbeidsformer i en liten skala. På den måten har de kunnet høste noen erfaringer som kan brukes og skaleres inn i andre prosjekter. PEX-tårnet viser hvordan en kan ta i bruk kultur og midlertidighet for å aktivisere et område tidlig i en transformasjonsprosess. Midlertidige tiltak gir mulighet for å utforske og teste ut idéer før mer permanente tiltak iverksettes. I tillegg kan midlertidighet bidra til å bygge kunnskap om et sted og få fram stedets potensial.

Det bør understrekes at eksperimenterende tilnærminger til og i byen ikke er noe nytt i seg selv, men at bruk av «eksperimentet som praksis» gir mulighet for å teste og lære i reelle bysituasjoner.²¹⁸ Å eksperimentere griper inn i håndtering av usikkerhet, som er noe av kjernen ved å arbeide med byutvikling.²¹⁹ Byutvikling handler nettopp om å planlegge for en framtid som er ukjent. Noe kan håndteres gjennom befolkningsframskrivninger, nedbørsberegninger, transportanalyser og kunnskap om flyttemønstre, havnivåstigning osv., men mye er også uvisst; Hvordan vil for eksempel teknologi påvirke hverdagen i framtiden? Vil nye former for mobilitet endre måten vi ferdes i byen? Kan endringer i arbeidslivet påvirke hvordan vi utformer boligene våre og kan endringer i næringslivet gi en endret bruk av førsteetasjene? Og må vi tenke nytt i forming av byrom for å kunne håndtere nye epidemier? Med alle disse x-faktorene blir nettopp eksperimentering et verktøy som kan åpne opp for nye idéer, tenkemåter og forestillinger om hva som er mulig.²²⁰

Ettersom eksperimenterende metoder, blant annet gjennom bruk av medvirkning og midlertidighet, både senker terskelen for at sivilsamfunnet deltar i byutviklingsprosesser sammenlignet med formelle

²¹⁵ Nyseth et al., «Perspectives on Creative Planning and Local Development in Small and Medium-Sized Towns,» i *Creative Approaches to Planning and Local Development: Insights from Small and Medium-Sized Towns in Europe*, red. Abdelillah Hamdouch, Torill Nyseth, Christophe Demaziere, Anniken Førde, José Serrano og Nils Aarsæther (New York: Routledge, 2017), 14.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ For mer om samskaping (co-creation og co-production), se bl.a. Asbjørn Røiseland og Christian Lo, «Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktikere?» *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* vol. 35, nr. 1 (2019): 51-58, doi:10.18261/issn.1504-2936-2019-01-03; Jacob Torfing, Asbjørn Røiseland og Eva Sørensen, «Samskapelse er bedre og billigere,» *Stat & Styring* vol. 26, nr. 1 (2016): 10-14, doi:10.18261/ISSN0809-750X-2016-01.05; Eugene Guribye, *Mot 'Kommune 3.0'? Modeller for samarbeid mellom offentlig og frivillig sektor: Med hjerte for Arendal*, FoU-rapport nr. 3/2016 (Kristiansand: Agderforskning, 2016).

²¹⁸ Ronny Kristiansen og Torill Nyseth, «Eksperimentelle tilnærminger til byplanlegging - en ny agenda?» i *Plan og samfunn: System, praksis, teori*, red. Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen (Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2018), 286.

²¹⁹ Ibid., 290.

²²⁰ Ibid., 293.

høringsrunder, og gir mulighet for å teste ut idéer i dialog med sivilsamfunnets og byens dynamikk, vil jeg koble denne formen for praksis til det urbanistene Jonny Aspen og John Pløger omtaler som å planlegge med byens vitalistiske krefter og «å tenke med byen».²²¹ De argumenterer for en byplanlegging som skjer i nærkontakt med virkeligheten og byens livskrefter, og at det vil bidra til en rikere og mer mangfoldig byforståelse.

Jeg har tidligere omtalt at den sosiale bærekraftsdimensjonen ikke har fått like mye oppmerksomhet som de andre bærekraftsdimensjonene. Prosjekter som undersøker og eksperimenterer hvordan sosial bærekraft kan håndteres i byutviklingen er derfor viktige for å bidra til økt bevissthet og kunnskap om denne bærekraftsdimensjonen. Erfaringsgrunnlaget er foreløpig noe sparsommelig, men stadig flere prosjekter vil gi økt empiri og kunnskap. Flere prosjekter i Norge vil også bidra til å konkretisere hva sosial bærekraft betyr i en nordisk byutviklingskontekst. Som omtalt i kapittel 2 er det behov for empiri som tar for seg sosial bærekraft i en norsk byutviklingskontekst. Snarere enn å gi ett svar på hvordan sosial bærekraft kan håndteres i byutviklingen, viser de to prosjektene ulike måter en kan arbeide med tematikken i ulike kontekster. Mens Petersborghuset er et eksempel på en medvirkningsprosess i et nytt nabolag, tar prosjektet i PEX-tårnet i bruk kultur og midlertidighet som metode tidlig i en transformasjonsprosess.

7.4 Steder med identitet

Stedsidentitet er, som vist i kapittel 2, et av begrepene som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen. Det er derfor relevant å se på om de to eksisterende bygningene bidrar til å utvikle steder med identitet og hvilke oppfatninger informantene har av temaet.

På spørsmål om informantene tenker at eksisterende bygninger kan bidra til sosialt bærekraftige byområder, kommenterte flere at eksisterende bygninger kan bidra til å utvikle områder med historisk referanse, særpreg og identitet. Svarene fra informantene uttrykker dermed en bevissthet om at eksisterende bygninger kan brukes som en ressurs i byutviklingen. En av informantene uttalte for eksempel at «Eksisterende bebyggelse har en verdi det er vanskelig å sette en prislapp på, men det er for meg åpenbart at et byområde med en kombinasjon av nytt og gammelt bidrar positiv både miljømessig og sosialt. Å løfte frem et bygg og dets historiske referanse i et transformasjonsprosjekt gir spennende (og noen ganger nokså utfordrende) muligheter. Samtidig gir et eksisterende bygg ofte noen føringer som gjør at en må finne ekstra kreative løsninger.» En annen la vekt på de praktiske funksjonene eksisterende bygninger kan fylle, som at det gir mulighet for at ulike aktører kan etablere seg i et område uten store kostnader: «Ved gode ideer og transformasjon kan eksisterende bygningsmasse bidra til sosialt bærekraftige områder. Eksisterende bygningsmasse benyttes til ulike aktiviteter som for eksempel teater, trening, undervisning – det blir en lavere kostnad for etablering som sikrer at flere aktører uten mye kapital kan etablere seg. Slike aktører skaper trivsel i byområder.»

Samtidig, som en tredje av informantene presiserte, er det ikke kun historiske bygninger som kan bidra til sosial bærekraft: «Ja, det [eksisterende bygninger] kan bidra sosialt, men det er ikke et must at det må være gammelt. Petersborghuset er et gammelt, sjarmerende og gult hus i en ny kontekst. Jeg har tro på at en skal kunne lage steder og møteplasser selv om bygningene ikke nødvendigvis er gamle. Det trenger ikke å være et krav. Det er ikke bare små hus som Petersborghuset som kan bidra til den samme aktiviteten og tingene.» Informanten påpekte også at det er forskjell på å drive byutvikling i et

²²¹ Aspen og Pløger, *Den vitale byen*, 199, 233, 234.

transformasjonsområde under utvikling enn i et etablert område, hvor det bor mennesker og som mange har et forhold til fra før. I utvikling av områder hvor det ikke bor mennesker fra før, må en «(...) lage et konsept som bygger en identitet, noe du vil at folk skal like for å etablere seg i området, danne nabolag osv.» De to studieobjektene kan nettopp sies å illustrere det informanten her påpeker – at stedsidentitet kan bety ulike ting avhengig av fase i byutviklingen og konteksten en arbeider i. Mens Petersborghuset kan sies å handle om å bygge opp om stedsidentiteten til et nabolag i et område som mange har flyttet til, brukes stedsidentiteten på Haraldrud til å gjøre et tidligere lukket industriområde kjent og tilgjengelig for flere slik at det genererer ny aktivitet og bruk av området. De eksisterende bygningene og identitet brukes også som argumenter for byutviklingsprosjektet av eiendomsutvikleren selv:

Kabelgata er et unikt industriområde som er i transformasjon fra å være preget av industri og spedisjon, til å bli en levende by i hjerte av Hovinbyen. Kabelgatas eksisterende bygnings- og gatemiljø har en helt særegen karakter og identitet. Denne identiteten utgjør ryggraden for transformasjon av området til et nytt og moderne bydelssentrum, med historisk forankring og stedegen tilhørighet.²²²

Statisk og dynamisk stedsforståelse

Petersborghuset på Ensjø hadde blitt, som redegjort for i kapittel 4, omtalt å ha verdi som et identitetsskapende element og ble regulert til bevaring i arealplanen. At eksisterende bygninger kan bidra som identitetsskapende elementer er også blitt framhevet i den strategiske planen for Hovinbyen, samt i planprogrammet og den veiledende planen for offentlige rom på Haraldrud. Det vitner om en bevissthet om at eksisterende bygninger kan bidra til stedsidentitet. En må allikevel erkjenne at stedsidentitet ikke kan vedtas gjennom en arealplan eller bestemmes av myndighetspersoner. Stedsidentitet er derimot, med bakgrunn i en moderne stedsforståelse, dynamisk og i kontinuerlig utvikling. Derfor blir hvilken bruk bygninger skal ha en relevant problemstilling i byutviklingen da aktivitetene som finnes sted i og rundt bygningene påvirker utviklingen av stedsidentitet.

Forståelsen av stedsbegrepet har blitt mer nyansert i løpet av de siste årene og domineres i dag av en relasjonell tilnærming til hva et sted er, hvor dynamikk og forandring står sentralt.²²³ Denne forståelsen bygger blant annet på de engelske samfunnsgeografene Doreen Massey og Tim Cresswell, som har rettet søkelyset på at steder forandrer seg gjennom praktiseringen av dem – et sted preges av de aktivitetene som foregår der, men stedet vil også sette preg på aktivitetene som foregår. Et sted er med andre ord «(...) en dynamisk enhet som stadig er i endring avhengig av folk som bor der, bruken av stedet og endringer i fysiske egenskaper.»²²⁴ Denne forståelsen av et sted rimer for øvrig godt sammen med

²²² Kabelgata ved Oxer Eiendom, «Kabelgata 1–39 på Økern.» <https://www.kabelgata.no/utvikling/> (besøkt 30.11.2021).

²²³ Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale, «Sted – nye teorier i en norsk kontekst,» i *Med sans for sted – Nyere teorier*, red. Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 13–29; Nina Gunnerud Berg og Britt Dale, «Sted – noen nyere teoretiske tilnærminger og debatter,» i *Med sans for sted – Nyere teorier*, red. Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 43.

²²⁴ Marit Ekne Ruud, «Stedskonstruksjoner og stedstilknypning i boligområder under endring: Eksempler fra Oslo og Lisboa,» i *Med sans for sted – Nyere teorier*, red. Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 183.

forståelsen av byen som både «urbs» og «civitas». Et sted er dermed ikke noe avsluttet eller fast, men blir et dynamisk produkt påvirket av de hendelser og hverdagspraksiser som utspiller seg der.²²⁵

Stedsbegrepet kombinerer både stedsidentitet (place identity) og stedstilknytning (place attachment). På engelsk benyttes gjerne begrepet «sense of place», mens jeg i denne avhandlingen bruker «stedsidentitet» som samlebetegnelse. Begrepet tar altså opp i seg en tosidighet om at steder både handler om dets særtrekk, fysiske karakteristikk og romlige kjennetegn, men også om menneskers oppfatninger, erfaringer, tilknytninger og forventninger til et sted.²²⁶ Hva et sted er og hvordan et sted oppfattes er tett sammenvevd, og må sees på som en helhet. Et sted blir dermed en kombinasjon av bygninger, former og objekter så vel som følelser, rutiner, vaner, estetikk og fortellinger.²²⁷

Den relasjonelle tilnærmingen til et sted står i kontrast til slik arkitekturfeltet og arealplanleggingen tradisjonelt har definert et steds identitet ut ifra fysiske kjennetegn. Gjennom begrepet «genius loci» – det vil si stedets ånd – «låses» stedsidentitet til noe fast og iboende til et sted. Begrepet forbindes til idéen om at hvert sted har en skytsånd som våker over det, som går helt tilbake til antikken. Arkitekten og teoretikeren Christian Norberg-Sculz definerte «genius loci» som noe som er spesifikt knyttet til et bestemt sted og som blir materialisert gjennom arkitektur: "The existential purpose of the building (architecture) is (...) to make a site become a place, that is, to uncover the meanings potentially present in a given environment."²²⁸ Arkitekturhistoriker Mari Hvattum har i artikkelen «Stedets tyranni» vist de historiske røttene som «genius loci» bygger på, hvor byggekunst forstås som nært koblet til topografi, og ser etterkrigstidens interesse for det stedegne som en motreaksjon til modernismen.²²⁹

Den statiske forståelsen av et sted har lenge vært tillagt stor vekt og autoritet i arealplanleggingen. Det kommer for eksempel til uttrykk gjennom by- og stedsanalyser som definerer stedsidentitet ut ifra fysiske karakteristikk.²³⁰ Mer bruk av sosiokulturelle stedsanalyser i byutviklingen har løftet fram et større mangfold av stedsbilder og at flere faktorer bidrar til stedsidentitet.²³¹

²²⁵ Doreen Massey, *For Space* (London: Sage Publication, 2005); Tim Cresswell, *Place: An Introduction*, 2. utg. (Chichester: Blackwell Publishing, 2015).

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Torill Nyseth og Jøhn Pløger, «Perspektiver på steders tilblivelse,» i *Med sans for sted – Nyere teorier*, red. Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), 49.

²²⁸ Christian Norberg-Schulz, ««The Phenomenon of Place» from *Architectural Association Quarterly* (1976),» i *The Urban Design Reader*, red. Michael Larice og Elizabeth Macdonald, 2. utg. (Oxon: Routledge, 2013), 279.

²²⁹ Mari Hvattum, «Stedets tyranni,» *Arkitektur N* nr. 4, 2009. Publisert på nett januar 2017. Tilgjengelig via <https://www.arkitektur-n.no/artikler/stedets-tyranni>.

²³⁰ Forståelsen av sted som «genius loci» er for eksempel tydelig i den nasjonale veilederen for stedsanalyse fra 1993; Miljøverndepartementet, *Stedsanalyse – innhold og gjennomføring*, T-986 (Oslo: Miljøverndepartementet, 1993), tilgjengelig via https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/veiledninger20og20brosjyrer/stedsanalyser/t986_stedsanalyse_innhold_og_gjennomforing_1993.pdf.

²³¹ Bl.a. omtalt i Per Gunnar Røe, «Sosiokulturelle stedanalyser – et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene,» *Plan* vol. 34, nr. 4/5 (2002): 76-81, doi:10.18261/ISSN1504-3045-2002-04-05-07; Guro Voss Gabrielsen, «Goruddalen; Oslos vakreste verkebyll? – problemrepresentasjoner og stedsforståelser i Goruddalssatsingen» (dr.gradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2014).

Levbare byer

Begrepet «levbare byer og steder», oversatt fra «livable cities», kan defineres som byer og steder der det er godt å leve og som har omgivelser som bidrar til høy livskvalitet.²³² Begrepet er mer brukt internasjonalt enn i norsk akademisk litteratur.²³³ Det retter søkelyset på de fysiske omgivelsene til et sted, og i hvilken grad de bidrar til å legge rammer for å kunne leve et godt liv.

Mange faktorer er av betydning for å skape slike steder, hvorav stedsidentitet er en av dem. Andre faktorer er blant annet trygghet, mobilitet, bokvalitet, folkehelse og sysselsetting. Som med sosial bærekraft, rommer begrepet både fysiske og ikke-fysiske dimensjoner. Det er, akkurat som tilfellet er med sosial bærekraft, notorisk vanskelig å definere begrepet en gang for alle. Det handler jo om at livskvalitet oppfattes veldig forskjellig fra person til person, og på ulike stadium i livet. Det som gjør livet levbart for én person, eksempelvis et nabolag med bra utelivstilbud, kan gjøre livet mindre levbart for en annen. Som begrep rommer «levbare byer» både noe veldig utopisk, i betydningen urealistisk (en kan aldri oppnå maks trivsel og livskvalitet for alle), og noe veldig pragmatisk, særlig på norsk – «levbart» minner om ord som brukbart eller holdbart, altså et slags minimumsnivå av kvalitet. Det gjør begrepet mindre oppløftende, men kanskje lettere å anvende. For, som tidligere nevnt, er det jo svært vanskelig å lykkes fullt ut med de virkelig ambisiøse sosiale visjonene når en skal dekke større områder i en storby. Dersom livet blir litt mer brukbart for flertallet i kjølvannet av en områdeutvikling, må jo det tross alt være ganske bra.

Det som kan gjøre hverdagen mer levbar i et nabolag er ulike former for aktivitet, som jeg tidligere har vært inne på. Aktivitetsbasert byutvikling har fått en betydelig dose oppmerksomhet de siste årene, da mange byer i Europa har satsset på idrett, mosjon og persontransport som sykling og gåing, blant annet for å styrke folkehelsen. Hovinbyen har vært sterkt preget av denne tankegangen helt siden starten. Datagenererte bilder av lykkelige mennesker som jobber, spiller fotball, padler i gjenåpnede elveløp og sykler til jobb er veldig representative for hvordan Hovinbyen har blitt promotert som byutviklingsprosjekt.²³⁴ Nå finnes det selvsagt en hel del mennesker som hverken kjenner seg hjemme eller ønsker å delta i en aktiv by-satsing av denne typen. Men aktivitetsbegrepet går jo langt utover idrett og fitness – det kan romme stillesittende aktiviteter som bokklubb, brettspillforening, gamingklubb og lignende, eller kulturelle aktiviteter som å spille i band, synge i kor, være med i det lokale historielaget eller i et sy- eller keramikkverksted, og så videre. Poenget er ikke nøyaktig hva slags aktivitet det er, men at nabolaget har et bredt tilbud som kan fange mange ulike interesser. Folk driver med mye forskjellig, og så lenge de kan dyrke interessene sine er det svært sannsynlig at de kjenner på mer trivsel i hverdagen. Dersom dette skal være lavterskel nok til at folk holder det gående, bør tilbudet være lokalt (i geografisk forstand – tilgjengelighet) og ikke alt for dyrt. Slike tilbud vil neppe revolusjonere bylivet, men kan samtidig være en fin liten gest som gjør at levbarheten styrkes. Sett i lys av det jeg har diskutert i denne avhandlingen, blir det store spørsmålet for ethvert nabolag: Finnes det noen uutnyttede eksisterende ressurser som kan tas i bruk for å skape mer lavterskelaktivitet? Dette er et spørsmål som etter mitt syn

²³² Begrepet er for eksempel brukt og definert slik i en nasjonal veileder om byromsnettverk og i en stortingsmelding om kulturmiljøpolitikken; Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Byrom – en idehåndbok: Hvordan utvikle byromsnettverk i byer og tettsteder?* (Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2016), 101, 7; Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Oslo: Klima- og miljødepartementet, 55.

²³³ Tjønneland og Vikhammer, «Liveability», 33.

²³⁴ For mer om Hovinbyen i et «aktiv-by»-perspektiv, se Wergeland, «Nature is the new Culture».

stilles for sjelden i norsk byutvikling som preges av at aktiviteter som regel er noe som skal forekomme i fremtiden gjennom noe nytt som skapes, med attraktivitet som hovedkriterium. Men levbarhet er ikke betinget av attraktivitet av den typen som ofte forekommer i store byplaner – noe storslått, forbløffende og magnetisk – så lenge en grad av brukbarhet er inne i bildet.

Som vist i kapittel 2, er levbarhet et av begrepene som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen. Det er dermed et tydelig slektskap mellom de to begrepene – og det å utvikle levbare byer og sosialt bærekraftige byer kan forstås som komplementære mål.²³⁵ Jeg har tidligere vist at forskere har etterlyst et stedssensitivt og stedsoppmerksomt blikk i byutviklingen. Det vil kunne bidra til å utvikle slike byer og steder. Jeg har også pekt på at entreprenørpolitiske strategier i byutviklingen, til tross for ambisjonene om å ville utvikle byer og steder som skiller seg ut globalt, paradoksalt nok har bidratt til at byene blir mer like hverandre. De blir fort homogene og generiske steder uten særpreg, det noen vil kunne omtale som «placelessness».²³⁶ Kanskje vil overgangen til sirkulær økonomi, hvor det eksisterende i større grad ses på som en ressurs i byutviklingen og som gjør at en tar utgangspunkt i stedlige ressurser, nettopp kunne bidra til å utvikle levbare steder med særpreg og identitet. I tillegg «(...) må sted forstås som noe mer enn styring av arealbruken».²³⁷ Forståelsen av byen som både «urbs» og «civitas» blir dermed også relevant i denne sammenheng. Å forstå et sted ikke som et objekt, men som noe dynamisk og som relasjonelt avhengig. Tilsvarende å forstå bygninger som noe mer enn fysiske strukturer. Jeg har tidligere pekt på bruk av eksperimentelle tilnærminger i byutviklingen for å få fram idéer og utforske stedets potensial, samt inkludering av sivilsamfunnet for å få fram lokalsamfunnets behov og bli bevisst det som skaper tilhørighet og samhörighet.

I kapittel 4 har jeg omtalt den sosiale bærekraftsdimensjonen som noe gjemt i planene ettersom begrepet ikke ble brukt i målformuleringene og fordi andre begrep, for eksempel attraktivitetsbegrepet, ble benyttet istedenfor. Jeg vil derfor argumentere for mer bruk av begrep som «levbarhet» og «levbare byer og steder» i byutviklingen ettersom det er begrep som i større grad retter søkelyset på hvordan steder er for innbyggerne som bor og lever der enn attraktivitetsbegrepet, som gjerne har en mer endimensjonal fremstilling av hva et godt sted er. Slike begrep vil kunne bidra til oppmerksomhet om sosial bærekraft og det mangfoldet av faktorer som bidrar til denne bærekraftsdimensjonen. Ved å bruke slike begrep i prosjekters og planers mål og visjoner vil sosial bærekraft kunne inngå tydeligere som en målsetting helt fra starten av byutviklingsprosessene.

²³⁵ Tjønneland og Vikhammer, *Liveability*, 42, 44.

²³⁶ For mer om begrepet, se Edward Relph, *Place og Placelessness* (London: Pion Limited, 1976); Skogheim og Vestby, *Kulturarv og stedsidentitet*, 42.

²³⁷ Nyseth, Førde og Cruickshank, «Fra attraktive steder til omtentksom by- og stedsutvikling», 270.

Oppsummering og avsluttende refleksjoner

Jeg har i denne masteravhandlingen rettet søkelyset på hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet. Ønsket har vært å bidra til bevissthet om sosial bærekraft i byutviklingen og til en bredere forståelse av hva som kan bidra til sosial bærekraft.

Jeg har redegjort for at sosial bærekraft er et komplekst begrep, som rommer et bredt spekter av faktorer. Verken litteraturstudien eller den kvalitative studien viser at en bruker én felles definisjon. Ulike fagdisipliner benytter derimot sine egne definisjoner. Felles for dem kan allikevel sies å være at de retter søkelyset mot faktorer og behov som er viktige for menneskers trivsel og livskvalitet. I tillegg forstås begrepet ikke bare som tilstanden i et lokalsamfunn, men også som prosessen som leder fram til et livsforbedrende lokalsamfunn. Noen av faktorene som knyttes til denne bærekraftsdimensjonen er: helse og livskvalitet, stedsidentitet, stedtilhørighet og samhørighet, levbarhet, boforhold, utdanning, sysselsetting, sosial kapital, rettferdighet, lik tilgang til ressurser og goder, å dekke grunnleggende behov, inkludering, demokrati, myndiggjøring og medvirkning.

Jeg har tatt utgangspunkt i to prosjekter i Hovinbyen i Oslo, som er et byutviklingsprosjekt som handler om å transformere et byområde som allerede er delvis bebygd. Hovinbyen skal altså ikke skapes fra ingenting. Det er snarere snakk om en utvikling med høyt potensial for å kultivere det som allerede finnes. Spørsmålet er da i hvilken grad, og på hvilke måter, kvaliteter ved det eksisterende blir videreført. Den strategiske planen for Hovinbyen tar opp i seg et gjenbruksperspektiv ettersom den omtaler at eksisterende bygninger, også dem uten formelt vern, kan være en ressurs i byutviklingen. Arkitektur og eksisterende bygninger kobles imidlertid ikke til den sosiale bærekraftsdimensjonen i planen.

Gjennomgangen av den strategiske planen har vist at bærekraft står sentralt i Hovinbyen. Det er den miljømessige bærekraften som er tydeligst i dokumentet. Kompakt byutvikling er et tydelig byplanideal, som underbygges med argumenter om hensynet til klima og miljø. Den sosiale bærekraftsdimensjonen er derimot noe gjemt i den strategiske planen ved at det brukes andre begrep, slik som attraktivitetsbegrepet, og ved at denne bærekraftsdimensjonen ikke er eksplisitt uttrykt i målene for byutviklingsprosjektet. Selv om den strategiske planen tar opp flere temaer som er viktige for sosial bærekraft, og på den måten uttrykker en bevissthet om faktorer som bidrar til sosialt bærekraftige byområder, har planen en tydeligere «grønn profil». Det er det tradisjonelle hensynet til miljøvern og nye «grønne» tiltak som dominerer planen.

Min kvalitative studie viser at aktører i dagens byutvikling er opptatt av den sosiale bærekraftsdimensjonen, selv om de ikke har ett klart svar på hvordan det skal håndteres i byutviklingen. Informantenes svar demonstrerer i grunnen noe av utfordringen ved begrepet sosial bærekraft: Det er et svært omfattende begrep, og dermed vanskelig å håndtere. Uten en klar eller omforent forståelse av begrepet og dets meningsinnhold, kan det bli utfordrende å operasjonalisere i praksis. Samtidig viser min studie at en omforent forståelse neppe er mulig å få til. Dette er et paradoks, men også en viktig erkjennelse – det vil i praksis handle om å komme til mest mulig enighet i det enkelte prosjektet, og samtidig leve med at begrepsforståelsen er ulik, ikke minst på forskjellige tidspunkt i en byutviklingsprosess. Å jobbe med sosial bærekraft krever en dynamisk innstilling, i motsetning til en del andre forhold i byutviklingen, som i større grad kan planlegges og realiseres på bestemte tidspunkt. For eksempel lokal søppelhåndtering, et viktig ledd i bærekraft forstått som miljøvern. Når søppelhåndteringen er i gang må den selvsagt driftes og holdes ved like, men en trenger ikke å

gjenoppfinne konseptet særlig ofte. Det må en i langt større grad med tiltak som kan klassifiseres som sosial bærekraft.

Prosjektene i Petersborghuset og PEX-tårnet, som denne masteravhandlingen har tatt for seg, viser hvordan eksisterende bygninger kan bidra til sosial bærekraft i byutviklingen gjennom faktorer som bruk, prosess og stedsidentitet. Snarere enn å gi ett svar på hvordan sosial bærekraft kan håndteres i byutviklingen, viser de to prosjektene flere måter en kan arbeide med tematikken i ulike kontekster. Mens Petersborghuset er et eksempel på en medvirkningsprosess i et nytt nabolag, tar prosjektet i PEX-tårnet i bruk kultur og midlertidighet som metode tidlig i en transformasjonsprosess.

Studien min demonstrerer også at sosial bærekraft må håndteres som noe mer enn et teknisk krav som kan sikres gjennom endrede krav og regler, eller som kan programmeres inn i byutviklingen på samme måte som miljø-, energi- og støykrav. Sosial bærekraft må i tillegg håndteres gjennom prosesser som bidrar til inkludering og sikrer demokratisk byutvikling ettersom inkludering, myndiggjøring og demokrati er noen av faktorene som knyttes til den sosiale bærekraftsdimensjonen.

Informantenes oppfatninger av begrepet bekrefter at sosial bærekraft synes å ha fått mer oppmerksomhet i dagens byutvikling. Begrepet har dessuten fått en noe bedre representasjon i byutviklingen enn tidligere, og figurerer oftere i plan- og byggesaksdokumenter. For eksempel ble sosial bærekraft brukt som begrunnelse for tillatelse til tiltak i byggesaken til nabolagshuset Petersborg i 2020, mens begrepet var fraværende i reguleringsplanen tidlig på 2000-tallet. Begrepet er imidlertid fortsatt noe uhandgripelig, men etterhvert som flere prosjekt tar for seg sosial bærekraft, vil en få enda mer kunnskap om denne bærekraftsdimensjonen. På den måten vil det noe abstrakte begrepet kunne overføres fra et planfaglig prinsipp til en urban praksis, selv om denne, som nevnt over, aldri vil komme inn i et permanent spor. Men det går an å se for at seg at sosial bærekraft vil være en enda mer selvsagt del av byutviklingen de kommende tiårene sammenlignet med første del av 2000-tallet.

Overgangen til sirkulær økonomi, hvor målet er å utnytte ressursene best mulig, åpner for en byutvikling som i større grad tar utgangspunkt i eksisterende bygninger istedenfor å rive og bygge nytt. En slik «tabula plena-urbanisme» gir åpenbart mulighet for en mer klima- og miljøvennlig byutvikling ettersom det vil redusere avfall, forurensning og klimagassutslipp. Men, jeg vil hevde at, dersom eksisterende bygninger blir redusert til kun å ha en nytteverdi på bakgrunn av miljømessig bærekraft, kan en gå glipp av muligheten til å utnytte potensialet eksisterende bygninger har til å bidra til sosial bærekraft. Jeg har vist at eksisterende bygninger er mer enn fysiske strukturer, som kan bidra til mer enn den miljømessige bærekraften. En tilnærming til det eksisterende gjennom en «tabula plena-urbanisme» kan åpne for en byutvikling som i større grad tar utgangspunkt i de konkrete stedene. Å ta utgangspunkt i det eksisterende, og gå i dialog med stedet, kan også bidra til å utvikle steder med særpreg og identitet. Jeg har også pekt på verdien av å bruke begrep som «levbare byer og steder» da det bidrar til å rette søkelyset på den sosiale bærekraftsdimensjonen, slik at ikke faktorer tilknyttet denne bærekraftsdimensjonen havner i skyggen i by- og stedsutviklingen.

Litteraturliste

- Aam, Alv Skogstad, Katja Bratseth, Maiken Riis Eilertsen, Markus Domaas Lindahl og Eli Støa. *Bokvalitet og høy tetthet: Hvordan kombinerer vi de to? En kvalitativ studie av ni norske eksempler*. Oslo: Byantropologene, Gottlieb Paludan Architects og NTNU, 2021.
- Aarsæther, Nils. «Planlegging som handlingstype.» I *Utfordringer i norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 26-48. Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2013.
- Aarsæther, Nils, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. «Plansystem, praksis og teori.» I *Plan og samfunn: System, praksis, teori*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 15-26. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018.
- Adams, David, Alan Disberry, Norman Hutchison og Thomas Munjoma. «Ownership Constraints to Brownfield Redevelopment.» *Environment and Planning A: Economy and Space* vol. 33, nr. 2 (2001): 453-477. doi:10.1068/a33200.
- Andersen, Bengt og Per Gunnar Røe. «Arkitektur og sosial ulikhet i Oslos vannkant.» I *Oslo – ulikhetenes by*, redigert av Jørn Ljunggren. 325-338. Oslo: Cappelen Damm, 2017.
- Andersen, Bengt, Joar Skrede, Hanna Hagen Bjørngaas og Yngvild Margrete Mæhle. «Fortetting som verktøy og mål i Oslo: Interessemotsetninger i byutviklingen.» *Plan* vol. 50, nr. 4 (2018): 16-23. doi:10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-04.
- Arnstein, Sherry R. «A Ladder of Citizen Participation.» *Journal of the American Institute of Planners* vol. 35, nr. 4 (1969): 216-224. doi:10.1080/01944366908977225.
- Aspen, Jonny. «Zombie-urbanisme langs havnefronten.» *Billedkunst*, 6. utg. (2012).
- _____. «Oslo – The Triumph of Zombie Urbanism.» I *Shaping the City: Studies in History Theory and Urban Design*, redigert av Rodolphe El-Khoury og Edward Robbins. 182-200. London: Routledge, 2013.
- Aspen, Jonny og John Pløger. *Den vitale byen*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015.
- Aure, Marit, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale. «Sted – nye teorier i en norsk kontekst.» I *Med sans for sted – Nyere teorier*, redigert av Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale. 13-29. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Bakke, Tord. «Sosial overflatefaktor – metodikk for å oppnå sosialt bærekraftig stedsutvikling.» *Plan*. 04.07.2018. Sist oppdatert 23.08.2018. <https://plantidsskrift.no/artikkel/sosial-overflatefaktor-metodikk-for-a-oppna-sosialt-baerekraftig-stedsutvikling/> (besøkt 30.11.2021).
- Barnas Boligbyggere. *Nabolagsinvolvering Petersborghuset, februar 2019*. Oslo: Barnas Boligbyggere, 2019. Tilgjengelig via: https://3110aee0-a6f8-433a-9885-9d9f8442f621.filesusr.com/ugd/1bafcd_a8a833ce21e349c38e7dc1fd8beeb1460.pdf.

- Barron, Leanne og Erin Gauntlett. «Housing and Sustainable Communities Indicators Project: Stage 1 Report – Model of Social Sustainability,» *WACOSS Housing and Sustainable Communities Indicators Project* (Perth: Murdoch University, Western Australia, 2002). Tilgjengelig via: http://www.regional.org.au/au/soc/2002/4/barron_gauntlett.htm.
- Berg, Nina Gunnerud og Britt Dale. «Sted – noen nyere teoretiske tilnærminger og debatter.» I *Med sans for sted – Nyere teorier*, redigert av Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale. 31-46. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Bergsli, Heidi. «Entreprenørpolitikk og byutvikling – Byutvikling og globale trender.» I *By og byliv i endring: Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*, redigert av Jonny Aspen. 87-118. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag, 2005.
- _____. «Urban Attractiveness and Competitive Policies in Oslo and Marseille.» Dr.gradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2015.
- Bergsli, Heidi, Gro Sandkjær Hanssen og Beata Sirowy. «Byens offentlige rom som demokratiske arenaer.» I *Bysamfunn*, redigert av Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora. 29-41. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Bergsli, Heidi og Hege Hofstad. *Folkehelse og sosial bærekraft – en sammenligning og diskusjon av begrepsinnhold, målsettinger og praktiske tilnærminger*. NIBR-rapport 2017:15. Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2017.
- Bjørhovde, Bjørn. *Litt av en historie*. Oslo: Alcatel STK, 1990.
- Boström, Magnus. «A Missing Pillar? Challenges in Theorizing and Practicing Social Sustainability: Introduction to the Special Issue.» *Sustainability: Science, Practice and Policy* vol. 8, nr. 1 (2012): 3-14. doi:10.1080/15487733.2012.11908080.
- Ellen Braae. *Beauty Redeemed: Recycling Post-Industrial Landskapet*. Basel: Birkhauser, 2015.
- Braae, Ellen og Lisa Diedrich. «Site Specificity in Contemporary Large-scale Harbour Transformation Projects.» *Journal of Landscape Architecture* vol. 7, nr. 1 (2012): 20-33. doi:10.1080/18626033.2012.693778.
- Bramley, Glen og Sinéad Power. «Urban Form and Social Sustainability: The Role of Density and Housing Type.» *Environment and Planning B: Planning and Design* vol. 36, nr. 1 (2009): 30-48. doi:10.1068/b33129.
- Burford, Gemma, Elona Hoover, Ismael Velasco, Svatava Janoušková, Alicia Jimenez, Georgia Piggot, Dimity Podger og Marie K. Harder. «Bringing the «Missing Pillar» into Sustainable Development Goals: Towards Intersubjective Valued-Based Indicators.» *Sustainability* vol. 5, nr. 7 (2013): 3035-3059. doi:10.3390/su5073035.
- Børrud, Elin. «Bitvis byutvikling: Møte mellom privat eiendomsutvikling og offentlig byplanlegging.» Dr.gradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2005.
- _____. «Planlegging i en allerede bygd by.» I *Utfordringer for norsk planlegging*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Ronny Kristiansen og Torill Nyseth. 204-222. Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2012.

- _____. «Planlegging for kvalitet: Nytt blikk på fortetting som byutviklingsstrategi.» *Plan* vol. 50, nr. 4 (2018): 24–29. doi:10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-05.
- Børrud, Elin og August E. Røsnes. *Prosjektbasert byutvikling: Mot en kvalitativ, prosjektrettet byplanlegging*. Bergen: Fagbokforlaget, 2016.
- Campbell, Scott. «Green Cities, Growing Cities, Just Cities?: Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development.» *Journal of The American Planning Association* vol. 62, nr. 3 (1996): 296–312. doi:10.1080/01944369608975696.
- Castillo, Herb, Cletus Moobela, Andrew D.F. Price og Vivek Narain Mathur. «Assessing Urban Social Sustainability: Current Capabilities and Opportunities for Future Research.» *The International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability* vol. 3, nr. 3 (2007): 39–48.
- Chaney, David. *The Cultural Turn: Scene-Setting Essays on Contemporary Cultural History*. London: Routledge, 1994.
- Chemetoff, Alexandre. «Île de Nantes. Loire-Atlantique 2001–2010.» *Nordic – Journal of Architecture* vol. 1, nr. 1 (2011): 74–77.
- Chemetoff, Alexandre og Jean-Louis Berthomieu. *L'Île de Nantes – Le plan guide en projet*. Nantes: Bureau des Paysages, 1999.
- Chiu, Rebecca L. H. *Sustainable Development: A New Perspective for Housing Development*. Paper presented at the 3d National Housing Conference. (2003). Tilgjengelig via: http://www.nhc.edu.au/downloads/2003/DayTwo/01_ChIU_paper.pdf.
- Colantonio, Andrea. «Social Sustainability: A Review and Critique of Traditional Versus Emerging Themes and Assessment Methods.» I *SUE-Mot Conference 2009: Second International Conference on Whole Life Urban Sustainability and its Assessment: Conference Proceedings*, redigert av M. Horner, A. Price, J. Bebbington og R. Emmanuel. 865–885. Loughborough: Loughborough University, 2009. Tilgjengelig via: <http://eprints.lse.ac.uk/35867/>.
- Colantonio, Andrea og Tim Dixon. *Urban Regeneration & Social Sustainability: Best Practice from European Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011.
- Colantonio, Andrea, Tim Dixon, Robin Ganser, Juliet Carpenter og Augustine Ngombe. *Measuring Socially Sustainable Urban Regeneration in Europe*. Oxford: Oxford Institute for Sustainable Development, 2009.
- Costamagna, Federico, Rebecca Lind og Olof Stjernström. «Livability of Urban Public Spaces in Northern Swedish Cities: The Case of Umeå.» *Planning Practice & Research* vol. 34, nr. 2 (2018): 131–148, doi:10.1080/02697459.2018.1548215.
- Cresswell, Tim. *Place: An Introduction*. 2. utgave. Chichester: Blackwell Publishing, 2015.
- Cuthill, Michael. «Strengthening the 'Social' in Sustainable Development: Developing a Conceptual Framework for Social Sustainability in a Rapid Urban Growth Region in Australia.» *Sustainable Development* vol. 18, nr. 6 (2010): 362–373. doi:10.1002/sd.397.

- Dale, Britt og Nina Gunnerud Berg. «Hva er stedsidentitet og hvordan fanger vi det opp?» I *Å finne sted. Metodologiske perspektiver i stedsanalyser*, redigert av Anniken Førde, Britt Kramvig, Nina Gunnerud Berg og Britt Dale. 23–41. Trondheim: Akademika forlag, 2013.
- Davidson, Mark. «Social Sustainability and the City.» *Geography Compass* vol. 4, nr. 7 (2010): 872–880. doi:10.1111/j.1749-8198.2010.00339.x.
- Dempsey, Nicola, Glen Bramley, Sinéad Power og Caroline Brown. «The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability.» *Sustainable Development* vol. 19, nr. 5 (2011): 289–300. doi:10.1002/sd.417.
- DeSilvey, Caitlin. *Curated Decay: Heritage beyond Saving*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017.
- DeSilvey, Caitlin, Nadia Bartolini og Antony Lyons. «Living with Transformation.» I *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practice*, redigert av Rodney Harrison, Caitlin DeSilvey, Cornelius Holtorf, Sharon Macdonald, Esther Breithoff, Harald Fredheim m.fl. London: UCL Press, 2020.
- Diedrich, Lisa Babette. «Translating Harbourscapes: Site-specific Design Approaches in Contemporary European Harbour Transformation.» Dr.gradsavhandling, Universitetet i København, 2013.
- Diedrich, Lisa og Caroline Dahl. «Ile de Nantes 2000–2010: A Method for the Meantime?» *Journal of Landscape Architecture* vol. 11, nr. 2 (2016): 72–83. doi:10.1080/18626033.2016.1188576.
- Elkington, John. *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of the 21st Century Business*. British Columbia: New Society Publishers, 1997.
- Ellefsen, Karl Otto. «Studier av byens fysiske transformasjon – Oslos arkitektur i endring.» I *By og byliv i endring: Studier av byrom og handlingsrom i Oslo*, redigert av Jonny Aspen. 53–86. Oslo: Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag, 2005.
- Ellen MacArthur Foundation. «What is Circular Economy?» <https://ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview> (besøkt 30.11.2021).
- Ellen MacArthur Foundation. *Cities in the Circular Economy: An Initial Exploration* (Cowes: Ellen MacArthur Foundation, 2017). Tilgjengelig via: <https://ellenmacarthurfoundation.org/cities-in-the-circular-economy-an-initial-exploration>.
- Entra. «Rapport om KA13.» <https://entra.no/news-and-media/rapport-om-ka13/2114> (besøkt 30.11.2021).
- Enyedi, György. «Social Sustainability of Large Cities.» *Eristics* vol. 69, nr. 412/413/414 (2002): 142–144.
- EU. «European Green Deal.» https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (besøkt 30.11.2021).
- _____. *Circular Economy Action Plan: From a Cleaner and more Competitive Europe* (Brussel: EU, 2020). Tilgjengelig via: https://ec.europa.eu/environment/strategy/circular-economy-action-plan_en.
- EU – New European Bauhaus. «About the initiative.» https://europa.eu/new-european-bauhaus/about/about-initiative_en (besøkt 30.11.2021).

- Europarådets rammekonvensjon om kulturarvens verdi for samfunnet – ETS 199. Faro-konvensjonen. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2005-10-27-106>
- Evans, Graeme. *Cultural Planning: An Urban Renaissance?* London: Routledge, 2001.
- FutureBuilt. «Kristian Augusts gate 13.» Oppdatert 13.11.2021. <https://www.futurebuilt.no/Forbildeprosjekter#!/Forbildeprosjekter/Kristian-August-gate-13> (besøkt 30.11.2021).
- Falleth, Eva og Gro Sandkjær Hanssen. «Medvirkning i planlegging.» I *Utfordringer for norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 186–202. Kristiansand: Cappelen Damm Fagbokforlaget, 2012.
- Falleth, Eva og Inger-Lise Saglie. «Kommunal arealplanlegging.» I *Utfordringer for norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 85–101. Kristiansand: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2012.
- Ferd Eiendom. «Bygger startup-miljø i Tiedemannsbyen.» <https://ferd.no/ferdmagasinet/2020/utgave-3-2020/bygger-startup-miljo-i-tiedemannsbyen/> (besøkt 30.11.2021).
- _____. «Tilleggsdokumentasjon» (epost 17.02.2020, dokumentnr. 201919379-10). Tilgjengelig via <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201919379>.
- _____. «Historie.» <https://ferd.no/om-ferd/historie/> (besøkt 30.11.2021).
- Fiskaa, Helge. «Past and Future for Public Participation in Norwegian Physical Planning.» *European Planning Studies* vol. 13, nr. 1 (2005): 157–174. doi:10.1080/0965431042000312451.
- Florida, Richard. *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books, 2002.
- _____. *The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation and Failing the Middle Class – And What We Can Do About It*. New York: Basic Civitas Books, 2017.
- _____. «Well Need To Reopen Our Cities. But Not Without Making Changes.» Publisert 27.03.2020. *Bloomberg CityLab*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/how-to-adapt-cities-to-reopen-amid-coronavirus> (besøkt 30.11.2021)
- _____. «This Is Not the End of Cities.» Publisert 19.06.2020. *Bloomberg CityLab*. <https://www.bloomberg.com/news/features/2020-06-19/cities-will-survive-pandemics-and-protests> (besøkt 30.11.2021).
- FN-sambandet. «Bærekraftig utvikling.» Sist oppdatert 28.10.2021. www.fn.no/tema/fattigdom/baerekraftig-utvikling (besøkt 30.11.2021).
- Freestone, Robert og Chris Gibson. «The Cultural Dimension of Urban Planning Strategies: An Historical Perspective.» I *Culture, Urbanism and Planning*, redigert av Javier Monclús og Manuel Guàrdia. 21–41. Aldershot: Ashgate, 2006.
- Fufa, Selamawit Mamo, Cecilie Flyen og Christoffer Venås. *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*. SINTEF Fag 68. Oslo: SINTEF akademisk forlag, 2020. <https://hdl.handle.net/11250/2719890>.

- Gabrielsen, Guro Voss. «Groruddalen; Oslos vakreste verkebyll? – problemrepresentasjoner og stedsforståelser i Groruddalssatsingen.» Dr.gradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2014.
- Godø, Mikael. «I overkant kreativ?» *Arkitektnytt*. 08/2017 Publisert 02.11.2017. <https://www.arkitektnytt.no/tema/i-overkant-kreativ> (besøkt 30.11.2021).
- Guribye, Eugene. *Mot 'Kommune 3.0'? Modeller for samarbeid mellom offentlig og frivillig sektor: Med hjerte for Arendal*. FoU-rapport nr. 3/2016. Kristiansand: Agderforskning, 2016.
- Guttormsen, Torgrim Sneve og Grete Swensen. «Heritage, Democracy and the Public – Nordic Approaches.» I *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches*, redigert av Torgrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen. 1–10. Farnham: Ashgate, 2016.
- _____. «Managing Heritage in the Service of the Public.» I *Heritage, Democracy and the Public: Nordic Approaches*, redigert av Torgrim Sneve Guttormsen og Grete Swensen. 297–301. Farnham: Ashgate, 2016.
- Guttu, Jon og Lene Schmidt. *Fortett med vett. Eksempler fra fire norske byer*. Bergen: Husbanken Region vest, 2008.
- Haarstad, Håvard, Gro Sandkjær Hanssen, Bengt Andersen, Lisbet Harboe, Jørn Ljunggren, Per Gunnar Røe, Tarje Iversen Wanvik og Marikken Wulff-Wathne. «Nordic Responses to Urban Challenges of the 21st Century.» *Nordic Journal of Urban Studies* vol. 1, nr. 1 (2021): 4–18. doi:10.18261/issn.2703-8866-2021-01-01.
- Haëntjens, Jean. *La villa frugale: Un modale pour préparer l'après-pétrole*. Limoges: FYP Éditions, 2011.
- Hanssen, Gro Sandkjær. «Medvirkning i planleggingen av den kompakte by – hvordan er praksis?» I *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie. 97–113. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Hanssen, Gro Sandkjær, Hege Hofstad, Inger-Lise Saglie, Petter Næss og Per Gunnar Røe. «Hvorfor studere den kompakte byen?» I *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie. 13–25. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Hanssen, Gro Sandkjær, Nils Aarsæther, Hege Hofstad, Helle Tegner Anker, Thomas Kalbro, Arild Buanes, Elin Børrud, Marius Grønning, Fredrik Holth, Ulla Higdem, Karoline Jacobsen Kvalvik, Berit Irene Nordahl, Torill Nyseth, Toril Ringholm, Jan Åge Riseth, Arvid Strand og Nikolai Winge. «En operativ lov? Spenningen mellom lovens intensjoner og planpraksis – behov for forbedring?» I *Plan og bygningsloven 2008 – En lov for vår tid?*, redigert av Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen. 481–517. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.
- Hanssen, Gro Sandkjær og Ragnhild Skogheim. *Styring av arealutvikling på områdenivå*. NIBR-rapport 2019:23. Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2019. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/2979>.
- Harrison, Rodney. *Heritage Critical Approaches*. London: Routledge, 2013.

- Harsvik, Rina Brunsell, Ida Emilie Tandberg og Gry Rustad Pettersen. «Sosial bærekraft – den gjemte dimensjonen.» I *Hvor sosialt? En studie av sosial bærekraft på Hamar*, redigert av Erling Dokk Holm og Peter Hemmersam. 10-30. Oslo: Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2020. https://bibsystk.userservices.exlibrisgroup.com/view/delivery/47BIBSYS_AHO/1240906930002237.
- Healey, Patsy. *Urban Complexity and Spatial Strategies: Towards a Relational Planning for Our Times*. London: Routledge, 2006.
- Helen og Hard. «Søknad om rammetillatelse» (redegjørelse 03.11.2017, dokumentnr. 201716792-1). Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201716792>.
- Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu. *Norsk byhistorie: Urbaniseringen gjennom 1300 år*. Oslo: Pax Forlag, 2006.
- Hofstad, Hege. «Håndtering av «wicked problems» i kommunal planlegging: Lokal oversettelse av målsettingene om bærekraftig utvikling og bedre folkehelse i ulike planleggingspraksiser.» Dr.gradsavhandling, Universitetet i Oslo, 2012.
- _____. «Folkehelse – vitalisering av sosial bærekraft i kompakt byutvikling?» I *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie. 207-218. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- _____. «Plan- og bygningsloven (2008) sitt idemessige grunnlag.» I *Plan og bygningsloven 2008 – En lov for vår tid?*, redigert av Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen. 25-35. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.
- _____. «Bærekraftig planlegging for framtida?» I *Plan og bygningsloven 2008 – En lov for vår tid?*, redigert av Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen. 203-222. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.
- _____. «Folkehelse – proaktivt grep i pbl. 2008, hva er status ti år etter?» I *Plan- og bygningsloven – en lov for vår tid?*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen og Nils Aarsæther. 223-242. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.
- _____. *Sosialt bærekraftige lokalsamfunn – en litteraturstudie*. NIBR-rapport 2021:7. Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2021. <https://hdl.handle.net/11250/2767557>.
- Hvattum, Mari. «Stedets tyranni.» *Arkitektur N* nr. 4 (2009). Publisert på nett januar 2017. <https://www.arkitektur-n.no/artikler/stedets-tyranni>.
- Île de Nantes. «Île de Nantes.» <https://www.iledenantes.com> (besøkt 30.11.2021)
- Industrimuseum. «J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik Joh. H. Andresen.» http://industrimuseum.no/bedrifter/j_l_tiedemann_stobaksfabrik (besøkt 30.11.2021).
- Jacobs, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House, 1961.
- Kabelgata ved Oxer Eiendom. «Kabelgata 1–39 på Økern.» <https://www.kabelgata.no/utvikling/> (besøkt 30.11.2021).
- Kirkens Bymisjon. «Nabolagshuset Petersborg.» <https://kirkensbymisjon.no/nabolagshuset-petersborg/> (besøkt 30.11.2021).

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. «Berekraftsmåla på nynorsk.» Publisert 24.06.2020. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/berekraftsmala-pa-nynorsk/id2715819/> (besøkt 30.11.2021).
- _____. *Byrom – en idehåndbok: Hvordan utvikle byromsnettverk i byer og tettsteder?* Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2016.
- _____. «Kommunale planoppgaver.» Sist oppdatert 24.02.2021. https://www.regjeringen.no/no/tema/plan-bygg-og-eiendom/plan_bygningsloven/planlegging/plansystem_prosess/kommunale_planoppgaver/id2836162/ (besøkt 30.11.2021).
- _____. «Lovkommentar til plandelen av plan- og bygningsloven. Revidert utgave 2020.» Publisert 09.06.2020. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/lovkommentar-til-plandelen-av-plan-og-bygningsloven/id2701235/> (besøkt 30.11.2021).
- _____. *Medvirkning i planlegging: Hvordan legge til rette for økt deltagelse og innflytelse i kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven*, veileder. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014. Tilgjengelig via: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/Medvirkning-i-planlegging/id764244/>.
- _____. *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging 2019-2023*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2019. Tilgjengelig via: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/vedtak-av-nasjonale-forventninger-til-regional-og-kommunal-planlegging/id2645335/>.
- _____. *Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging*, fastsatt ved kgl. res. av 26.09.2014, jf. Plan- og bygningsloven av 27. juni 2008, § 6-2. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2014). Tilgjengelig via: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/Statlige-planretningslinjer-for-samordnet-bolig--areal--og-transportplanlegging/id2001539/>.
- Koning, Juliette. «Social Sustainability in a Globalizing World: Context, Theory and Methodology Explored.» Paper prepared for the UNESCO/MOST meeting 22-23. November 2001. Tilburg University, The Netherlands, 2001.
- Koolhaas, Rem. «What Ever Happened to Urbanism?» *ANY: Architecture New York* nr. 9 (1994): 10-13.
- Kristiansen, Ronny og Torill Nyseth. «Eksperimentelle tilnærminger til byplanlegging – en ny agenda?» I *Plan og samfunn: System, praksis, teori*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 286-307. Oslo: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2018.
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann. *Det kvalitative forskningsintervju*, oversatt av Tone M. Anderssen og Johan Rygge, 3. utgave Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2015.
- Lacy, Peter, Jessica Long og Wesley Spindler. *The Circular Economy Handbook: Realizing the Circular Advantage*. London: Palgrave Macmillian, 2020.
- Landry, Charles. *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan, 2000.
- Littig, Beate og Erich Griebler. «Social Sustainability: A Catchword between Political Pragmatism and Social Theory.» *Journal of Sustainable Development* vol. 8, nr. 1 (2005): 65-79. doi:10.1504/IJSD.2005.007375.

- Lov 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven). Tilgjengelig via: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-27-71?q=pbl>.
- Lundberg, Aase Kristine, Kjersti Granås Bardal, Bjørn Vidar Vangelsten, Mathias B. Reinar, Maiken Bjørkan og Tim Richardson. *Strekk i laget: En kartlegging av hvordan FNs bærekraftsmål implementeres i regional og kommunal planlegging*. NF-rapport nr.: 7/2020. Bodø: Nordlandsforskning, 2020. <https://hdl.handle.net/11250/2723330>.
- Magis, Kristen og Craig Shinn. «Emergent Themes of Social Sustainability.» I *Understanding the Social Dimensions of Sustainability*, redigert av Jesse Dillard, Veronica Dujon og Mary C. King. 15–42. New York: Routledge, 2009.
- Manzi, Tony, Karen Lucas, Tony Lloyd-Jones og Judith Allen. «Understanding Social Sustainability: Key Concepts and Developments in Theory and Practice.» I *Social Sustainability in Urban Areas: Communities: Connectivity and the Urban Fabric*, redigert av Tony Manzi, Karen Lucas, Tony Lloyd-Jones og Judith Allen. 1–28. London: Taylor & Francis, 2010.
- Massey, Doreen. *For Space*. London: Sage Publication, 2005.
- McKenzie, Stephen. «Social Sustainability: Towards some Definition.» Hawke Research Institute Working Paper Series nr. 27. Magill, South Australia: University of Australia, 2004.
- Meld. St. 13 (2020–2021) *Klimaplan for 2021–2030*. Oslo: Klima- og miljødepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-13-20202021/id2827405/>.
- Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Oslo: Klima- og miljødepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20192020/id2697781/>.
- Meld. St. 40 (2020–2021). *Mål med mening – Norges handlingsplan for å nå bærekraftsmålene innen 2030*. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-40-20202021/id2862554/>.
- Miljøverndepartementet. *Stedsanalyse – innhold og gjennomføring*. T-986. Oslo: Miljøverndepartementet, 1993. Tilgjengelig via: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/md/vedlegg/veiledninger20og20brosjyrer/stedsanalyser/t986_stedsanalyse_innhold_og_gjennomforing_1993.pdf.
- Moreno, Carlos. «Tactical Urbanism: A Different Approach to Reinventing the City.» Publisert 24.06.2015, <https://www.moreno-web.net/tactical-urbanism-different-approach-to-reinventing-city/> (besøkt 30.11.2021).
- Natural State. «Tårnet Kulturarena – Sustainable placemaking focusing on city life activity and culture.» <https://naturalstate.studio/work/tarnetkulturarena> (besøkt 30.11.2021).
- Neuman, Michael. «Ildefons Cerdà and the Future of Spatial Planning: The Network Urbanism of a City Planning Pioneer.» *The Town Planning Review* vol. 82, nr. 2 (2011): 117–143. doi:10.3828/tpr2011.10.
- Neumayer, Erik. *Weak versus Strong Sustainability: Exploring the Limits of Two Opposing Paradigms*. 4. utgave. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013.

- Nicolas, Amélie. «Nantes´ Urban Project: Putting the Bilbao Model to the Test.» *Metropolitiques*. 13.11.2014. Oversatt av Oliver Waine.
- Norberg-Schulz, Christian. ««The Phenomenon of Place» from Architectural Association Quarterly (1976).» I *The Urban Design Reader*, redigert av Michael Larice og Elizabeth Macdonald. 272-284. 2. utgave. Oxon: Routledge, 2013.
- Nordahl, Berit Irene. «Planlegging og marked – arealplanlegging som arena for dialog og forhandling.» I *Utfordringer for norsk planlegging: Kunnskap, bærekraft, demokrati*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 166-185. Kristiansand: Cappelen Damm Fagbokforlaget, 2012.
- _____. «Kommunenes styringsmuligheter og økonomiske drivere i kompakt byutvikling.» I *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie. 61-69. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Nordahl, Berit, Kjell Harvold og Ragnhild Skogheim. *Forhandlingsbasert byutvikling. Evaluering av Oslo kommunes arbeid med å utvikle Ensjø fra bilby til boligby*. NIBR-rapport 2009:20. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2009.
- Nordahl, Berit, Steinar Johansen, Geir Inge Orderud og Ragnhild Skogheim. *Urban områdetransformasjon – en gjennomgang av internasjonal litteratur*. NIBR-notat 2019:107. Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, 2019.
- NRK. «Informasjonsark fra NRK: NRK flytter til Ensjø.» Publisert 18.05.2021. <https://www.nrk.no/presse/nrk-flytter-til-ensjo-1.15499360> (besøkt 30.11.2021).
- Nyseth, Torill og Jøhn Pløger. «Perspektiver på steders tilblivelse.» I *Med sans for sted – Nyere teorier*, redigert av Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale. 47-63. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Nyseth, Torill, Abdelillah Hamdouch, Christophe Demazière, Anniken Førde og José Serrano. «Perspectives on Creative Planning and Local Development in Small and Medium-Sized Towns.» I *Creative Approaches to Planning and Local Development: Insights from Small and Medium-Sized Towns in Europe*, redigert av Abdelillah Hamdouch, Torill Nyseth, Christophe Demazière, Anniken Førde, José Serrano og Nils Aarsæther. 13-21. New York: Routledge, 2017.
- Nyseth, Torill, Anniken Førde og Jørn Cruickshank. «Fra attraktive steder til omtentksom by- og stedsutvikling – implikasjoner for planlegging?» I *Plan og samfunn: System, praksis, teori*, redigert av Nils Aarsæther, Eva Falleth, Torill Nyseth og Ronny Kristiansen. 267-285. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2018.
- Næss, Petter, Inger-Lise Saglie og Kine Halvorsen Thorén. «Ideen om den kompakte byen i norsk sammenheng.» I *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lise Saglie. 36-47. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Oldenburg, Ray. *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and other Hangouts at the Heart of a Community*. New York: Da Capo Press, 1999.
- _____. «The Café as a Third Place.» I *Café Society*, redigert av Aksel Tjora og Graham Scambler. 7-21. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

Opp, Susan M. «The Forgotten Pillar: A Definition for the Measurement of Social Sustainability in American Cities.» *Local Environment: The International Journal of Justice and Environment* vol. 22, nr. 3 (2017): 286-305. doi:10.1080/13549839.2016.1195800.

Oslo kommune. *Ensjø – veiledende prinsipplan for det offentlige rom*. Vedtatt av Oslo bystyre 28.02.2007, sak 39. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2007. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200404446>.

_____. *Ensjø – Tyngdepunktet – Detaljregulering med konsekvensutredning og reg.bestemmelser – Ensjø T-banestasjon – S-4858*. Vedtatt 23.09.2015, PBE Saksinnsyn, saknr. 200507086. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200507086&rplan=1>.

_____. «Fjordbyen.» <https://www.oslo.kommune.no/slik-bygger-vi-oslo/fjordbyen/#gref> (besøkt 30.11.2021).

_____. «Gul liste.» <https://www.oslo.kommune.no/plan-bygg-og-eiendom/kulturminner-og-bevaring/gul-liste/#gref> (besøkt 30.11.2021).

_____. *Kabelgata 1–39 – Detaljregulering – Transformasjon av industriområde til byområde med boliger og næring*. PBE Saksinnsyn 201606594. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?mode=&caseno=201606594>.

_____. *Kabelgaten 1–39 (Risløkkveien 2) – Reguleringsplan – Blandet regulering – Plansak avsluttet – Sak trukket*. PBE Saksinnsyn 200713821. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200713821>.

_____. *Klimastrategi for Oslo mot 2030*. Vedtatt av Oslo bystyre 06.05.2020, sak 109. Oslo: Oslo kommune, 2020. Tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/miljo-og-klima/slik-jobber-vi-med-miljo-og-klima-1/miljo-og-klimapolitikk/klimastrategi/#gref>.

_____. *Kommuneplan 2008 «Oslo mot 2025»*. Vedtatt av Oslo bystyre 11.06.2008, sak 213. Oslo: Oslo kommune, 2008. Tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/tidligere-kommuneplandokumenter/>.

_____. *Kommuneplan 2015 «Oslo mot 2030 – Smart, trygg og grønn»*. Samfunnsdel og byutviklingsstrategi. Vedtatt av Oslo bystyre 23.09.2015, sak 262. Oslo: Oslo kommune, 2015. Tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/tidligere-kommuneplandokumenter/>.

_____. *Kommuneplan for Oslo 2018 «Vår by, vår framtid»*. Samfunnsdel med byutviklingsstrategi: Visjon, mål og strategier mot 2040. Vedtatt av Oslo bystyre 30.01.2019, sak 6. Oslo: Oslo kommune, 2019. Tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/politikk/kommuneplan/kommuneplanens-samfunnsdel/>.

_____. *Kulturminnegrnlag for Kabelgaten*. Oslo: Byantikvaren i Oslo/Groruddalssatsingen, 2009.

_____. *Planleggingsprogram for Ensjø*. Vedtatt av Oslo bystyre 17.03.2004, sak 119. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2004. Tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/slik-bygger-vi-oslo/ensjobyen/>.

- _____. *Planprogram for Haraldrud*. Fastsatt av Oslo bystyre 16.12.2016, sak 341. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2016. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201300543>.
- _____. *Plattform for byrådssamarbeid mellom Arbeiderpartiet, Miljøpartiet De Grønne og Sosialistisk Venstreparti i Oslo 2019-2023*, 40. Tilgjengelig via: <https://www.oslo.kommune.no/politikk/byradet/byradsplattform/#gref>.
- _____. *Reguleringsplan for Ensjøveien 12 c med flere (Tiedemannsfabrikken, S-4420, gnr 128 bnr 4 m.fl.)*. Vedtatt 17.12.2008, PBE Saksinnsyn 200601213. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=200601213&rplan=1>.
- _____. *Strategisk plan for Hovinbyen*. Vedtatt av Oslo bystyre 20.06.2018, sak 234. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2018. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?mode=&caseno=201312256>.
- _____. *Strategisk plan for Hovinbyen: Kulturminnegrunnlag for Hovinbyen*. Vedlegg 3. Oslo: Byantikvaren i Oslo, 2016. Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?mode=&caseno=201312256>.
- _____. *Veiledende plan for offentlige rom (VPOR) Haraldrud*. Vedtatt av Oslo bystyre 17.02.2021, sak 47 (Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2021). Tilgjengelig via:
- Otero-Pailos, Jorge, Erik Fenstad Langdalen og Tordis Arrhenius (red.). *Experimental Preservation*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2016.
- Overmann, Heike og Harald A. Mieg (red.). *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses*. New York: Routledge, 2015.
- Oxer Eiendom. «Oxer Eiendom har kåret en vinner – A-lab vant idekonkurransen for Kabelgaten 1-39, Økern.» Publisert 22.01.2016. <https://www.oxer.no/oxer-eiendom-har-karet-en-vinner-a-lab-vant-idekonkurransen-for-kabelgaten-1-39-okern/> (besøkt 30.11.2021).
- Pettersen, Lars-Petter og Einar K. Holte. «Kulturtårnet i Kabelgata.» *Urbact Hovinbyen*. 65–67. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2018.
- Phillips, Robert A. og Joel Reichart. «The Environment as a Stakeholder? A Fairness-Based Approach.» *Journal of Business Ethics* vol. 23, nr. 2 (2000): 185–197. doi:10.1023/A:1006041929249.
- Plan- og bygningsetaten. «Rammetillatelse (tidsbegrenset) – Kabelgaten 19» (brev 05.02.2018, dokumentnr. 201716792-8). Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201716792>.
- Plan- og bygningsetaten. «Tillatelse til tiltak – Ensjøveien 12 c» (brev 24.03.2020, dokumentnr. 201919379-17). Tilgjengelig via: <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/casedet.asp?caseno=201919379>.
- Plevoets, Bie og Koenraad van Cleempoel. *Adaptive Reuse of the Built Heritage: Concepts and Cases of an Emerging Discipline*. Oxon: Routledge, 2019.
- Polèse, Mario og Richard Stren (red.). *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*. Toronto: University of Toronto Press, 2000.

Puig, A. Soria y (red.), *Cerdà: The Five Bases of the General Theory of Urbanization*. Barcelona: Electa, 1999.

Pådriv. «Pådriv.» <https://www.paadriv.no> (besøkt 30.11.2021).

Rasouli, Aso Haji og Anoma Kumarasuriyar. «The Social Dimension of Sustainability: Towards Some Definition and Analysis.» *Journal of Social Science for Policy Implications* vol. 4, nr. 2 (2016): 23–34. doi:10.15640/10.15640/jsspi.v4n2a3.

Relph, Edward. *Place og Placelessness*. London: Pion Limited, 1976.

Ringholm, Toril og Torill Nyseth. «Medvirkning.» I *Plan- og bygningsloven 2008 – Fungerer loven etter intensjonene?*, redigert av Nils Johan Aarsæther og Gro Sandkjær Hanssen. 317–332. Oslo: Universitetsforlaget, 2018.

Rittel, Horst W. J. og Melvin M. Webber. «Dilemmas in a General Theory of Planning.» *Policy Sciences* vol. 4, nr. 2 (1973): 155–169. doi:10.1007/BF01405730.

Roberts, Bryony (red.). *Tabula Plena: Forms of Urban Preservation*. Zürich: Lars Müller Publishers, 2016.

Ruud, Guttorm. «Sites of Crisis: Histories of the Satellite Town.» Dr.gradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2021. Tilgjengelig via: <https://aho.brage.unit.no/aho-xmlui/handle/11250/2725351>.

Ruud, Marit Ekne. *Indikatorer for sosial bærekraft til bruk i planlegging og utvikling av boligområder*. NIBR-notat 2010:110. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2010.

_____. «Stedskonstruksjoner og stedstilknytning i boligområder under endring: Eksempler fra Oslo og Lisboa.» I *Med sans for sted – Nyere teorier*, redigert av Marit Aure, Nina Gunnerud Berg, Jørn Cruickshank og Britt Dale. 179–193. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.

Røe, Per Gunnar. «Sosiokulturelle stedanalyser – et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene.» *Plan* vol. 34, nr. 4/5 (2002): 76–81. doi:10.18261/ISSN1504-3045-2002-04-05-07.

_____. «Scenesetninger av den kompakte byen – som visuell representasjon, arkitektur og salgsobjekt» I *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*, redigert av Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad og Inger-Lie Saglie. 48–57. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.

Røed, Lars-Ludvig. «Mer gammelt, mer grønt.» *ByplanOslo*. Publisert 26.05.2021. <https://magasin.oslo.kommune.no/byplan/mer-gammelt-mer-gront#gref> (besøkt 30.11.2021).

Røiseland, Asbjørn og Christian Lo. «Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktikere?» *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* vol. 35, nr. 1 (2019): 51–58. doi:10.18261/issn.1504-2936-2019-01-03.

Rønne, Silje. «Petersborghuset.» *Estate magasin* nr. 2 (2020): 26–28. https://issuu.com/estatedmedia/docs/em0220_issuu.

Rørtveit, Hilde Nymoen, Ida Maria Henriksen og Aksel Tjora. «Bysamfunnets realiteter og muligheter.» I *Bysamfunn*, redigert av Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora. 13–28. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.

- Sachs, Ignacy. «Social Sustainability and Whole Development: Exploring the Dimensions of Sustainable Development.» I *Sustainability and the Social Sciences: A Cross-Disciplinary Approach to Integrating Environmental Considerations into Theoretical Reorientation*, redigert av Egon Becker og Thomas Jahn. 25–36. London and New York: Zed Books, 1999.
- Sassen, Saskia. «Does the City Have Speech?» I *Emergent Urbanism: Urban Planning & Design in Times of Structural and Systemic Change*, redigert av Tigran Haas og Krister Olsson. 133–140. Farnham: Ashgate Publishing, 2014.
- Selskabet for Oslo Byes vel. «Oslo byleksikon.» <https://www.oslobyleksikon.no/side/> (besøkt 30.11.2021).
- Sennett, Richard. *Building and Dwelling: Ethics for the City*. London: Penguin Books, 2018.
- Shirazi, M. Reza og Ramin Keivani. «Critical Reflections on the Theory and Practice of Social Sustainability in the Built Environment – A Meta-analysis.» *Local Environment – The International Journal of Justice and Sustainability* vol. 22, nr. 12 (2017): 1526–1545. doi:10.1080/13549839.2017.1379476.
- _____. «Social Sustainability Discourse: A Critical Revisit.» I *Urban Social Sustainability: Theory, Policy and Practice*, redigert av M. Reza Shirazi og Ramin Keivani. 1–26. Oxon: Routledge, 2019.
- Skogheim, Ragnhild og Guri Mette Vestby. *Kulturarv og stedsidentitet*. NIBR-rapport 2010:14. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2010. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5584>.
- Skrede, Joar. «The Issue of Sustainable Urban Development in a Neoliberal Age. Discursive Entanglements and Disputes.» *FormAkademisk – forskningstidsskrift for design og designdidaktikk* vol. 6, nr. 1 (2013): 1–5. doi:10.7577/formakademisk.609.
- Skrede, Joar og Sveinung Krokann Berg. «Cultural Heritage and Sustainable Development: The Case of Urban Densification.» *The Historic Environment: Policy & Practice* vol. 10, nr. 1 (2019): 83–102. doi:10.1080/17567505.2019.1558027.
- Smelhus, Roar og Gro Sandkjær Hanssen. «Alt for mange bygg i Oslo står tomme mens behovet for møteplasser øker.» *Vårt Oslo*. Publisert 04.12.2019. <https://vartoslo.no/gro-sandkjaer-hanssen-hele-oslo-lille-toyen-sykehjem/alt-for-mange-offentlige-bygg-i-oslo-star-tomme-mens-behovet-for-moteplasser-oket/108481> (besøkt 30.11.2021).
- Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. London: Routledge, 2006.
- Spangenberg, Joachim H. og Ines Omann. «Assessing Social Sustainability: Social Sustainability and its Multicriteria Assessment in a Sustainability Scenario for Germany,» *International Journal of Innovation and Sustainable Development* vol. 1, nr. 4 (2006): 318–348. doi:10.1504/IJISD.2006.013734.
- Tennøy, Aud. «Klimavennlige, attraktive og levende byer: Fortetting og kvalitet.» *Plan* vol. 50, nr. 4 (2018): 8–15. doi:10.18261/ISSN1504-3045-2018-04-03.
- Thagaard, Tove. *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. 5. utgave. Bergen: Fagbokforlaget, 2018.
- Tjora, Aksel. «Byfelleskap som segmental-selektiv samhörighet.» I *Bysamfunn*, redigert av Ida Marie Henriksen og Aksel Tjora. 194–205. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.

- Tjora, Aksel, Ida Marie Henriksen, Torbjørn Fjærli og Ingeborg Grønning. *Sammen i byen. En sosiologisk analyse av urbane naboskap, nærmiljø og boligens betydning*. Trondheim: Tapir akademisk forlag, 2012.
- Tjønneland, Ingvild og Sissel Vikhammer. «Liveability – i teori og praksis.» I *Hvor sosialt? En studie av sosial bærekraft i byutviklingen på Hamar*, redigert av Erling Dokk Holm og Peter Hemmersam. 32–56. Oslo: Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2020. Tilgjengelig via: https://bibsystk.userservices.exlibrisgroup.com/view/delivery/47BIBSYS_AHO/1240906930002237.
- Torfinng, Jacob, Asbjørn Røiseland og Eva Sørensen. «Samskapelse er bedre og billigere.» *Stat & Styring* vol. 26, nr. 1 (2016): 10–14. doi:10.18261/ISSN0809-750X-2016-01.05.
- Urban Maestro. «Samoa Île de Nantes: Laboratory for new type of urban development.» <https://urbanmaestro.org/example/samoa-ile-de-nantes/> (besøkt 30.11.2021).
- Utenriksdepartementet. «2030-agendaen med bærekraftsmålene.» Sist oppdatert 18.05.2020. https://www.regjeringen.no/no/tema/utenrikssaker/utviklingssamarbeid/bkm_agenda2030/id2510974/ (besøkt 30.11.2021).
- Vallance, Suzanne, Harvey C. Perkins og Jennifer E. Dixon. «What is Social Sustainability? A Clarification of Concepts.» *Geoforum* vol. 42 nr. 3 (2011): 342–348. doi:10.1016/j.geoforum.2011.01.002.
- Vanebo, Jan Ole. «Institutional Reconstruction of the State and the Public Sector.» I *Public Management in the Twenty-first Century – Trends, Ideas and Practices*, redigert av Tor Busch, Alexander Heichlinger, Erik Johnsen, Kurt Klaudi Klausen, Alex Murdock og Jan Ole Vanebo. 31–45. Oslo: Universitetsforlaget, 2013.
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. *Vår felles framtid*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1987.
- Weingaertner, Carina og Åsa Moberg. «Exploring Social Sustainability: Learning from Perspectives on Urban Development and Companies and Products.» *Sustainable Development* vol. 22, nr. 2 (2014): 122–133. doi:10.1002/sd.536.
- Wergeland, Even Smith. «From High Voltage to High Density: The Urban Dynamism of Cable Street, Oslo.» I *Industrial Heritage Sites in Transformation: Clash of Discourses*, redigert av Heike Overmann og Harald A. Miege. 47–61. New York: Routledge, 2015.
- _____. «Faglig fornyelse eller destruktiv relativisme?» *Arkitektnytt*. 10. november 2017 (papirutgaven). Tilgjengelig via: <https://www.arkitektnytt.no/tema/faglig-fornyelse-eller-destruktiv-relativisme>.
- _____. «Fra kabler til kultur i Hovinbyen.» *Urbact Hovinbyen*. 68–69. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2018.
- _____. «Nature is the New Culture: The Active Body as a Citizen Typology on the Rise.» I *The Nordic Model and Physical Culture*, redigert av Mikkel B. Tin, Frode Telseth, Jan Ove Tangen og Richard Giulianotti. 182–198. London: Routledge, 2019.
- Wergeland, Even Smith og Tom Davies. «Sitter De komfortabelt? En medvirkningstime hos kulturminnep psykologen.» I *Forankring fryder: En bok om medvirkning i byutvikling og arkitektur*, redigert av Kenneth Dahlgren, Timon Linderud og Knut Schreiner. Oslo: Universitetsforlaget. Upublisert.

Wessel, Terje og Anders Barstad. «Urbanisering og urbanisme.» I *Det norske samfunn: Bind 1*, redigert av Ivar Frønes og Lise Kjølrsrød. 61–86. 7. utgave. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2016.

Winther, Ivar. «Stedsidentitet i Hovinbyen: Etablering og utvikling av stedsidentitet i plan- og idekonkurranse.» Masteravhandling, Universitetet i Oslo, 2016.

Yiftachel, Oren og David Hedgcock. «Urban Social Sustainability: The Planning of an Australian City.» *Cities* vol. 10, nr. 2 (1993): 139–157. doi:10.1016/0264-2751(93)90045-K.

Young, Greg. «Speak, Culture! – Culture in Planning's Past, Present and Future.» I *Culture, Urbanism and Planning*, redigert av Javier Monclús og Manuel Guàrdia. 43–59. Aldershot: Ashgate, 2006.

_____. *Reshaping Planning with Culture*. Aldershot: Ashgate, 2008.

Åhman, Henrik. «Social Sustainability – Society at the Intersection of Development and Maintenance.» *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability* vol. 18, nr. 10 (2013): 1153–1166. doi:10.1080/13549839.2013.788480.

Vedlegg

Vedlegg 1: Kopi av informasjonsskriv

Invitasjon til å delta i et forskningsprosjekt om sosial bærekraft i byutviklingen

Dette er en forespørsel til deg/din organisasjon om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å undersøke hvordan eksisterende bebyggelse kan bidra til sosialt bærekraftige byområder. Dette skrevet redegjør for prosjektet og hva en deltagelse vil innebære for deg.

Kort om prosjektet – prosjektets formål

Formålet med prosjektet er å undersøke hvordan eksisterende bebyggelse kan bidra til sosialt bærekraftige byområder. Prosjektet er et mastergradsprosjekt som gjennomføres som en del av videreutdanningsmasteren i urbanisme ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo. Prosjektet gjennomføres i løpet av 2021.

Prosjektet tar utgangspunkt i to aktuelle byggeprosjekt/stedsutviklingsprosjekt i Hovinbyen i Oslo for å tematisere sosial bærekraft i en norsk byutviklingskontekst; Petersborghuset på Ensjø og Pex-tårnet på Økern. Mastergradsprosjektet vil basere seg på skriftlige kilder, og vil suppleres med kvalitative intervjuer med noen ressurspersoner tilknyttet de to prosjektene.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo er ansvarlig for undersøkelsen, og mastergradsstudent Ingvild Tjønneland vil stå for gjennomføringen.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Petersborghuset på Ensjø og Pex-tårnet på Økern er oppgavens studieobjekter. For å belyse og få fram erfaringene fra disse prosjektene, får du/din organisasjon og noen andre ressurspersoner tilknyttet prosjektene denne henvendelsen om å delta i et intervju.

Hva innebærer det for deg å delta?

Dersom du velger å delta i intervjuet, vil dine besvarelser bli registrert elektronisk. Data fra undersøkelsen vil behandles konfidensielt og rådata vil oppbevares på en datamaskin/lagringseenhet som kun studenten har tilgang til.

Intervjuet kan gjennomføres som et fysisk eller digitalt møte, eller i form av et spørreskjema på e-post, avhengig av hva du foretrekker og koronasituasjonen.

Det vil gjøres lydopptak av intervjuet dersom du tillater det. Lydopptaket vil transkriberes og bli sendt deg for gjennomsyn kort tid etter intervjuet. Eventuelle lydopptak vil slettes ved prosjektets slutt.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Hvordan vil materialet håndteres og brukes?

Ditt personvern er viktig. Vi vil behandle opplysninger om deg basert på ditt samtykke og i henhold til dette informasjonsskrivet og personvernregelverket.

Det vil i liten grad bli samlet inn personopplysninger. Vi vil kun samle inn navn på person og organisasjon, stilling i firma/organisasjon og tilknytning til byggeprosjektet/stedsutviklingsprosjektet.

Data fra undersøkelsen vil oppbevares på en datamaskin/lagringsenhet som kun studenten har tilgang til. Det vil gjøres lydopptak av intervjuet dersom du tillater det. Lydopptaket vil transkriberes av studenten og sendes deg for gjennomsyn kort tid etter intervjuet. Enkelte sitat fra intervjuet kan bli benyttet i masteravhandlingen. Eventuelle lydopptak vil slettes ved prosjektets slutt.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet har du rett til:

- Innsyn til hvilke personopplysninger som er registrert om deg
- Å få rettet personopplysninger om deg
- Å få slettet personopplysninger om deg
- Å få utlevert kopi av dine personopplysninger
- Å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

[Norsk senter for forskningsdata AS](#) (NSD) har, på oppdrag fra [Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo](#), vurdert behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet i samsvar med personvernreglementet.

Hvor kan jeg finne ut mer? Hvem kan jeg kontakte?

Hvis du har spørsmål til studieprosjektet, eller vil benytte deg av rettighetene, ta kontakt med:

- Student Ingvild Tjønneland, e-post ingvild.tjonneland@oslo-arkitektur.no telefon [+47 22 12 34 56](tel:+4722123456)
- Veileder Even Smith Wergeland, e-post even.smith.wergeland@oslo-arkitektur.no
- Hvis du har spørsmål knyttet til Norsk senter for forskningsdata (NSD) sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med: Norsk senter for forskningsdata AS på e-post (personverntjenester@nsd.no) eller på telefon 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Even Smith Wergeland
Prosjektansvarlig /
førsteamanuensis/veileder

Ingvild Tjønneland
Student

Samtykkeerklæring

Erklæring om samtykke gjennomføres ved å returnere signert skjema, eller ved å bekrefte deltagelse på e-post til [a.fo](#).

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet "Sosial bærekraft i byutviklingen", og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervjuet, enten som et fysisk/digitalt møte eller via spørreskjema
- at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

Signert av prosjektdeltager, dato

Vedlegg 2: Eksempel på intervjuguide

Intervjuguide

Spørsmål

Bakgrunn:

- Hva er/har vært din/din organisasjon sin rolle i prosjektet?

Funksjon og bruk:

- Kan du fortelle litt om bruken av bygningen og hvorfor den er gitt en slik funksjon?
- Tenker du at valget av dette har påvirket byutviklingen i området noe?

Prosess:

- Kan du fortelle litt om prosessen som ledet fram til dagens prosjekt?
Stikkord: Verktøy, metode, medvirkning, temporære tiltak etc.
- Hva tenker du at andre kan lære av prosjektet Petersborghuset/kulturtårnet?

Identitet:

- Hvis jeg sier "stedsidentitet", hva tenker du på da?
- Hva tenker du at skal til for å ivareta og utvikle stedsidentitet?
- Hva slags identitetsskapende elementer har dette stedet?
- Hvordan vil du beskrive forholdet mellom stedets identitet før og etter dette prosjektet kom i stand? (Hva har endret seg, hva er intakt?)

Sosial bærekraft i byutviklingen:

- Hva legger du i begrepet sosial bærekraft?
- Hvordan kan aktørene i byutviklingen (eiendomsutviklere, arkitekter, offentlig forvaltning m.fl.) bidra til å skape sosialt bærekraftige byområder? Rolle? Verktøy?
- Bruk av eksisterende bebyggelse kan redusere klimautslippene i et prosjekt, og dermed bidra til miljømessig bærekraft. Tenker du at eksisterende bebyggelse også kan bidra til sosialt bærekraftige byområder? Hvis ja, på hvilken måte?
- Har erfaringene fra dette prosjektet gitt deg noen nye perspektiv om sosial bærekraft i byutviklingen? I så fall hvilke?
- Opplever du at sosial bærekraft tillegges større vekt i dagens byutvikling sammenlignet med tidligere?

Ingvild Tjønneland

Kunsthistoriker, med en mastergrad i kunsthistorie og et prosjektarbeidsstudium fra Universitetet i Oslo, og med videreutdanning i plan- og bygningsrett, prosessdesign og prosessledelse, og regional planlegging og byutvikling ved NMBU. Har over ti års erfaring fra offentlig forvaltning, med bakgrunn som rådgiver, prosjektleder og fagleder bygningsvern i den regionale kulturmiljøforvaltningen. Arbeider i dag som seniorrådgiver i Klima- og miljødepartementet.